

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Mahmudov Habil Fərhad oğlu

**«AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ TİCARƏT
STRATEGİYASI VƏ ONUN OPTİMALLAŞDIRILMASI
PROBLEMLƏRİ» mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı	060401Dünya iqtisadiyyatı
İxtisasın şifri və adı	Beynəlxalq ticarət
Elmi rəhbər	Magistr proqramının rəhbəri
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)	(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.n.H.M.Əsgərov	i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri prof.A.Ş.Şəkərliyev
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKI - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....

Fəsil 1. «Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri» xarici ticarət strategiyasının seçilməsinin və hazırlanmasının metodoloji əsası kimi.....

- 1.1. Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin təsnifatı.....
- 1.2. Xarici ticarət strategiyasının strukturu və fəaliyyət mexanizmi
- 1.3. İnkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində xarici ticarətin tənzimlənməsi.....

Fəsil 2. Beynəlxalq təşkilatların və integrasiya birliklərinin xarici ticarət strategiyalarının optimallaşdırılmasında rolu.....

- 2.1. Respublikanın beynəlxalq ticarətinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....
- 2.2. Beynəlxalq maliyyə institutlarının investisiya siyasəti və xarici ticarət strategiyası.....
- 2.3. Regional iqtisadi integrasiya birliklərinin respublikanın xarici ticarət strategiyasının optimallaşdırılmasına təsiri.....

Fəsil 3. İnkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində respublikanın xarici ticarət strategiyasının istiqamətləri.....

- 3.1. Azərbaycan respublikasının beynəlxalq ticarətdə yeri və onun əsas inkişaf meylləri.....
- 3.2. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının və onun azad ticarətin inkişafında rolu.....
- 3.3. İqtisadi islahatların dərinləşməsində “Neft strategiyası”nın rolu.....

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Bazar iqtisadiyyatı sisteminə xas olan bütün prinsiplər, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət inhisarı aradan qaldırılmış, tamamilə yeni fərqli məzmunu malik situasiya formalaşmışdır. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə həyata keçirilən islahatlar təkcə forma dəyişikliyi deyil, eləcə də xarici iqtisadi münasibətlərin təkrar istehsal proseslərini əhatə etməklə, qlobal səviyyəli inkişaf qanunauyğunluqlarına maksimum dərəcədə müvafiq gələn xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Son 10 illik inkişaf dinamikası göstərir ki, iqtisadiyyatın “açıq”lıq dərəcəsinin yüksəldilməsi və bazar münasibətlərinin təşəkkülü istiqamətində nailiyyətlər əldə olunmuş, milli iqtisadi subyektlərə beynəlxalq rəqabətin təsir gücü hissediləcək dərəcədə artmışdır. Digər tərəfdən, dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərin (iqtisadi integrasiya və qloballaşma, istehsal və kapitalın transmilliləşməsi prosesinin sürətlənməsi və s.) təsiri nəticəsində ölkədaxili iqtisadi münasibətlərin yeni modifikasiyası meydana çıxmış, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi problemi daha da kəskinləşmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi sferasında dinamik xarakterli dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Keçid iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruriliyi ilə ölkənin milli mənafeələrinin təminatı, digər tərəfdən isə müasir qlobal meydlə və təmayüllər arasında optimal mütənasibliyin formalaşdırılmasında əsas ağırlıq məhz xarici ticarət strategiyasının üzərinə düşür. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən struktur modernləşmə iqtisadi artımın davamlılığına nail olma, mənafe subyektləri arasında düzgün tənəsüblüyün formalaşması, bölgü sferasında prioritetlərin nəzərə alınması və ümumiyyətlə, dünya iqtisadiyyatına effektiv qoşulma prosesində real gerçəkliyə söykənməklə həyata keçirilən xarici ticarət strategiyası həlledici əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda real

bazarın və milli iqtisadiyyatın hələ formalaşma mərhələsində olduğunu diqqət mərkəzində saxlamaqla, xarici ticarət strategiyasının formaları və tərkib ünsürlərinin seçilməsində real situasiyaya adekvatlığın təminatı da xüsusi aktualıq kəsb edir.

Problemin işlənmə səviyyəsi: Xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılması və tətbiqi probleminin kompleks xarakterə malikliyi, onun iqtisadiyyatın bütün səviyyələri(mikro, mezo,makro) və sferaları ilə sıx qarşılıqlı bağlılığı, bu bağlılığın funksional məzmununun müxtəlif aspektlərinin mövcudluğu əksər iqtisadi məktəblərin nəzər-diqqətini cəlb etmiş və qeyd olunan yönündə tədqiqatlar bu gün də davam etməkdədir. Xarici ticarətin fundamental problemləri C.Keynsin, A.Marşalın, P.Linderfin, M.Pebronun, V.Rıbalkinin, P.Kruqmanın, C.Saksın və digərlərinin əsərlərində bütün təfərrüatı ilə araşdırılmışdır.

Xarici ticarət strategiyasının nəzəri dərkə və dövlət tənzimlənməsi problemləri isə A.Atkinsanın, B.Belaşanın, C.Blekin, P.Samuelsonun, C.Stiqlisin, Y.Timbergenin, R.Consun, Q.Fişerin və s. tədqiqatlarında sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Sabiq SSRİ nin süqutu və ardıcıl olaraq həyata keçirilən liberallaşdırma nəticəsində yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin dünya iqtisadiyyatına integrasiyası prosessinin gətirdikə güclənməsi xarici ticarət strategiyasını elmi tədqiqatların başlıca mövzularından birinə çevirmişdir. Bu baxımdan rus tədqiqatçılarından A.Maşinin, S.Qonçarenkonun, V.Evstiqnevin, S.Sışkovun, A.Roqocinin, A.Fedorovskinin araşdırmaları səciyyəvidir.

Azərbaycan alimlərindən A.Nadirov, Z.Səmədzadə, A.Ələsgərov, A.Şəkərləliyev, M.Meybullayev, Ə.Babayev, Ş.Hacıyev, Ə.Bayamov, H.Allahverdiyev və digərlərinin əsərlərində xarici iqtisadi fəaliyyət, ələlxüs xarici ticarət strategiyası ilə bağlı tədqiqatlar aparılmış, keçid iqtisadiyyatı şəraitinin tələblərinə müvafiq gələn nəticələr əldə olunmuşdur.

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət strategiyasının optimallaşdırılması sferasında bir sıra problemlər sistemli araşdırmalara məruz qalmamışdır. Söhbət hər şeydən əvvəl xarici ticarət münasibətlərində liberallaşdırma siyasətinin və eləcə də, ticarət maneələrinin inkişafa təsirindən, xarici ticarət

strategiyası ilə iqtisadi artım, ətraf mühit və institutsional inkişaf arasında qarşılıqlı bağlılığın tədqiqindən, xarici ticarət siyasətinin modelləşdirilməsi problemindən, eləcə də beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşmanın daxili mexanizmindən gedir və s.

Məhz problemin elmi tədqiqinin sistemlilik nöqtəyi nəzərindən əhatə dairəsinin natamamlığı dissertasiya mövzusunun seçilməsi və tədqiqatın məqsədini əsaslandırır.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işində əsas məqsəd keçid iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət strategiyasının spesifik xüsusiyyətlərinin araşdırılması, onun optimallaşdırılması imkanlarının müəyyənəşdirilməsi istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq müvafiq vəzifələr müəyyən edilmiş və onların həlli prosesi aşağıdakı məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir:

- keçid dövrü şəraitində xarici ticarət strategiyasının mahiyyəti və iqtisadi təbiətinin sistemli tədqiqi: onun ümumi iqtisadi siyasətdə yeri və rolunun müəyyənəşdirilməsi ;
- xarici ticarət siyasətinin iki əsas istiqamətinin (azad ticarət və proteksionizm) başlıca cəhətlərini araşdırmaqla keçid iqtisadiyyatı şəraitində tətbiqi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq ;
- xarici ticarət əlaqələrinə dövlət müdaxiləsinin sərhədlərini müəyyənəşdirən amillər kompleksini tədqiq etmək ;
- Azərbaycanın xarici ticarət rejimi və onun hüquqi-normativ bazasını sistemli tədqiq etmək ;
- xarici ticarət strategiyasının beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması problemini araşdırmaq ;
- iqtisadi artımla xarici ticarət strategiyası arasında dialektik bağlılığı təhlil etmək ;
- ölkənin xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin konseptual qiymətləndirilməsinə nail olmaq.

Tədqiqatın predmetini xarici iqtisadi strategiyanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlər sistemi və onun makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyata təsiri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini isə keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin xarici ticarət strategiyası sferasında mövcud olan münasibətlər kompleksindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsaslarını neoklassik iqtisadi nəzəriyyə və görkəmli tədqiqatçıların beynəlxalq ticarət sferasına aid olan fundamental yanaşmaları, eləcə də, beynəlxalq iqtisadiyyatın ümumi nəzəriyyəsi, keçid iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların proqnoz qiymətləndirmələri, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun və normativ aktlar, eləcə də, digər rəsmi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın metodiki aparatı sistemli təhlil, tarixi-genetik, sistemli-funksional, müqayisə, iqtisadi-statistik, məntiqi metodlardan və ssenari yanaşma bazasında aparılan ekonometrik modelləşdirmədən ibarətdir. Tədqiqatın empirik bazası isə Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin faktiki hesabat materiallarından, eləcə də, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, YUNKTAD, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı və digər beynəlxalq təşkilatların sorğu-məlumat xarakterli praktiki sənədlərindən təşkil olunmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi:

- Keçid iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət strategiyasının spesifik cəhətləri aşkarlanmış və onun ümumi iqtisadi inkişaf strategiyası ilə üzvü bağlılığı əsaslandırılmışdır;

- Xarici ticarət strategiyasında yeni paradigmalara keçidin konseptual-metodoloji təminatı problemi tədqiq olunmuşdur;

- Müasir qloballaşma şəraitində xarici ticarət sferasının dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi öyrənilmiş, konseptual ümumiləşdirmələr aparılmış və onun keçid dövründə istifadəsi imkanları təhlil olunmuşdur;

- Xaici ticarət əlaqələrinin təşkili və tənzimlənməsində dövlət müdaxiləsinin obyektiv və subyektiv sərhədləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət strategiyası, onun strateji əsasları və hüquqi-normativ bazası hərtərəfli təhlil edilərək beynəlxalq norma və prosedurlara keçidin məhdudiyyət şərtləri aşkara çıxarılmışdır;
- İqtisadi artımla xarici ticarət siyasəti arasında səmərəlilik meyarları əsasında üzvü vəhdətin formalaşdırılması yönündə konseptual istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir;
- İnstitusional inkişaf xarici ticarət strategiyasının əsas tərkib üsürlərindən biri keyfiyyətində tədqiq olunmuş, onların qarşılıqlı bağlılığının zəruriliyi əsaslandırılmış və konkret mexanizmi aşkarlanmışdır;
- Ətraf mühitə təsir problemləri də daxil olmaqla xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilməklə ümumiləşdirilmiş və optimallaşdırma yolları üzə çıxarılmışdır;
- Azad ticarət-proteksionizm qarşılığının uyğunluğu problemi araşdırılmış, onun iqtisadi subyektlərin mənafeələrinə təsiri mexanizmi təhlil olunmuş və modeli qurulmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl ölkənin xarici ticarət strategiyasının kompleks tədqiqi nəticəsində əldə olunan nəticələrin konkret məzmun daşımada və sırf əməli xarakterə malikliyində təzahür edir. Belə ki, tədqiqatın yekunlarına əsaslanaraq irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən istifadə edildiyi təqdirdə xarici ticarət strategiyasının, keçid dövrünün spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla optimallaşdırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Eyni zamanda, dissertasiya işinin nəticələri ölkənin xarici iqtisadi inkişaf strategiyasının, eləcə də, xarici ticarət sferasında dövlət proqramlarının hazırlanmasında, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla, ələxüsus, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə qarşılıqlı əlaqələrin ümummillə mənafeələrinə uyğun istiqamətdə formalaşdırılmasında, lokal səviyyəli mənafe tarazlığının qərarlaşması və ölkə-region, ölkə-dünya iqtisadiyyatı qarşılığında dövlət maraqlarının qorunması, məqsədi ilə hazırlanan tədbirlər kompleksində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın elmi-nəzəri xarakteri dissertasiya işinin tədris prosesində “İqtisadi nəzəriyyə“, “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi“, “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər“, “Beynəlxalq ticarət“ və s. fənnlərin tədrisində də istifadə olunmasını mümkün edir.

İşin aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi: Tədqiqat işinin aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və irəli sürülən əsas təkliflər 2001-2013-cü illər ərzində keçirilmiş müxtəlif səviyyəli elmi-praktik konfranslarda, elmi seminarlarda məruzə edilmiş, elmi jurnallarda dərc edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində dərc edilmiş məqalələr. Tədqiqat nəticəsində ümumi həcmi çap vərəqi olan elmi məqalə və tezis dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi 9 paragrafı özündə birləşdirən 3 fəsildən, nəticə və təkliflərdən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işi 91 kompüter səhifəsindən ibarətdir. Dissertasiya işinin birinci fəsli bazar münasibətlərinə keçidin elmi-nəzəri əsaslarının açıqlanmasına həsr edilmişdir. Burada bazar münasibətlərinə keçidin iqtisadi mexanizmi və onun əsas elementəri qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə ardıcıl izah edilmişdir.

İkinci fəsil beynəlxalq təşkilatların xarici ticarətin tənzimlənməsində və regional iqtisadi integrasiyanın formalaşmasında və dinamik inkişafında və respublikamızın xarici ticarətinin bazar münasibətlərinə keçidin sürətləndirilməsində bu birliklərin rolu və təsiri öz izahını tapmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində Azərbaycanda inkişaf etmiş bazar münasibətlərinin yaranmasında və dərinləşməsində neft strategiyasının rolunun, xarici ticarət strategiyamızın əsas xüsusiyyətlərinin ardıcılıqla açıqlanmasına həsr edilmişdir.

FƏSİL I. «BEYNƏLXALQ TİCARƏT NƏZƏRİYYƏLƏRİ» XARİCİ TİCARƏT STRATEGİYASININ SEÇİLMƏSİNİN VƏ HAZIRLANMASININ METODOLOJİ ƏSASI KİMİ

1.1.BEYNƏLXALQ TİCARƏT NƏZƏRİYYƏLƏRİNİN TƏSNİFATI

Bazar hər şeydən əvvəl rəqabət deməkdir, birinin müvəffəqiyyəti, digərinin isə müvəffəqiyyətsizliyidir. Bazar iqtisadiyyatı gəlirlərdə və buna uyğun olaraq istehlakda fərqlər deməkdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər təsərrüfatçının, sahibkarın fəaliyyəti bazar mexanizmi vasitəsi ilə tənzim edilir.

Nəyin, nə qədər və nə vaxt istehsal edilməli olduğunu bazar özü istehlakçının tələbləri əsasında müəyyənləşdirir. Deməli, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalçı istehlakçı üzərində üstünlükdən məhrum olur.

Bazar iqtisadiyyatı yüksək keyfiyyətli məhsul, səmərəli istehsal strukturu, çevik maliyyə siyasəti, zəruri dövlət ehtiyatları, əmtəə bazarının bolluğu şəraitində mövcud olub fəalliyət göstərən iqtisadiyyatdır.

Bazar iqtisadiyyatı bazarın subyektləri kimi çıxış edən bütün mülkiyyətçilərin (satıcıların və alıcıların) hüquqları məcmusundan ibarətdir. Burada sahibkarların hüququ kənardan, ən başlıcası isə dövlət tərəfindən heç bir zorakılıq və təzliq göstərilmədən müəssisənin səmərəli fəalliyəti üzrə digər təsərrüfatçılarla müxtəlif müqavilə münasibətləri yaratmaq və müstəqil qərarlar qəbul etməkdən, qanunu yolla gəlirlər götürməkdən və s. ibarətdir. İstehlakçılara gəldikdə isə onların özlərinə azad sürətdə satıcı seçmək, istədikləri növdə və keyfiyyətdə məhsul əldə etmək hüquqları vardır. Bazar iqtisadiyyatı zəhmətkeşləri fəal iqtisadi fəalliyətə cəlb edir, onlara sahibkarlıq, maddi maraq, əməyə sağlam münasibət hissləri aşılayır, onlarda qanun və hüquqlara riayət etmək vərdişləri tərbiyə edir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə bazar münasibətləri bütün iqtisadi sistemə, bütün təsərrüfatçılıq formalarına hopmuşdur. Orada bazar münasibətləri təkcə bazarda deyil, bütün iqtisadiyyatda və hətta həyatda da fəalliyət göstərir.

Bazar iqtisadiyyatının əsas cəhətləri qərb iqtisadçıları tərəfindən aşağıdakı formada verilmişdir: xüsusi mülkiyyət, sahibkarlıq və seçmə azadlığı, şəxsi maraq, rəqabət, bazar sistemləri, iqtisadiyyatda dövlətin məhdud rolu.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, xüsusi mülkiyyət digər müsbət cəhətlərlə yanaşı istehsal vasitələrindən səmərəli istifadəyə imkan verən əsas mülkiyyət formasıdır. Xüsusi mülkiyyətin hökmranlığı şəraitində bütövlükdə cəmiyyətin malik olduğu istehsal vasitələrinin hamısı və ya əksər hissəsi bir-birindən asılı olmayan azad insanlar arasında bölüşdürülür və onların nəzarəti altında fəalliyət göstərir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bazar iqtisadiyyatının əsas fərqləndirici

xüsusiyyətlərindən biri də azad sahibkarlıq və seçmə azadlığıdır. Bu iki anlayış biri – birilə sıx əlaqədardır və biri digərini şərtləndirir. Belə ki, seçmə azadlığı dedikdə, vətəndaş istədiyi peşəni seçmək və bunun üçün zəruri olan təhsil almaq, öz gəlirlərini sərbəst xərcləmək və onların hansı hissəsini istehlaka, hansı hissəsini isə yığma yönəltmək haqqında sərbəst surətdə qərar qəbul etmək, özünə müstəqil surətdə yaşayış və iş seçmək və s. başa düşülür.

Ümumiyyətlə azad sahibkarlıq anlayışı heç də sahibkarın tam azadlığı mənasını vermir, çünki azad bazar münasibətləri şəraitində nə istehsal etmək nə qədər istehsal etməyi o özü sərbəst qərar şəklində qəbul etmir, bu bazar qüvvələrinin təsiri altında formalaşır.

Bazar münasibətləri əsasında inkişaf edən bir cəmiyyətdə xüsusi mülkiyyət kimi əməyin nəticələrinə görə yüksək maddi maraq da azad sahibkarlıq fəaliyyəti ilə üzvü vəhdət halında çıxış edir və bir növ onunla müəyyən edilir.

Bazar iqtisadiyyatının ən fərqləndirici cəhətlərindən biri qeyd olunduğu kimi rəqabətdir. Rəqabət dedikdə, iqtisadi cəhətdən azad olan istehsalçılar arasında məhsulların və xidmətlərin daha əlverişli istehsalı və satışı şəraitinə nail olmaqla yüksək mənfəət uğrunda aparılan mübarizə, bəhsləşmə başa düşülür. Rəqabətin özünün də iki növü vardır. Təkmil və qeyri-təkmil. Rəqabət hər bir bazarın normal fəaliyyətinin, hər bir iqtisadiyyatın isə inkişafının zəruri şərtidir. İqtisadiyyatda azad rəqabət mühitinin zəifləməsi və ya tamamilə aradan qaldırılması rəqabətin azad (təkmil) formasının qeyri-təkmil forması ilə əvəz olunmasına gətirib çıxarır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində azad sahibkarlıqla yanaşı onun mahiyyətindən doğan digər bir cəhət bazar sistemlərinin və yaxud qiymətin əmələ gəlməsi sisteminin mövcudluğudur. Burada bazar mexanizmi vasitəsilə fəaliyyət göstərən iqtisadiyyat mövcuddur. Çünki bazar mexanizmi dedikdə tələb, təklif və azad rəqabət əsasında formalaşan qiymət mexanizmi başa düşülür.

Respublika bazara keçid məqsədi ilə aparılan iqtisadi islahatlar üçün aşağıdakı ümumi istiqamətlər səciyyəvidir:

- iqtisadiyyatın bütün sahələrində mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulması, iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması və rəqabət mühitinin

yaradılması;

- bazar infrastrukturunun formalaşdırılması;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;
- iqtisadiyyatın liberallaşdırılması;
- əhalinin sosial müdafiəsi və işsizliyin tənzimlənməsi;
- antiinflasiya və milli valyutanın möhkəmlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Göstərilən istiqamətlərin reallaşdırılması, tempi və ardıcılığı islahatların «şok terapiyası» modelinə daha çox uyğun gəlir. Şok terapiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, «partlayış» yolu ilə iqtisadi dəyişikliklər əldə edilir. Yəni qısa müddət ərzində maliyyə sabitliyi yaratmaq və dərhal təsərrüfat sisteminin sürətli dəyişdirilməsinə nail olmaq. Şok terapiyası tərəfdarlarının fikrincə onun cəlbedici cəhəti ölkənin tez və kifayət qədər sadə formada böhrandan çıxarmağa, iqtisadi artım üçün şərait yaratmağa və ölkə iqtisadiyyatını bazar iqtisadiyyatına çevirmək imkanının olmasıdır. Bu model daxilində üç əsas proses həyata keçirilmişdir: qiymətlərin liberallaşdırılması, sərt pul-kredit siyasəti və dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi.

Respublikamızda bazara keçid üçün ilk növbədə qiymətlər üzərində dövlət nəzarətinin ləğvinə üstünlük verildi və 1992-ci ildə qiymətlərin 80%-i liberallaşdırıldı. Belə bir addım onsuz da sürətli olan inflyasiyanı daha da sürətləndirdi. Qiymətlərin liberallaşdırılmasının inflyasiyaya təsiri çox böyük olmuşdur, bunu həm postsovet ölkələrinin mütəxəssislərinin həm də qərbin bir sıra iqtisadçı alimlərinin araşdırmaları təsdiq edir. Ölkələrin əksəriyyətində ümumi iqtisadi böhranlar baş verdi. Müxtəlif vaxtlarda stabilləşdirmə tədbirləri həyata keçirilməyə başlandı. 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən sərt pul-kredit siyasəti nəticəsində 1994-cü ildə qiymət indeksi 1600 % olduğu halda, 1996-cı ildə 2-3 % olmuşdur. Inflyasiya gözlənilməsi aşağı düşmüş və pulun dövr sürəti azalmışdır. Aparıcı valyutalara münasibətdə valyuta kursu stabilləşib və xarici valyuta ehtiyatları yaradılmışdır.

Özəlləşdirmə özlüyündə aşağıdakı bir neçə vacib vəzifəni həyata keçirir:

- İnstitusional - iqtisadiyyatın dövlətsizləşdirilməsi, xüsusi mülkiyyət institutlarının yaratması.
- İqtisadi - müəssisələrin effektivliyinin artırılması, rəqabət mühitnin yaradılması.
- Fiskal - dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi (yəni müəyyən hissəsinin satılması) hesabına dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artması.

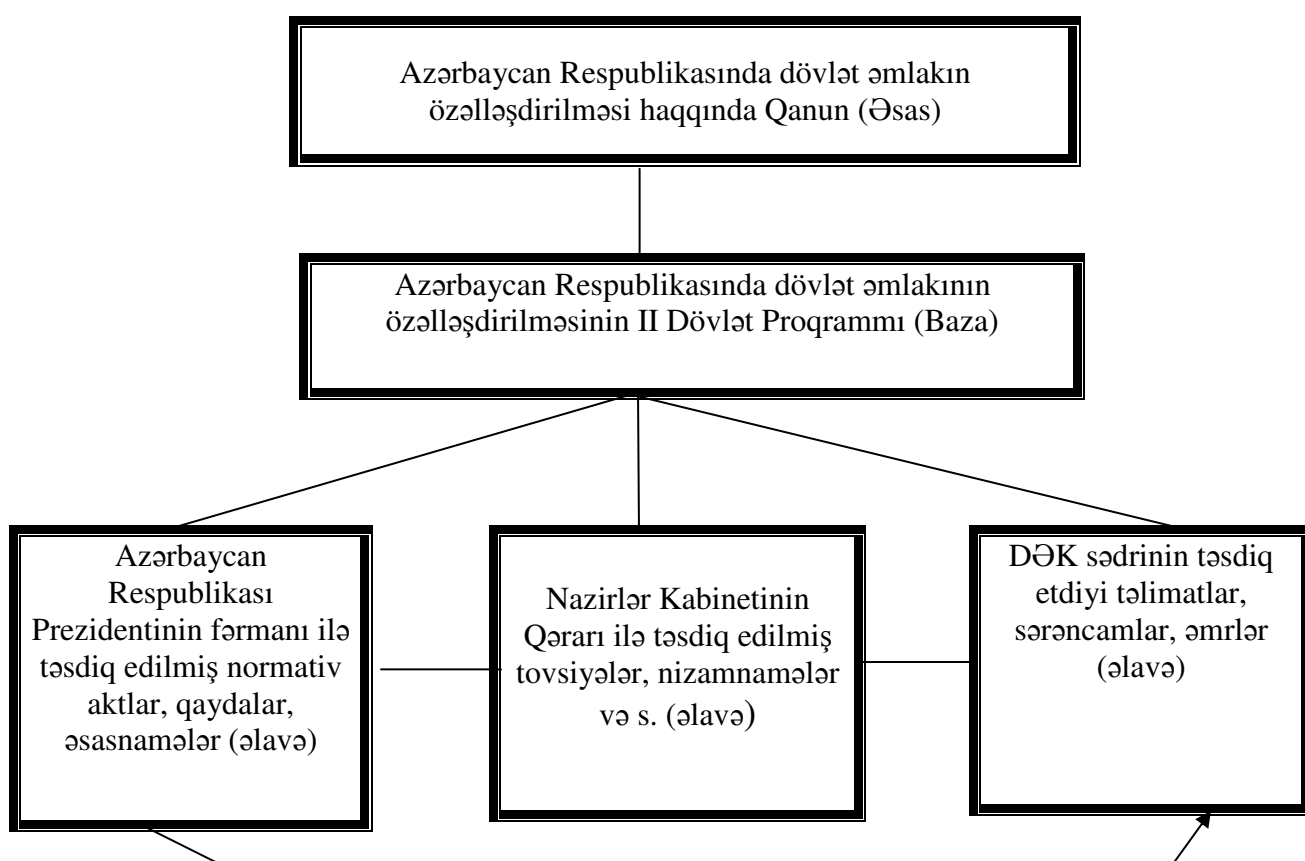
Konseptual əsasların və qanunvericilik bazasının formalaşması və həyata keçirilməsi baxımından Azərbaycanda aparılan özəlləşdirmə prosesini əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə 3 mərhələyə bölmək olar:

Hazırlıq mərhələsi – 2006-cı ilə qədər olan dövrü xarakterizə edir və ilkin özəlləşdirmə adlanır. Bu mərhələdə özəlləşdirmənin konseptual əsaslarının yaradılması ilə yanaşı bu proses praktiki olaraq şərnışın nəqliyyatında taksilərin və avtobusların dövlətsizləşdirilməsi və ticarət şəbəkəsinin kommersiyalaşdırılması istiqamətində sınaqdan keçirildi. Konseptual istiqamətdə əsas müzakirələr həm hökumət və həm də parlamentdə aparıldı. Məhz həmin müzakirələrin nəticəsi olaraq hazırlıq mərhələsində dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında Qanun və Dövlət Proqramı qəbul olunmuş və bu prosesin hüquqi bazasının əsasları yaradılmışdır.

Birinci mərhələ 2005-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramının reallaşdırılmasını xarakterizə edir. Bu mərhələdə özəlləşdirmənin normativ bazasının yaradılması ilə onun kompleks hüquqi bazasının formalaşdırılması prosesi başa çatdırılmışdır. Həmin dövr kiçik müəssisələrin sürətli özəlləşdirilməsi, orta və iri müəssisələrin isə korporasiyalaşdırılması ilə xarakterizə olunur. Özəlləşdirmə paylarının 2006-cı il 1 yanvarınadək doğulan bütün ölkə vətəndaşlarına pulsuz olaraq paylanması da bu mərhələyə təsadüf edir. Özəlləşdirmənin 2008-ci ilə qədər olan yekunlarını kəmiyyət müstəvisində qiymətləndirərkən əsas üstünlük bu mərhələnin payına düşür.

İkinci mərhələ 2009-cu ildən başlayaraq indi də davam edir. Bu dövrdə özəlləşdirmənin tempi xeyli aşağı düşmüş, onun gedişində fasilələr müşahidə

olunmuşdur. Dövr ərzində özəlləşdirmənin yeni hüquqi bazası yaradılmış və sonrakı proseslər dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin yeni Qanununa və II Dövlət Proqramının müddəalarına uyğun tənzimlənir. Özəlləşdirmə prosesinin təşkilatı məsələlərinin təşkili və idarəedilməsi səviyyələrində də dəyişikliklər bu dövrə təsadüf etmiş və nəticədə Dövlət Əmlakı Komitəsi Nazirliyə çevrilmiş, sonradan isə ləğv edilərək, onun və digər bir neçə iqtisadi yönlü dövlət idarəetmə institutlarının bazasında İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yaradılmış və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi səlahiyyəti həmin nazirliyin müvafiq Departamentinə həvalə olunmuşdur. Bu dövrdə əksəriyyəti rentabelli və strateji baxımdan əhəmiyyətli 450- dək iri müəssisə və 50-dən çox birgə müəssisə özəlləşdirilməyə açılısada prosesin gedişində sürətli dəyişikliklər müşahidə olunmamışdır. Dövr ərzində özəlləşdirmə paylarının dövrüyyə müddəti bitdiyindən onun uzadılması ilə bağlı prezident fərmanı verilmişdir. Beləliklə də Azərbaycanda əsasən 1996-cı ildən start götürən və 5 il davam edən özəlləşdirmə prosesi kütləvi özəlləşdirmə modelindən kənara çıxa bilməmişdir. Bu isə dünya özəlləşdirmə praktikasında oxşarı olmayan hadisədir.

Sxem 1. Azərbaycanda özəlləşdirmə prosesinin normativ-hüquqi bazası

Özəlləşdirilmiş müəssisələrin təqribən 99%-i əmək kollektivi tərəfindən alınmışdır. Nəticə etibarilə, həmin dövrdə kiçik özəlləşdirmədən xüsusi büdcə hesabına 211,3 milyard manat vəsait daxil olmuşdur.

Bazar iqtisadiyyatına keçid sosial siyasətin formalaşması və həyata keçirilmə mexanizmi üçün yeni yanaşmalardan istifadə etməyi tələb etdi. Bu siyasət əmək qabiliyyətli əhəlinin iqtisadi fəallığının stimullaşdırılmasının optimal uyğunluğunu, yaşa, səhhətə, ailə vəziyyətinə görə işləyə bilməyənlərin sosial müdafiəsini təmin etməlidir. 90-cı illərin əvvəlində Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə baş vermiş həm siyasi, həm də iqtisadi dəyişikliklər sosial inkişafa öz ciddi təsirini göstərmişdir. Lakin çox təəssüflər olsun ki, bu təsir lazımi səviyyədə öyrənilməmiş və ölkədə sosial-inkişaf proseslərin inkişafı proqnozlaşdırılmamışdır.

Nəzərə alınmalıdır ki, sosial inkişaf prosesi öz növbəsində cəmiyyətin iqtisadi inkişafına təsir edən əsas amildir. Ona görə də hər bir dövlətin sosial sahədəki siyasətinə ölkənin iqtisadi siyasətini əsasını təşkil edən mühüm və başlıca tərkib hissəsi kimi baxılmalıdır. Çünki sosial siyasət respublikada əhəlinin normal həyat səviyyəsini ardıcıl sürətdə həyata keçirilməsinə yönəldilmiş iqtisadi, sosial və hüquqi tədbirlər sistemini birləşdirir. O, əhəlinin bütün sosial-demoqrafik təbəqələrini mənafeyinə toxunur.

Sosial inkişaf özündə aşağıdakı mühüm blokları birləşdirir: demoqrafik vəziyyətin yaxşılaşması, məşğulluq və əmək bazarı, həyat səviyyəsi.

Son illər cəmiyyətdə baş verən dərin dəyişikliklər nəticəsində ölkənin demoqrafik inkişaf prosesində də mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. 1990-cı

ildən başlayaraq, Azərbaycanda orta ömür uzunluğu aşağı düşməyə başlamışdır. Yalnız 2007-ci ildən yenidən artmışdır. Əgər 2000-ci ildə ölkədə orta ömür uzunluğu 71.1 yaş təşkil edirdisə, 2006-cı ildə 70.2, 2007-ci ildə 71.2, 2010-cu ildə 71.8 yaş təşkil etmişdir.

Demoqrafik siyasət şəxsiyyətin inkişafı üçün şərait yaradan, ölkənin intellektual və mənəvi potensialının artırılmasına təsir göstərən təhsil sistemindəki islahatlarla sıx bağlıdır. Müasir şəraitdə elm, istehsal, idarəetmə, kommersiya və s. sahələrdə fəaliyyət göstərmək üçün işçilərin hazırlanması ilə əlaqədar təhsil sistemində ciddi tələblər qoyulmuşdur.

Həyata keçirilən iqtisadi islahatların nəticəsində əhalinin məşğulluğunda və əmək bazarında da müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. 2008–ci ildə 2000–ci ilə nisbətən sənaye sahələrində məşğul olan əhalinin sayı 218,0 min nəfər və ya 46,5%, elm və elmi xidmət sahəsində 16,7 min nəfər və ya 46,1%, tikinti sahəsində 49,6 min nəfər və ya 30,0% kreditləşmə və dövlət sığortası sahəsində 200 nəfər və ya 1,9%, kənd və meşə təsərrüfatı sahəsində 4,8 min nəfər və ya 7,9% azaldığı halda ticarət və ictimai iaşə, maddi texniki təchizat və satış, tədarük sahəsində 335,1 min nəfər və ya 91,4%, mənzil–kommunal təsərrüfatı və əhaliyə məişət xidməti sahəsində 32,5 min nəfər və ya 28,0%, təhsil, mədəniyyət və incəsənət sahəsində 39,12 min nəfər və ya 11%, səhiyyə, bədən tərbiyəsi və sosial müdafiə sahəsində 13.4 min nəfər və ya 7 % artmışdır.

Deməli, cəmiyyətdə bütün proseslərin qanunlara tam və danışıqsız əməl edilməsi əsasında ciddi təşkilati işlərin aparılması ilə mülkiyyət münasibətlərini təkmilləşdirmək və onun perspektiv inkişafını təmin etmək olar. Əlbəttə mülkiyyət münasibətlərinin indiki vəziyyəti və bu münasibətlərin perspektiv təkmilləşdirilməsi istiqamətini bütövlüklə göstərmək o qədər də asan məsələ deyil, bu çox mürəkkəb münasibətlər sistemidir. Məlumdur ki, mülkiyyətin hər bir forması ictimai-iqtisadi və sosial münasibətlərin bütün sistemi ilə reallaşır. Deməli, mülkiyyət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi perspektivi kompleks münasibətlər sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır. Hər şeydən əvvəl bu

proses vergi, kredit, investisiya münasibətlərinin, qarışıq mülkiyyətdə birləşən daxili və xarici sahibkarların birgə fəaliyyət münasibətləri və s. iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır, geniş təkrar istehsalın bütün fazalarında mülkiyyət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Deyilənlərə onu da əlavə etmək lazımdır ki, istehsal, xidmət və kənd təsərrüfatı sahələrində əmlak və sərvət üzərində dövlət inhisarının mövcud olması-özəlləşdirmənin tam həyata keçirilməməsi də xarici iqtisadi əlaqələrin təşkilinə və həyata keçirilməsinə çox böyük əngəl törədir.

Yuxarıda qeyd olunan neqatif amillərin mövcud olmasına baxmayaraq 2006-cı ildən başlayaraq respublikamızda iqtisadi tənəzzül prosesi dayandırılmış və yeni dövrə-tərəqqi dövrünə qədəm qoyulmuşdur. Bu tendensiyanı görmək üçün 2005-2013-cü illər ərzində Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) nominal, real və adambaşına artımı cədvəlinə nəzər salmaq kifayətdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

Ümumi Daxili Məhsulun artım cədvəli

İllər	Nominal	Real	Adambaşına 1000 manat		Keçən ilə nisbətən dəyişməsi %-lə	
	Mlrd. man	Mlrd man	Nominal	Real	Real	Adambaşına
2005	24	19.582	3.3	2.670.6	-22.7	-23.7
2006	157	15.059	21.2	2.035.1	-23.1	-23.8
2007	1.873	12.099	251.2	1.622.1	-19.7	-20.3
2008	10.669	10.669	1.388.4	1.388.4	-11.8	-12.8
2010	13.663	10.803	1.760.0	1.391.6	1.3	0.2

2011	15.791	11.430	2.014.6	1.458.2	5.8	4.8
2012	16.178	12.569	2.044.4	1.588.4	10.0	8.9
2013	16.489	13.476	2.057.5	1.681.5	7.2	5.9

Bu cədvəldən görünür ki, 2013-cü ildə yekun göstəricilər (13.476 milyard manat) sabit qiymətlərlə istehsalın 2007-ci ildəki səviyyəsini (12.099 milyard manat) ötmüşdür. Əgər 2005-ci ildən 2008-ci ilədək Ümumi Daxili Məhsulun istehsal həcmi azalmağa meyllidirsə (25342 milyarddan 10669 milyarda), 2009-cu ildən bu meyl yüksəlməyə (10.803 milyarddan 13.476 milyarda) doğrudur. Eləcə 2010-cu ildən 2013-cü ilədək adambaşına real ümumi daxili məhsulun həcmi azalırsa (-0.7-dən -11.8%-ədək), 2011-ci ildən bu rəqəmlər artıma doğrudur (1.3%-dən 7.2%-ədək) bu tendensiya inkişaf etməkdədir.

İqtisadiyyatın sahələrində məşğul olanların sayının belə dəyişməsi məşğulluğun sahə strukturuna da təsir etmişdir. Əgər 2005-ci ildə sənayedə məşğul olanlar iqtisadiyyatın bütün sahələrində məşğul olanların 12.7%-ni, kənd və meşə təsərrüfatında məşğul olanların 30.9%-ni, tikintidə məşğul olanların 6.8%-ni, nəqliyyat və rabitədə məşğul olanların 5.8%-ni, ticarət və ictimai iaşədə məşğul olanların 9.9%-ni təşkil etmişdirsə, 2008-ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 6.8%, 30.8%, 4.5% və 18.9% olmuşdur. (Cədvəl 2).

Cədvəl 2

Məşğul olan əhəlinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü

İllər	Cəmi	o cümlədən				
		sənaye	kənd təsərrüfatı, ovçuluq və məsə təsərrüfatı	tikinti	nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	digər sahələr
nəfər						
2005	3613.0	352.1	1112.8	185.1	159.1	1803.9
2006	3686.7	282.9	1172.4	164.1	168.3	1899.0
2007	3694.1	242.0	1071.3	153.3	166.3	2061.2
2008	3701.5	251.1	1139.6	154.3	166.2	1990.3
2009	3702.8	259.0	1566.3	154.7	168.4	1554.4
2010	3704.5	249.4	1517.2	153.6	167.0	1617.3
2011	3715.0	247.0	1482.0	155.0	167.5	1663.5
2012	3726.5	251.6	1495.0	178.0	169.8	1632.1
2013	3702.8	259.0	1566.3	154.7	168.4	1554.4
faiz						
2005	100	9.8	30.8	5.1	4.4	49.9

2006	100	7.7	31.8	4.4	4.6	51.5
2007	100	6.6	29.0	4.1	4.5	55.8
2008	100	6.8	30.8	4.2	4.5	53.7
2009	100	7.0	42.3	4.2	4.5	42.0
2010	100	6.7	41.0	4.2	4.5	43.6
2011	100	6.6	39.9	4.2	4.5	44.8
2012	100	6.7	40.1	4.8	4.6	43.8
2013	100	6.7	40.0	4.8	4.8	43.7

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, məşğul əhalinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsündə iqtisadiyyatın maddi istehsal sahəsində çalışanların xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi müsbət hal kimi dəyərləndirilə bilməz. Çünki ölkə iqtisadiyyatının inkişafı əsasən iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafı ilə müəyyən edilir. Ona görə də, istehsal sahələrində məşğul olanların xüsusi çəkisinin artırılması üçün tədbirlərin görülməsi ön plana çəkilmişdir. İstehsal sahələrində, xüsusən də sənayedə məşğul olan əhalinin xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi yalnız o zaman müsbət qiymətləndirilə bilər ki, bu hal istehsal sahələrində əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin aşağı düşməsinin iqtisadi geriləmə ilə müşayiət olunması səbəbindən bu meyli müsbət qiymətləndirmək olmaz.

Azərbaycanda sosial siyasətin gələcəkdə normal inkişafı əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Məlumdur ki, həyat səviyyəsinin əsas göstəricilərinə əmək haqqı və gəlirlər, istehlak səviyyəsi, əhalinin tibbi xidməti, mənzil və s. ilə təmin edilməsi daxildir.

Bu gün ölkədə olan ehtiyatlarla mövcud tələbat arasında müəyyən qədər uyğunsuzluq var. Lakin iqtisadi islahatların aparıldığı bu günkü dövrdə maliyyə–material çətinlikləri ölkədə passiv sosial siyasətin aparılmasına bəhanə olmamalıdır. Sosial siyasətin formalaşması və həyata keçirilməsi üçün iki əsas məsələni fərqləndirmək lazımdır. Birincisi, əhalinin aztəminatlı hissəsini bazarın sərt təsirindən qorumaq lazımdır. Ən çox əhalinin bu təbəqəsinin dövlətin sosial müdafiəsinə ehtiyacı vardır. İkincisi, əhalinin müxtəlif təbəqələri yeni sosial–iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılmalı, sahibkarlığa alışmalarına aktivləşdirmək üçün onlara şərait yaradılmalıdır.

Aparılan təhlil göstərir ki, əhalinin həyat səviyyəsi 2006–cı ilə kimi aşağı düşmüşdür. 2006–cı ildən başlayaraq bu günə kimi əhalinin pul gəlirləri artır, onun

artım sürəti qiymətlərin artım sürətini üstələyir, ölkədə infilyasiya yox səviyyəsinə enir. 2007–ci ildən infilyasiya dayandırılıb, milli manatın dəyəri artıbdır. Bu və digər müsbət göstəricilər əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərmişdir. 2013–cü ildə əhalinin pul gəlirləri 19.4 trilyon manat olmuşdur ki, bu da 2010–cu ilə nisbətən 10.4%, 2007–ci ilə nisbətən 1.6 dəfə çox olmuşdur.

Əmək haqqına öz funksiyalarını yerinə yetirmək və hər bir əmək qabiliyyətli insana əmək qabiliyyətini təmin etmək üçün şərait yaradılmalıdır. 2005–ci ildə orta aylıq əmək haqqı 260 min manat olmuşdur ki, bu da 2000–ci ilə nisbətən 17.3%, 2004–cü ilə nisbətən 83.5% çox olmuşdur. Nəzərə alsaq ki, malların və xidmətlərin istehlak qiymətlərinin toplu indeksi 2007–ci ildən ilbəlil azalır, deməli, real əmək haqqı da yüksəlir. Lakin bu heç də əhalinin müəyyən təbəqəsinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşması problemini gündəmdən çıxarmır.

Hazırda əmək haqqı təkrar istehsal, stimullaşdırma, tənzimləyici və sosial funksionu yerinə yetirmir. Əmək haqqı əmək münasibətlərindən uzaqlaşmaqda köməkçi rol oynayır. Bu gün dövlət səviyyəsində əmək haqqı idarə edilmir, müəssisələrdə onun təşkilinə nəzarət olunmur. Bu da əmək haqqı sahəsində proseslərin kortəbii, systemsiz xarakter almasına gətirib çıxarır. Müəssisə və sahələr arasındakı əmək haqqında dərin differensasiya mövcuddur. İqtisadiyyatın sahələri üzrə əmək haqqının artım tempi müxtəlifdir. Cədvəl 3-də kiçik müəssisələrin fəaliyyəti əks edilmişdir.

Cədvəl 3

Kiçik müəssisələrin fəaliyyəti (2013–cü ildə)

Sahələr	Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	Onlarda işləyənlərin sayı	Məhsulun, (işin və xidmətin) həcmi, mln, manat	Orta aylıq əmək haqqı min manat
Cəmi	19462	135831	7103253.7	369.3
Kənd təsərrüfatı	1332	10418	58595.1	94.1
Sənaye	1966	23312	1412604,4	326,4
Tikinti	1236	29553	3255280,2	823,1
Topdan və	9485	26687	739836,5	201,7

pərakəndə satış				
Mehmanxanalar və restoranlar	391	2122	32249,2	201,3
Nəqliyyat	421	6140	517800,7	441,5
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	1255	8041	653932,5	347,5
Təhsil	82	1467	18183,9	204,2
Səhiyyə və sosial xidmətlər	161	2432	19282,5	198,6
Digər kommunal xidmətlərin göstərilməsi	663	8782	326892,1	226,4
Sair sahələr	2470	168777	68596,6	199,5

Azərbaycan Respublikasında sosial inkişaf sahəsində hazırlanan dövlət siyasəti uzunmüddətli, sabit, məqsədyönlü elmi kompleks tədbir sistemli olmaqla yanaşı, bütün sosial demoqrafik qrupların mənafelərini qorumaq, həm bugünkü, həm də gələcək nəslin hərtərəfli inkişafına yönəldilməlidir.

1.2.XARİCİ TİCARƏT STRATEGİYASININ STRUKTURU VƏ FƏALİYYƏT MEXANİZMİ

Bazar–qeyri mərkəzləşmiş, şəxsiz şəkildə qiymət siqnalları mexanizminə əsaslanan istehsalçıların və istehlakçıların qarşılıqlı təsir üsuludur.

Tələb, təklif və qiymət qarşılıqlı əlaqəli kateqoriyalardır. Tələb və təklifin dəyişməsinin təsiri altında bazarda qiymətlərin daim dəyişməsi baş verir. (İqtisadi nəzəriyyə) qiymətlərin dəyişməsinə onun hər hansı bir tarazlıq vəziyyəti ətrafında öyrənilir. Bütün bazarlarda tələb və təklifin tarazlığı şəraitində yaranan tarazlıq

qiyməti, son hədd ictimai faydalılığın son hədd ictimai xərclərə bərabər olduğu «normal qiymət» əks etdirir.

«Normal qiymət» bütün əsas istehsal faktorlarının istifadə texnologiyasının səviyyəsinin dəyişmədiyi şəraitdə ən effektiv vəziyyətdir.

Bazar qiymətlərinin dəyişməsi onun əsas funksiyalarını müəyyən edir:

- 1) əsas istehsal faktorlarının bölgüsünü;
- 2) texniki proqressin stimullaşdırılmasını;
- 3) bazar subyektlərinin gəlirlərinin diferensiasiyasını;

Bazar təsərrüfatlarının dahi nəzəriyyələri bazar mexanizminin qeyri– personal (şəxssiz) xarakterini dönə-dönə qeyd etmişlər. Bunlardan ən məşhuru bir-birindən xəbərsiz, səpələnmiş şəkildə hərəkət edən məhsul istehsalçılarının və istehlakçıların hərəkətini istiqamətləndirən «görünməz əllər» modelidir. Bazar mexanizminə əsaslanan səpələnmiş hərəkətin nəticəsində müəyyən bir nizam və ictimai istehlakın strukturuna müəyyən dərəcədə uyğun gələn ictimai məhsul strukturu əmələ gəlir. «Görünməz əllər» - bu elə şəxssiz qiymət mexanizmidir. F.Hayekin spontan (özü-özünə əmələ gələn) nizam sahəsində apardığı tədqiqatlarında «görünməz əllər» və ya bazar mexanizminə əsaslanırdı.

İctimai mülkiyyətin özəlləşdirilməsi ilə əlaqədar mülkiyyət münasibətlərində köklü dəyişikliklər əmələ gəldi yəni mülkiyyətin müxtəlif formalarına əsaslanan yeni mülkiyyət münasibətləri formalaşdı. İndi vəzifə mövcud mülkiyyət münasibətlərini daha da təkmilləşdirmək, onu cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin sürətli inkişafına təkan verən səviyyəyə qaldırmaqdır.

Maddi nemətlər istehsalı prosesində istehsalda insanlar arasında baş verən münasibətlər və onların istehsal şəraitinə, istehsal etdikləri məhsula olan münasibəti iqtisadi mənada istehsal vəsaitləri üzərindəki mülkiyyətin müəyyən formasına əsaslanan münasibətlərdir ki, bu münasibətlər daima təkmilləşdirilməlidir.

Xüsusi sektor və sahibkarlığın inkişafına maneələri, qanunsuz müdaxilələri aradan qaldırmaq və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Prezidenti çox böyük tarixi, ictimai-iqtisadi və sosial-siyasi

əhəmiyyətə malik fərman (28 sentyabr 2002-ci ildə) vermişdir. «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin bu fərmanında cəmiyyətin çox münasibətlərindən bəhs edilir, o cümlədən mülkiyyət münasibətlərinin əsaslı surətdə təkmilləşdirilməsinin perspektiv yolları göstərilir. Fərmanda mikro və makro mülkiyyət münasibətlərinin daima təkmilləşdirilməsinin həlledici əhəmiyyətə malik olmasının mahiyyəti göstərilir.

Prezidentin bu tarixi əhəmiyyətli fərmanında özəl mülkiyyət sahiblərinin rastlaşdıqları problemlərin, çətinliklərin, əngəllərin aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir. Burada sahibkarlarla dövlət orqanları arasında münasibətlərin təkmilləşdirilməsi, vergi orqanlarının işinin yaxşılaşdırılması, vergilərin istehsalı stimullaşdırma funksiyasından istifadə edilməsi nəzərə çatdırılmışdır.

Dövlətin struktur siyasəti neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafına, innovasiya texnologiyalarının daha geniş tətbiqinə, iri müəssisələrin özəlləşdirilməsinə, sahibkarlığın inkişafına, ixrac potensialının artırılmasına yönələcəkdir.

Özəlləşdirmə prosesinin başlıca məqsədi müəssisələrin bazar prinsipləri əsasında səmərəli fəaliyyətinə əlverişli şəraitin yaradılmasından, yeni iş yerlərinin açılmasından ibarət olacaqdır. Bu məqsədlə:

- özəlləşdirmə prosesində tam şəffaflıq;
- Dövlət Programına uyğun olaraq yeni sahələrin özəlləşdirilməyə açılması və müəssisələrin özəlləşdirilməsi prosesinin intensivləşdirilməsi;
- özəlləşdirmə paylarının (vauçerlərin) maksimum istifadə edilməsi;
- özəl mülkiyyətin toxunulmazlığının, mülkiyyət və səhm sahiblərinin hüquqlarının qorunması təmin ediləcəkdir.

Cədvəl 4-də kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsinin statistik məlumatları verilmişdir.

Cədvəl 4

Kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2004
Cəmi	872	7493	6644	1897	1617	2474	3324	1677	1954

o cümlədən:									
Sənaye	-	326	155	63	43	48	58	40	34
Kənd təsərrüfatı	-	43	62	7	-	7	-	2	1
Nəqliyyat	872	1729	3546	860	700	695	1391	503	725
Ticarət	-	647	680	179	162	308	346	226	166
Tikinti	-	36	152	40	31	52	38	37	37
İctimai iaşə		247	190	74	62	67	98	53	46
Məişət xidməti		3877	289	65	50	113	107	79	59
Kommunal təsərrüfatı	-	14	23	12	7	20	16	17	17
Başa çatdırılmamış tikinti	-	35	48	22	18	27	-	-	-
Yanacaq doldurma məntəqələri	-	186	56	41	37	42	20	17	9
Digər sahələr	-	353	1443	534	507	1095	1250	703	860

Eyni zamanda rəqabət və səmərəliliyin artırılması məqsədilə bank sisteminin özəlləşdirilməsi prosesi sürətləndiriləcək və ölkə Prezidentinin 17 aprel 2003-cü il tarixli 865 nömrəli Fərmanına və 17 aprel 2003-cü il tarixli 1204 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq Benəlxalq Bankı Səhmdar Kommersiya Bankının nizamnamə kapitalındakı dövlətə məxsus səhm zərfinin və Birləşmiş Universal Səhmdar Bankının özəlləşdirilməsi başa çatdırılacaq. Respublikamızda iri və orta müəssisələrin əsasında yaradılmış səhmdar cəmiyyətləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 5

Iri və orta müəssisələrin əsasında yaradılmış səhmdar cəmiyyətləri

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cəmi	407	547	104	111	220	97	40
Nizamnamə kapitalının həcmi (mlrd. man.)	1015,8	924,7	393,5	1087,9	393,5	1805,7	46,5

2007-2014-cü illərdə Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sistemi təkmilləşdiriləcək, kiçik və orta sahibkarlığın insan resursunun inkişafı,

texniki, maliyyə köməyi mexanizmləri dərinləşdiriləcək, sahibkarlığın hüquqi təminatı genişləndiriləcək, regionlarda sahibkarlığın inkişafına əlverişli şərait təmin ediləcək.

Bu məqsədlərin reallaşdırılmasının başlıca istiqamətləri aşağıdakılar olacaqdır:

- sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət qeydiyyatının və kiçik və orta sahibkarlığın məhsullarının sertifikatlaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarlığın təşviqinə yönəldilmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi;
- rəqabət qabiliyyətli ixrac məhsullarının istehsalı üçün sahibkarlara texniki, maddi və maliyyə yardımı mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarların hüquqlarının müdafiə sisteminin inkişaf etdirilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinə əsassız müdaxilələrin qarşısının qəti şəkildə alınması;
- dövlət-sahibkar dialoqunun genişləndirilməsi;
- gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq sferasında texnoloji inkişafın dəstəklənməsi, müasir informasiya texnologiyasının geniş tətbiqi əsasında kiçik və orta sahibkarlığın informasiya təminatının yaxşılaşdırılması;
- daxili istehsalçılar arasında kooperasiya əlaqələrinin inkişafının stimullaşdırılması;
- kiçik və orta sahibkarların beynəlxalq işgüzar əlaqələrinin yaradılmasına və genişləndirilməsinə kömək göstərilməsi.

Daha sonra fərmanda sahibkarlarla gömrük, rabitə və səhiyyə orqanları arasındakı münasibətlərin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi qeyd edilir və bu orqanlara tapşırılır ki, onlar qanunsuz yoxlama və müdaxilə hallarına son qoysunlar, sahibkarlara qarşı törədilən maneələri aradan qaldırsınlar. Şəhər və rayon icra hakimiyyəti başçılarına tapşırılmışdır ki, yerlərdə sahibkarlar üzərində

nəzarət və yoxlama aparan qurumlarını ləğv etsinlər, artıq bu tapşırıq yerinə yetirilmişdir.

Sahibkarlar bazarlara çıxış rahatlığı ilə öz mülkiyyətlərini reallaşdırırlar, yol polisi bu sahədə onlara yardımçı olmalıdır. Nəqliyyat sosial-iqtisadi inkişafa öz təsirini göstərən amildir, iqtisadiyyatın qan damarıdır. Bu sahədə işlər hamar, qanunuyğun inkişaf etməlidir. Nəinki ölkə daxilində habelə beynəlxalq miqyasda TRASEKA proqramı ilə yüklərin maneəsiz daşınmasının təmin edilməsi ölkəmizin iqtisadi tərəqqisinə köməkdir.

Daha sonra Prezident fərmanında dövlət mülkiyyətinə xas müəssisələrin süni surətdə müflisləşdirməklə əsassız olaraq özgəninkiləşdirilməsinə yol verilməməsi göstərilir.

Sahəvi inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi ilə sənayenin bütün sahələrində, kənd təsərrüfatında, digər sahələrdə məhsul istehsalı artımına nail olunmuşdur. Əgər, cəmi sənaye məhsulunu yanacaq və qeyri-yanacaq sənaye sahələrinə ayırısaq, bunu daha qabarıq görə bilərik. Cədvəl 6-da ÜDM-un artımı faizlə verilmişdir.

Cədvəl 6

Əsas sahələr üzrə ÜDM-in strukturu (faizlə)

Əsas sahələr	İllər							
	2008	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sənaye	29,4	24,9	20,4	27,3	25,9	24,8	22,3	25,2
Kənd təsərrüfatı	26,1	27,1	32,3	25,2	24,8	20,1	20,3	23,3
Tikinti	7,2	7,3	7,3	3,7	9,3	13,8	16,4	10,1
Nəqliyyat və	5,2	8,0	12,3	17,4	10,2	11,9	12,9	15,5

rabitə								
Ticarət	4,2	3,7	3,9	4,8	5,2	5,5	5,7	5,5
Digər maddi istehsal sahələri	2,0	2,4	2,8	1,8	1,1	0,9	0,7	1,1
Maddi istehsal sahələri-cəmi:	74,6	73,3	78,9	80,1	76,5	77,0	78,3	80,7
Qeyri-maddi istehsal sahələri	17,4	21,8	19,1	12,1	13,5	14,1	14,9	15,1
Cəmi:	91,4	95,1	98,0	92,3	89,9	91,1	93,2	95,8
Vasitəli vergilər	8,6	4,9	2,0	7,7	10,1	8,1	6,8	4,2
Yekun:	100.	100.	100.	100.	100.	100.	100.	100.

Cədvəl 6-dən göründüyü kimi, son altı il (2008-2013) ərzində ÜDM müqayisəli qiymətlərlə 56,6% artmış və 2008-ci ilin yekunlarına görə 25,2 trln. manat təşkil etmişdir. Təxmini hesablamalara görə 2020-ci ildən Azərbaycan hər il 50 mlrd dollarlıq məhsul istehsal edəcəkdir.

Bütün sahələrdə mülkiyyətin tərkib hissələri də inkişaf etdirilir. Aqrar sektorun dövlət proqramına uyğun olaraq böyük işlər görülmüş və görülməkdədir, yəni suvarma sistemləri bərpa edilərək genişləndirilmiş, fermerlərə maliyyə dəstəyi artırılmış, ipoteka, lizinq sistemi və torpaq bazarı yaradılmışdır.

Mülkiyyət və başqa iqtisadi problemlərlə əlaqədar sahibkarlar bəzən mübahisəli məsələlərlə üzləşir və məhkəmələrə müraciət edirlər və inanırlar ki, məhkəmə, süründürməçiliyə yol vermədən, qanunun aliliyinə isnad edərək işə ədalətli baxacaqlar.

1.3.İNKİŞAF ETMİŞ BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ TİCARƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

Sosialist sisteminin süqutundan sonra Xəzər regionu dünyanın əsas aparıcı qüvvələrinin mübarizə meydanına çevrilib. Bunun nəticəsində isə hazırda Xəzər hövzəsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikası dünyanın əsas geosiyasi rəqabət mərkəzlərindən biri sayılır. Özü də Azərbaycana geosiyasi kontekstdə bu regionda yerləşən bir çox digər ölkələrə nisbətən daha mühüm önəm verilir. Təsadüfi deyildir ki, dövrümüzün məşhur və sayılan politoloqlarından biri olan Zbiqnev

Bcezinski müasir geosiyasi mərkəzlərdən danışarkən qeyd edir ki, “Azərbaycan, Ukrayna, Türkiyə, İran və Cənubi Koreya prinsipial əhəmiyyətli geosiyasi mərkəz rolunu oynayırlar”.

Azərbaycana geosiyasi və geostrateji anlamda nə üçün belə əhəmiyyət verilməsi bir sıra səbəblərlə əlaqədardır. Lakin bütün bunlar hər şeydən əvvəl respublikamızın böyük həcmli karbohidrogen ehtiyatlarına və əlverişli strateji-coğrafi mövqeyə malik olması ilə izah edilir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, iqtisadi müstəqillik siyasi suverenliyin əsası və zəruri şərtidir. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri öz müstəqil milli iqtisadiyyatını formalaşdırmaq olmuşdur. Hal-hazırda respublikamızın inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsini yaşayır. İqtisadi müstəqilliyə nail olmaq və bazar iqtisadiyyatına tam mənada keçmək üçün isə bazar prinsiplərinə əsaslanan, dəyişikliklərə adekvat şəkildə uyğunlaşmaq qabiliyyəti olan və dünya təsərrüfatına səmərəli surətdə integrasiya olunmuş sistem qurulmalıdır.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin bazar iqtisadiyyatına keçməsi onların xarici ticarət dövriyyələrinin genişlənməsi və iqtisadiyyatlarının açıqlıq dərəcəsinin yüksəlməsi ilə müşayiət olunur. Bir iqtisadi sistemdən digərinə transformasiya edən bu ölkələrin böyük əksəriyyəti beynəlxalq ticarətin müqayisəli üstünlüklərindən maksimum faydalanmaq məqsədilə dünya təsərrüfatına integrasiya olunmağa can atırlar.

Artıq dünya təsərrüfatına dərin integrasiya olmuş iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi bir daha sübut edir ki, iqtisadi artım və rifah məhz xarici iqtisadi əlaqələrin prioritet inkişaf istiqamətlərinin düzgün seçilməsindən və reallaşdırılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır ki, bu da xarici ticarətin uzunmüddətli yüksək effektivliyini təmin edir. Lakin ilkin şərtlərdən asılı olaraq mütləq və nisbi üstünlüklər müxtəlif dərəcədə və müxtəlif istiqamətlərdə reallaşdırıla bilər.

Respublikamızda hal-hazırda həyata keçirilən iqtisadi islahatlarda dövlət həlledici rola malikdir. Respublikamızın xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin məqsədi və təyinatı – Azərbaycan Respublikasının strateji milli dövlətçilik mənafeələrinin təmin edilməsindən, milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi səmərəliliyini və rəqabətə davamlılığını stimullaşdırmaqdan, ölkənin milli təhlükəsizliyinin lazımi səviyyədə saxlanılmasından, xarici iqtisadi fəaliyyət sahələri üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsindən ibarətdir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, keçid iqtisadiyyatı şəraitində “açıq iqtisadiyyat” modelinin seçilməsi və xarici ticarət rejiminin maksimum liberallaşdırılması yeganə mümkün variant hesab olunsada, “açılma” və “liberallaşma” anlayışlarının mahiyyətinin dərk edilməsi ölkənin suverenliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son illərin iqtisadi durumu bir daha sübut edir ki, ölkənin xarici və daxili iqtisadi siyasəti bir-biri ilə uzaqlaşmış şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan, ölkə hökuməti tərəfindən ilk sistemli yanaşmağa cəhd “1999-2002-ci illərdə Azərbaycan respublikasında ticarətin inkişafı üzrə dövlət proqramı” ilə edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 iyul 1999-cu il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən bu proqramın məqsədi kimi ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması, iqtisadi inkişafın tələblərinə uyğun olaraq ticarətin tənzimlənməsi mexanizminin müəyyən edilməsi siyasətini formalaşdıran bütün dövlət qurumları fəaliyyətlərinin ticarət sahəsində mövcud olan problemlərin həllinə istiqamətləndirilməsi göstərilmişdir. Proqrama əsasən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan 25 əsas tədbir və bu tədbirlərə cavabdeh olan müvafiq dövlət təşkilatları müəyyən edilmişdir.

Proqramda strateji məqsədlər və onlara nail olmaq üçün keçid dövrünə xas olan ticarət siyasətinin əsas istiqamətləri öz əksini tapmışdır. Həmin proqramda göstərilən tədbirlərə əsasən müasir şəraitdə respublikamızda xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı əsas istiqamətlərdə aparılmalıdır:

- xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılması, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla o cümlədən Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və bu

təşkilata qəbul prosesini sürətləndirmək üçün xarici dövlətlərdə və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliklər institutunun təsis edilməsi;

- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üçün ilk növbədə konsiqnasiyaya ixrac, kreditə ixrac və barter əməliyyatlarında maliyyə vəsaitlərinin və malların qanunla müəyyən edilmiş müddətlərdə gətirilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi, keyfiyyətsiz malların idxalından müdafiə sisteminin işlənilib hazırlanması və bütün əlaqədar təşkilatlar tərəfindən sistemli şəkildə həyata keçirilməsi;

- xalq istehlakı mallarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə mərkəzləşdirilmiş nəzarət sisteminin yaradılması;

- ticarət və xidmət sahəsində sahibkarlığın inkişafı üçün peşə prinsipi üzrə sahibkarların ictimai birliklərinin yaradılmasına yardım etmək;

- yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması işinin daha mükəmməl səviyyədə təşkili üçün mövcud dünya təcrübəsindən, qabaqcıl xarici tədris ocaqlarından, şirkətlərin imkanlarından geniş istifadə edilməsi;

- ticarət mədəniyyətini (dizayn və xidmət) yüksəltmək məqsədi ilə müasir təşviqat formalarından, habelə reklam və çap məhsullarından geniş istifadə olunması.

Formasına görə, proqram ilk baxışdan müsbət təsir bağışlasa da, məzmununa görə, əvvəllər qəbul edilən bəyənnamə xarakterli sənədlərdən heç nə ilə fərqlənmirdi.

Proqram - əsas çatışmazlığı nəzərdə tutulan tədbirlərin reallaşdırılmasının konkret mexanizmlərinin olmasıdır.

Fikrimizcə respublikamızda ilk növbədə gömrük tariflərinin, digər vergi və rüsumların tətbiqini Ümumdünya Ticarət təşkilatının, digər beynəlxalq iqtisadi təşkilatların tələblərinə və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə uyğun qurmaq, ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tətbiq olunan vergilərin, rüsumların, müxtəlif ödənişlərin ticarət və iaşənin, sahibkarlığın, ümumən iqtisadiyyatın inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması baxımından mütəmadi olaraq təhlil edilməsi üçün Tarif Şurasının fəaliyyət göstərməsi “kağız üzərində” deyil, real olaraq təmin edilməlidir.

Bundan başqa alternativ valyuta mənbələrinin axtarılması və ixrac olunan malların çeşidinin artırılması, ixracat sahəsində dünya təcrübəsində geniş istifadə olunan müxtəlif formalarla bərabər (konsiqnasiya, kreditlə ixrac, lizinq və s.), onun müasir tipli infraqururdu (nəqliyyat, sığorta, anbarlar, informasiya sistemi və s.) və ixracın həvəsləndirilməsi mexanizminin yaradılması məsələlərinə diqqət artırılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialının genişləndirilməsinin, iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat əlaqələrinə üzvi surətdə integrasiya edilməsinin əsas əmal sənayesi məhsullarının istehsal xərclərinin və onların keyfiyyətinin dünya bazarındakı mövcud beynəlxalq standartlara və rəqabətin şərtlərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Yaxın gələcəkdə müasir texnologiyanın və avadanlıqların tətbiqi isə respublikamızda bu sahədə ən mühüm tədbirlərdən biri olmalıdır.

Bu məqsədlə istehsalın və məhsulun keyfiyyətini artırmaqla potensialı yüksək olan sahələrin prioritet inkişafı təmin olunmalıdır. İdxalın səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biri yerli sənaye üçün zəruri olan bəzi xammal və yarımfabrikatların idxal qiymətlərinə nisbətən daha ucuz başa gələn istehsalının təşkil olunmasıdır.

Respublikamızda idxalın səmərəliləşdirilməsi üçün ölkə daxilində yüngül və yeyinti sənaye istehsalçıların fəaliyyətini həvəsləndirmək lazımdır. Çünki, yerli istehlak bazarının araşdırılması göstərir ki, yerli istehsal daxili tələbatı tam şəkildə ödəmək iqtidarındadır. Bununla bağlı olaraq daxili bazarı lazımi standartlara uyğun olmayan məhsulların idxalından qorumaq çox mühüm məsələdir. Əhəlinin əksər hissəsinin gəlirlərinin aşağı səviyyədə olması bu cür məhsulların yerli bazara uğurla nüfuz etməsinə şərait yaradır.

Xarici kreditlər və büdcə vəsaiti hesabına satınalmaların səmərəli mexanizminin təşkili, tenderlərin və müsabiqələrin keçirilməsi işinin keyfiyyətinin artırılması da başlıca vəzifələrdəndir.

Hazırda respublikamızda əhəlinin, müəssisələrin iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınmaqla dünya təcrübəsində geniş istifadə olunan idxalın müxtəlif rejimlərinin

(sərhədyanı ticarət, konsiqnasiya, lizinq və s.) tətbiqi olduqca zəruridir. Xüsusilə də lizinq tətbiqi və inkişaf etdirilməsi həm makroiqtisadi baxımdan, həm də mikroiqtisadi səviyyədə çox böyük iqtisadi effektivliyə malik olduğu üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, xarici investisiyaları istehsal və xidmət sahələrinə yönəltmək üçün iqtisadi metodlardan istifadə edərək bu sahədəki müəssisələr üçün əlverişli iş rejiminin yaradılmasını, ölkədə məqsədyönlü investisiya siyasəti aparmaq üçün bu sahədə uçot-informasiya işinin təşkilini həyata keçirmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətini daxildə və beynəlxalq aləmdə yüksək səviyyədə təbliğ etmək məqsədi ilə əlaqələrin geniş və etibarlı şəbəkəsinin yaradılması da qarşıda duran ən zəruri məsələlərdən biridir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, idxal rüsumlarından əldə edilən vəsait dövlət büdcəsi gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Buna görə də, respublikamızda vergi yığımları ilə vəziyyətin lazımi səviyyədə olmadığı hazırkı şəraitdə dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində böyük xüsusi çəkiyə malik olan gömrük rüsum və yığımları Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün fiskal cəhətdən də zəruri maliyyə mənbələrindən biri kimi kifayət qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir şəraitdə Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və optimallaşdırılması zamanı bu amili də mütləq nəzərə almaq lazımdır.

Apardığımız tədqiqatlar birmənalı şəkildə göstərir ki, ümumiyyətlə bütün dünyada, eləcə də respublikamızda gömrük rüsum normaları müəyyənləşdirilərkən aşağıdakı prinsiplər mütləq nəzərə alınmalıdır:

1. Gömrük rüsumları hər bir əmtəə qrupu üzrə orta səviyyədə müəyyənləşdirilməli və sonra hər bir konkret mal mövqeyinə görə dəqiqləşdirilməlidir.

2. Gömrük rüsumlarının müəyyənləşdirilməsi daxili və dünya qiymətləri arasındakı fərqə əsaslanmalıdır.

3. Gömrük rüsum normaları malların emal dərəcəsi artdıqca artmalıdır. Yəni, xammal üçün aşağı, yarımfabrikat üçün orta və hazır məhsul üçün yüksək gömrük rüsumları müəyyən edilməlidir.

4. İstehsalı çox əmək sərfi tələb edən məhsullar üçün yüksək rüsumlar müəyyən olunmalıdır.

5. Yüksən texnoloji, elm tutumlu və idxalında dövlətin maraqlı olduğu məhsulların idxalına aşağı rüsum normaları tətbiq edilməlidir.

6. Rüsum normaları müəyyən olunarkən dövlətin idxal siyasəti, sosial siyasəti, daxili bazarın vəziyyəti, analoji malların istehsalının vəziyyəti və onların istehsalının inkişaf perspektivləri nəzərə alınmalıdır.

7. Rüsum normaları elə müəyyənləşdirilməlidir ki, ölkənin xalq təsərrüfatı strukturunda mütləq dəyişiklikləri təmin etsin.

8. Rüsum normaları müəyyənləşdirilərkən xarici ölkələrlə əməkdaşlığın səviyyəsi, əmək kooperasiyasının vəziyyəti və ticarət əlaqələrinin inkişaf perspektivləri nəzərə alınmalıdır.

9. Rüsum normalarının müəyyənləşdirilməsində ən əsas faktor dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi götürülməlidir.

Ümumiyyətlə bu gün Azərbaycan respublikasının xarici ticarətinin strukturu iqtisadi baxımdan səmərəli deyildir. Belə ki, ixracın əsasını enerjidaşıyıcılar və xammal məhsulları, idxalın isə əsasını ərzaq məhsulları və ilkin tələbat malları təşkil edir.

Ölkə böyük təbii sərvətlərə, münbit torpaqlara malik olduğu halda onun valyuta ehtiyatlarının xeyli hissəsi əhalinin ilkin tələbat malları ilə təchiz olunmasına sərf edilir. Investisiyaların prioritet sahələrə cəlb olunması, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kreditlərindən, satınalmalara yönəlmiş büdcə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə edilməsi, xarici ölkələrdə və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar yanında respublikanın ticarət nümayəndələrinin təşkili xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tənzimlənməsi sahəsində ilkin vəzifələrdəndir.

Bununla yanaşı, respublikamızda daxili bazarın azad rəqabət prinsipləri əsasında tam formalaşması məqsədi ilə bütün əsassız məhdudiyyətlər tədricən

aradan götürülməli, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq rezidentlərə bərabər fəaliyyət rejimi yaradılmalıdır. Eyni zamanda digər tərəfdən isə, yerli istehsalçıların mənafeyinin mühafizəsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması işi sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Hazırkı şəraitdə respublikamızda xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi sahəsində həyata keçirilən bütün tədbirlər ticarətin maksimum liberallaşdırılması, onun ümumi iqtisadi inkişafın tələblərinə uyğun şəkildə tənzimlənməsi mexanizminin müəyyənləşdirilməsi və xarici ticarət siyasətini formalaşdıran bütün dövlət strukturlarının fəaliyyətinin ticarət sahəsində mövcud olan problemlərin həllinə yönəldilməsi məqsədini daşmalıdır.

Beləliklə, bütün yuxarıda deyilənləri təhlil edərək sonda belə bir təklif irəli sürmək olar ki, Azərbaycanda daxili bazarın qorunmasını təmin etmək və milli istehsalçıların və ixracatçıların dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasını həyata keçirmək məqsədi ilə gömrük rüsum normaları aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilməlidir:

1. Rüsumsuz – ölkədə ehtiyatları olmayan və yaxud ehtiyatları olub, ancaq işləməyən xammal və materiallara və bir sıra zəruri istehlak mallarına tətbiq edilməlidir.

2. Aşağı rüsum normaları – ölkədə ehtiyatları məhdud olan və ya məhdud işlənən xammal və materiallara, yüksək texnoloji avadanlıqlara, elmi, nəzarət ölçmə cihazlarına tətbiq edilməlidir.

3. Nisbətən aşağı rüsumlar – Azərbaycan Respublikasında kifayət qədər işlənən xammal və materiallara, metallurgiya və kimya sənayesi məhsullarına, istehsal avadanlıqlarına tətbiq edilməlidir.

4. Orta rüsum normaları – ölkə daxilində külli miqdarda istehsal olunan istehlak malları, nəqliyyat vasitələri, elektrotexniki avadanlıq və alətlərə tətbiq edilməlidir.

5. Yüksək rüsumlar – tikinti materialları, minik avtomobilləri, radioteleapparatura və elektrik məişət cihazlarına tətbiq edilməlidir.

6. Ən yüksək rüsum normaları – bütün materiallarına, spirtli içkilərə, zinət əşyalarına, xəz dəri məmulatlarına, xalça və s. ətriyyat materiallarına tətbiq edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əgər müasir elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə etməklə respublikamızda elm tutumlu sektorlar inkişaf etdirilməzsə, onda yaxın gələcəkdə Azərbaycan dünya ölkələrinin texnoloji “renta” ödəyicisinə və eyi zamanda onların xammal mənbələrinə çevrilə bilər.

Fikrimizcə, bütün bunları nəzərə alaraq və ümumiləşdirərək aparılan araşdırmalara əsasən yekunda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, respublikamızda həm gömrük-tarif, həm də qeyri-tarif metodları vasitəsi ilə xarici ticarətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi başlıca olaraq aşağıdakı əsas istiqamətlərdə həyata keçirilməlidir:

1. İxrac potensialının inkişafının təmin edilməsi və ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi;
2. İstehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
3. İdxalın səmərəliliyinin artırılması;
4. Texnoloji yeniləşmənin həyata keçirilməsi və ölkənin güclü iqtisadi potensialının yaradılması məqsədi ilə investisiyaların və kreditlərin prioritet sahələrə cəlb edilməsi;
5. Daxili bazarda azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi;
6. Yerli istehsalçıların mənafeələrinin qorunmasının təmin edilməsi;
7. Ticarət, iaşə və digər növ xidmət sahələrində vahid informasiya – uçot sisteminin yaradılması;
8. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

FƏSİL II. BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN VƏ İNTEQRASIYA BİRLİKLƏRİNİN XARİCİ TİCARƏT STRATEGİYALARININ OPTİMALLAŞDIRILMASINDA ROLU

2.1.RESPUBLİKANIN BEYNƏLXALQ TİCARƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Baş verən ən əsaslı dəyişikliklərdən biri Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində MDB – nin xüsusi çəkisinin bütün illər üzrə əsasən azalan istiqamətdə olmasıdır. Cədvəldən görünür ki, hələ 2009-cü ildə Azərbaycandan uzaq xarici ölkələrə olan ixrac MDB – ni üstələmiş, 2011– ci ildən etibarən isə ümumi ticarət dövriyyəsində MDB nin xüsusi çəkisi azlıq təşkil etmişdir.

2006-2013–cü illərdə Azərbaycanın idxal və ixrac mallarının strukturunda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Belə ki, ölkəyə idxal olunan ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi xeyli aşağı düşmüşdür. Eyni zamanda qeyd edək ki, ölkənin neft və neft məhsullarının ixracından asılılığı güclənmişdir . Belə ki, 2010–cu ildə Azərbaycanın ixracının strukturunda neft və neft məhsulları mühüm yer tutaraq ümumi ixracın 84, 1 faizini təşkil etmişdir.

İdxalın strukturu isə ixracın strukturundan köklü surətdə fərqlənir. Belə ki, idxal mallarının tərkibində ərzaq və qeyri – ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi 15 faiz, kimya məhsulları 7,2 faiz, qara və əlvan metallurgiya məhsulları 9,7 faiz, maşın və avadanlıqlar 30,9 faiz təşkil etmişdir. 2010 – cu ildə xarici ticarət əlaqələrinin təhlili göstərir ki, xarici ticarət dövriyyəsinin 79,1 faizi uzaq xaric, 20,9 faizi isə MDB ölkələrinin payına düşmüşdür. Müvafiq olaraq ixracın 86,5 faizi uzaq xarici, 13,5 faizi MDB ölkələrinin payına, o cümlədən idxalın 68 faizi uzaq xaric, 32 faizi isə MDB ölkələrinin payına düşmüşdür. Eyni zamanda 2012–ci ildə Azərbaycanın 122 dövlətlə ticarət əlaqələrinə girməsinə baxmayaraq, xarici ticarət dövriyyəsinin 70 faizindən çoxu cəmi 11 ölkənin payına düşmüşdür (cədvəl 16).

Azərbaycan xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin coğrafi strukturunda əsas yer tutan ölkələrin xarici ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkirlərinin dinamikası (faizlə)

Ölkələr	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Rusiya	15,4	17,0	21,1	17,8	15,7	11,9	6,2	9,8
Ukrayna	5,5	7,3	7,5	6,2	3,2	2,0	1,2	2,4
İran	20,8	18,4	15,1	5,2	3,6	2,2	1,7	2,3
Türkiyə	13,7	16,0	14,0	21,1	10,8	8,0	5,8	6,3
Böyük Britaniya	4,8	1,8	1,0	6,5	4,0	2,7	2,4	2,5
Türkmənistan	10,1	3,1	2,2	2,4	1,1	0,6	3,9	3,4
Qazaxıstan	3,1	2,2	2,5	3,3	1,5	2,2	2,8	4,2
Gürcüstan	5,3	7,5	10,8	6,1	4,1	2,9	2,9	2,4
Almaniya	3,9	5,1	2,9	3,1	2,7	2,6	2,3	2,9
BƏƏ	5,8	7,0	2,7	2,9	1,1	0,9	0,7	0,7
İtaliya	2,3	0,8	2,3	3,2	16,4	27,1	36,0	28,9
Digər ölkələr	10,0	13,8	17,9	22,2	35,8	36,8	34,1	34,2
Cəmi:	100	100	100	100	100	100	100	100

Araşdırmalar təhlil aparılan dövrdə baxılan göstəricinin bu cür hərəkətinin bir neçə amillə, o cümlədən xarici ticarət dövriyyəimizin dünya neft bazarının konyunkturundan güclü dərəcədə aslı olması ilə, ticarət əlaqələrimizin coğrafi quruluşundan irəli gələn problemlərlə, həmçinin yeridilən iqtisadi siyasətin təsirinə şərtləndiyini göstərir.

Ticarət–iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində vəziyyəti xarakterizə edən əsas makroiqtisadi göstərici olan xarici ticarət saldosunun təhlili isə onun, əgər belə

demək olarsa, konvulsiv şəkildə dəyişdiyini, neft və neft məhsulları istisna olmaqla digər məhsullar üzrə mənfi saldonun ilbəil artdığını göstərmişdir

Dünya neft bazarında əlverişli konyunkturun olmasına baxmayaraq əsas ixrac məhsulumuz olan neft və neft emalı məhsullarının fiziki həcmdə ixracının azalması da saldonun artmasına müəyyən təsir göstərmişdir.

2007 –ci ildə xarici ticarət dövriyyəsinin mənfi saldusunun 316,4 mln ABŞ dolları məbləğində azalmasına isə bir çox amillər təsir göstərmişdir. Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi üzrə siyasətin uğurla həyata keçirilməsi, real sektorun daxili bazara istiqamətlənmiş sahələrində müşahidə edilən canlanma istehlak təyinatlı malların (ərzaq və qeyri- ərzaq) idxalı həcmələrinin azalması üçün şərait yaratmışdı. Bundan əlavə, əvvəlki illə müqayisədə dünya neft bazarında qiymətlərin aşağı düşməsinə baxmayaraq (1 barrel neftin qiyməti 18,9 ABŞ dolları təşkil edirdi) ixracın bu strateji istiqamətindən əvvəlki illərlə müqayisədə daha çox gəlir əldə edilməsi (2011-ci illə müqayisədə 61 mln. ABŞ dolları çox) xarici ticarət balansının kəsirinin azalmasına yol açmışdı. Baxılan il ərzində ixracın digər ənənəvi istiqamətləri üzrə də əvvəlki illə müqayisədə artıma nail olunması, nəzərdən keçirdiyimiz göstəricinin məqbul dinamikasına öz təsirini göstərmişdi.

Makroiqtisadi sabitlik əldə edildikdən sonra sərt pul-kredit siyasətinin davam etdirilməsi, həmçinin sahibkarlıq strukturlarının inkişafına istiqamətlənmiş ardıcıl siyasətin və proqramların olmaması isə daxili bazardakı, xüsusilə istehlak təyinatlı məhsullar bazarındakı tələbatın əsasən xarici mənbələr hesabına ödənilməsi meylinin dəyişməz olaraq qalmasına yol açıq, bununla da milli iqtisadiyyatımızın idxalı əvəzetmə imkanlarının reallaşmasına yol vermirdi.

2009- cu ildə xarici ticarət dövriyyəsinin mənfi saldusunun 363,7 mln. ABŞ dolları azalaraq 106,7 mln. ABŞ dolları təşkil etməsinin səbəbi isə əsasən ixracın artımı və qismən də idxalın azalması hesabına baş vermişdir. İxracın bu cür artımı isə demək olar ki, bütövlükdə neft və neft məhsullarının ixracı hesabına təmin olunmuşdur. Belə ki, baxılan dövrdə əvvəlki illə müqayisədə 2,3 mln. ton artıq neft və neft məhsullarının ixrac edilməsi və eyni zamanda neftin dünya qiymətinin 2009-cu ildə 4,9 ABŞ dolları yüksələrək 17,4 ABŞ dolları təşkil etməsi

ixracın bu istiqamətindən 2008 – ci illə müqayisədə 312,5 mln. ABŞ dolları artıq vəsait əldə etməyə imkan vermişdir.

2010-cu ildə isə 2009 –cu ildən bəri ilk dəfə olaraq xarici ticarət dövriyyəmizdə müsbət saldo müşahidə edilmişdir, lakin bu müsbət nəticənin özü də əlverişli bazar konyunkturu səbəbilə neft və neft məhsulları istehsalının və ixracının artımı hesabına baş vermişdir. Belə ki, həmin müsbət saldo əsasən ixracın 816,1 mln. ABŞ dolları artması hesabına baş vermişdir ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 12,9 faiz artıq neft və neft məhsullarının ixracı və neftin dünya qiymətinin 10,2 ABŞ dolları artmasının nəticəsi kimi çıxış etmişdir. Baxılan ildə ixracdan əldə edilən mədaxilin 90 faizini məhz qeyd edilən məhsulların satışından daxil olan vəsait təşkil etmişdir.

2011–ci ildə də göstərilən tendensiya davam edərək xarici ticarət balansının saldosu ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. 2011 – ci ildə xarici ticarət dövriyyəsi 3741,6 mln. dollar o cümlədən ixrac 2314,7 mln. dollar, idxal isə 1430,9 mln. dollar olmuşdur.

2012–ci ildə Azərbaycan Respublikası xarici ticarət sahəsində yüksək nəticələrə nail olmuşdur. Bu dövr ərzində ölkəmiz 128 xarici dövlətlə ticarət əməliyyatları aparmış, xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi 3833,1 mln. dollar olmuşdur. Neft və neft məhsulları istehsalının və ixracının artması nəticəsində 2002 –ci ildə 501,9 mln. dollar həcmində müsbət xarici ticarət saldosu yaranmışdır. Ticarət dövriyyəsinin 56,6 % - ni ixrac, 43,4 % - ni isə idxal təşkil etmişdir, ixracın idxalı örtmə əmsalı 130,1 % olmuşdur. Xarici ticarət əlaqələrinin 76,7 % - i, o cümlədən idxalın 60,9 % - i, ixracın 88,8 % -i uzaq xarici dövlətlər, 23,3 % -i, o cümlədən idxalın 39,1 %-i ixracın 11,2 % -i MDB ölkələri ilə aparılmışdır.

2.2. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ INSTITUTLARININ INVESTISIYA SIYASƏTİ VƏ XARİCİ TİCARƏT STRATEGİYASI

Ölkə iqtisadiyyatının müasir şəraitdə bazar münasibətləri əsasında inkişaf etdirilməsi təkcə daxili imkanlar hesabına deyil, həm də əsas forması xarici ticarət olan beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin imkanlarından səmərəli istifadə olunma yolu ilə əldə oluna bilər. Ölkənin beynəlxalq ticarət əlaqələrində aktiv iştirakı ona bu sahədə böyük üstünlüklər verir və perspektiv üçün geniş imkanlar açır. Belə ki, xarici ticarət əlaqələrinə qoşulmaqla ölkə maddi və mənəvi resurslarını rasional olaraq istifadə etməyə, beynəlxalq miqyasda elm və texnika sahəsində əldə olunan uğurlardan yararlanmağa, xalqın tələbatının tam ödənilməsinə, milli strateji maraqlarını reallaşmasına imkan qazanır.

Son illər ümumdünya məhsul istehsalında və kapital axınlarında böyük azalmalar, valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklər, terrorizm səbəbilə beynəlxalq ticarətə qoyulan qadağalara və qlobal gərginliyə baxmayaraq ticarətdə canlanma müşahidə olunmuşdur. Ticarətin inkişafı Asiya və keçid iqtisadiyyatı ölkələrində güclü olmuşdur ki, bu da onlar üçün daha yaxşı nəticə hesab olunur. Lakin ticarət Qərbi Avropa və Latin Amerikasında həmin regionun ölkələrindəki iqtisadi qarışıqlıq səbəbilə durğun olmuşdur. Şimali Amerikanın idxalı daxili tələbat hesabına artsa da, ixracı zəifləmişdir.

Regional ticari integrasiyalar da ucqar dövlətlərin cəlb edilməsilə xeyli sürətlənmişdir. Həmişə integrasiyadan qaçan dövlətlər də artıq qoşulma yönündə hərəkət etməyə başlamışlar. Bir çox ölkələri bu işə çoxtərəfli və qeyri-diskriminant ticarət münasibətləri cəlb etmişdir. Lakin regionalizmin enerji və resurslara nəzarəti əhatə edən və uğurlu sonluqla nəticələnməsi ehtimalı olan çoxtərəfli danışıqlardan yayındırılması təhlükəsi də mövcuddur

2012-ci ildə bir çox malların qiymətlərinin qalxması mal ixrac edən İEOÖ-lər üçün sərfəli olmuşdur. Lakin qiymətin belə artması qeyri-neft məhsullarının qiymətləri sonuncu on ildə düşməsinin qarşısını ala bilmir. İnkişaf baxımından mal ixrac edən ölkələr üçün vacib məsələ ixrac strukturunun cürbəcür edilməsidir.

Asiyanın İEOÖ-lərinin ticarətinin güclü inkişafı Cənub-Cənub ticarətinin əla olacağından xəbər verir. Bu ona görədir ki, Asiyanın İEOÖ-ləri əsasən həmin

regionun ölkələri ilə ticarət edirdilər. Son on ildə İEOÖ-lərin iqtisadiyyatı İEOÖ-lər və keçid iqtisadiyyatı ölkələrinə nisbətən daha sürətlə inkişaf edir.

İEOÖ-lərin bir çoxunun ticarət və investisiya recimlərinin liberallaşması bu inkişafda mühüm rol oynayır. İEOÖ-lərdaxili ticarət daha yüksək iqtisadi inkişaf və liberal ticarətə təkan vermişdir. Bunun nəticəsidir ki, İEOÖ-lərdaxili ticarət ümumdünya mal ixracında 2011-ci ildə 6,5%-dən 10,7% çatmışdır ki, bu da son əlli ildə ən yüksək göstəricidir.

Sabit investisiya xərclərinin zəifliyi – xüsusilə qeyri-residentlərin investisiyaları sənaye ölkələrində ümumi inkişafın aşağı düşməsinə təsir etmişdir. Biznes tsiklində investisiya xərcləri mühüm rol oynayır. İnvestisiya fəaliyyətləri çox vaxt gəlirli investisiyaların mövcudluğu və cari istehsal həcmnin artması ilə əlaqədar olaraq yüksəlir. 2012-ci ilin birinci yarısında sənaye ölkələrində istehsalın həcmi yeni investisiya qoyuluşu üçün çox aşağı idi. Daha əsas informasiya texnologiyaları və internet iqtisadiyyatında zəif gəlir proqnozları səbəbilə biznes etibarına zərər dəymişdir. Etibar və inam əsasən şirkətlərin biznes gözləmələri və gəlirlərin şişirtməsilə maliyyə hesabatlarında ciddi qüsurların olması ilə batmışdır.

Səhm qiymətlərinin düşməsi maliyyə vasitəçilərinin – banklar və sığorta şirkətlərinin gərginliyini artırmışdır. Sənaye ölkələrində müştəri inamı 2012-ci ilin birinci rübündə artsa da sonra azalmamış və ya durğunlaşmışdır.

Terrorizm təhlükəsi bir çox ölkə və şirkətləri təhlükəsizlik addımı atmağa və ölçü götürməyə məcbur etmişdir. Bu ölçülərin bəziləri insanlar və malların hərəkətinə məhdudiyyətlər qoymuşdur. Bu təhlükəsizlik tədbirlərinin birbaşa xərclərindən başqa, yorucu prosedurlar və gecikmələrin özü də ticarətə dolayı yolla mənfi təsir etmişdir. 2012-ci ildə geopolitik risk və gərginliyin artması neft qiymətlərinin qiymətini qaldırmışdır ki, bu da öz növbəsində beynəlxalq ticarətə mənfi təsir etmişdir. Neft ixracatçılarının təhlükəsizliyi problemi neftin qiymətini 1/3 hissəsində artırmışdır ki, bu da son 13 ildə ən yüksək səviyyədir.

Təhlükəsizlik tədbirlərinin güclənməsi, neftin qiymətinin bahalaşması və qlobal aləmdə qeyri-müəyyənlik hava nəqliyyatına və uzun məsafəli səyahətə mənfi təsir etmişdir.

Qlobal iqtisadi aktivlik Çində və keçid iqtisadiyyatı ölkələrində də güclənmişdir. 2000-cu illərdən bəri stabilliyin qorunması və Çinin ÜTT-yə qəbul ilə əlaqədar gördüyü tədbirlər də öz növbəsində bu məsul və ticarətin artmasına təsir etmişdir. Bu qeyri-adi artıma təkan verən digər faktor Yaponiya və Asiyanın inkişaf etmiş iqtisadiyyatları tərəfindən Çinin sahil zonasındakı istehsal sektoruna yüksək səviyyədə BXİ-lərdir. ÜTT-yə üzvlük də bu BXİ-ləri dəstəkləyir, çünki bu investisiyalar Çin istehlakçılarına çatmağı asanlaşdırır.

Bu inkişafların nəticəsi olaraq beynəlxalq ticarətdə Çinin rolu artmış və onun sonuncu ildə ticarət artımı ümumdünya ticarət artımının 1/5 hissəsini təşkil etmişdir. Çin sadəcə təminatçı deyil, eyni zamanda da bir çox ölkələr üçün əhəmiyyətli bazar rolunu oynayır. 2012-ci ildə Çin dünya üzrə mal ticarəti dövriyyəsinə görə 2-ci yeri tutur.

ABŞ, asiyanın İEOÖ-ləri keçid iqtisadiyyatı ölkələri ilə Yaponiya, Qərbi Avropa və Latin Amerikasını ölkələrinin daxili tələbatlarının artımındakı fərq ticarətdə və ticarət balansında dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. 2010-cu ildə Yaponiyanın və Qərbi Avropanın xalis ixracında artım müşahidə olunmuşdur. Aşağı kapital axını sayəsində Latin Amerikasının idxalı aşağı düşmüş və müsbət saldoya nail olmuş və nəticədə həmin regionun ticarət balansındakı kəsir azalmışdır. Son illərdə ABŞ-ın ticarət balansındakı kəsir böyümüş və 2010-cu ildə bu göstərici həmin ölkənin ÜDM-sinin 5%-ni təşkil etməklə 500 mld. ABŞ dollarını keçmişdir ki, bu da indiyə qədər olan ən yüksək göstəricidir. İƏİT üzrə toplam ticarət kəsiri dəyişməmiş və İEOÖ-lərdəny xalis idxal da dəyişməz olaraq qalmışdır. Asiyanın İEOÖ-ləri çox yüksək müsbət saldoya nail olmuşdur.

Yaponiyada, asiyanın dörd nəhəngi (Hon-Konq, Koreya, Sinqapur, Tayvan) və Çin yüksək müsbət ticarət saldosa nail olmuşdur ki, bu da həmin ölkələrin dünyanın qalan dövlətlərinə kapital ixrac etdiklərini göstərir. 2000-ci illər ərzində beynəlxalq kapital axını artmış və 2010-cu ildə ən yüksək həddə çatmışdır. Bunun

özündə də təzad mövcuddur. Çünki həmin dövrdə kapital axınında artmalara bərabər azalmalar da mövcud olmuşdur. Ümumi (BXİ) Birbaşa Xarici İnvestisiyalar 2000-ci ildə 200 mld. ABŞ dollarından 2010-cü ildə 1,2 trillion ABŞ dollarına yüksəlmişdir ki, bu da 500% artım deməkdir. 2002-ci ildə bu göstərici 50%, 2013-cü ildə isə daha 25 % düşəjək 500 mld. ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da beş il öncəki nəticə ilə eynidir. Həm İEOÖ, həm də İEOÖ regionu BXİ-nin belə azalmasından təsirlənmişdir ancaq Çinə, Mərkəzi və Şərqi Avropaya olan BXİ artmağa davam etmişdir. Çinə olan BXİ 19% artaraq 52,7 mld. ABŞ dollarına, Mərkəzi və Şərqi Avropaya olan BXİ isə 9% artaraq 30 mld. ABŞ dollarına çatmışdır. Dünya üzrə BXİ-nin belə kəskin azalmasını şirkətlərin beynəlxalq səviyyədə birləşmə və qoşulmasındakı azalma və korporasiyaların bazar qiymətlərinin qlobal səhm bazarında aşağı düşümlə ilə əlaqələndirirlər. 2010-cu ilin sonu və 2012-ci ilin sonu arasında qlobal səhm bazarının həcmi 40% azalmışdır ki, bu da avtomatik olaraq qiymətli kağızlar bazarında qeydiyyatda olan şirkətlər üçün BXİ-nin sövdələşmə dəyərini azaltmışdır.

2012-ci il ərzində ABŞ dollarının real məzənnəsi dəyərdən düşmüş, bunun əksinə olaraq avro və yeni dəyər qazanmışdır. Orta müddət ərzində analiz eləsək 2005-2011-ci illər ərzində ABŞ dollarının belə dəyərdən düşməsi təxminən 20% olmuşdur ki, bu da öz növbəsində ABŞ-ın ticarət balansında kəskin artmasına bəkan vermişdir. Əgər Avro zonası və Yaponiyanın valyutalarının məzənnələri 2012-ci ilin sonuna və 2013-cü ilə olan səviyyədə qalsa onda onların ÜDM-sində xarici tələbatın səviyyəsi aşağı düşəcəkdir. Avropa İttifaqına girməyə hazırlaşan (artıq həmin dövlətlər qəbul olmuşlar) Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətlərinin valyutaları da ABŞ dolları ilə müqayisədə dəyər qazanmışdır. Latin Amerikasının bir çox dövlətlərində nominal və effektiv valyuta məzənnələri 2012-ci ildəki maliyyə krizisi səbəbilə kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür və bu da öz növbəsində cari ticarət balansını kəskin azaltmışdır. Valyuta məzənnələrindəki bu tərəddüdlər 2010-cu ildən bu tərəfə dollarla ifadə olunmuş ticarətin ümumi məbləğini deflasiya etmişdir. 2012-ci ildən bu tərəfə ilk dəfə rolaraq beynəlxalq səviyyədə ticarət

edilən kənd təsərrüfatı və sənaye mallarının dollar ilə ölçülmüş məbləğində illik artım müşahidə olunmuşdur.

Son illərdə neftin qiyməti əvvəlki illərə nisbətən artmağa davam edir. Metalın, xüsusilə beynəlxalq səviyyədə ən çox ticarət olunan alüminiumun qiyməti isə azalmağa doğru gedir. Yeyinti məhsullarının, xüsusilə taxıl, qarğıdalı və bitki yağının qiymətlərindəki yüksəlmə ət, dəniz məhsulları, qənd və tropik meyvələrinin qiymətlərindəki azalmanı üstələmişdir. Son illərdə taxılın qiymətindəki bu yüksəlmə həmin məhsulu ixrac edən beh ənəvi ixrac zonalarında quraqlığın olması ilə əlaqədardır. Neft və qeyri-neft məhsullarında da bahalaşma müşahidə olunmuşdur. Sənaye malları içində dəmir və polad malların və maşın qayırma məhsullarının qiyməti bahalaşarkən, ofis və telekom cihazlarının qiymətləri daha da ucuzlaşmışdır. Beynəlxalq səviyyədə ticarət edilən kimya və toxuculuq sənayesi mallarının sadəcə nisbi qalxmışdır.

2.3. REGIONAL İQTISADI INTEQRASIYA BİRLİKLƏRİN RESPUBLIKANIN XARICI TİCARƏT STRATEGİYASININ OPTİMALLAŞDIRILMASINA TƏSİRİ

Regional integrasiya dünya təsərrüfatının qloballaşmasının ən səmərəli yollarından biridir. Beləki, birbaşa bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının integrasiyasına nail olmaq mümkün deyildir. Aydındır ki, bunun tarixi, coğrafi, iqtisadi, siyasi və s. səbəbləri vardır. Buna görə də daha əlverişli variant olan regional integrasiyaya üstünlük verirlər. Regional iqtisadi birliklərin yaranmasında aşağıdakı amillər nəzərə alınır.

- İqtisadi inkişafın səviyyəsinin yaxın olması
- İntegrasiya edən ölkələrin coğrafi yaxınlığı, əksər hallarda ümumi sərhədlərin olması və tarixən formalaşan iqtisadi əlaqələrin mövcudluğu.
- Ölkələrin qarşısında inkişaf, maliyyə, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, siyasi və s. sahələrdə duran problemlərin ümumi olması
- Nümayiş effekti – İnteqrasiya birlikləri quran ölkələrdə baş verən müsbət iqtisadi nailiyyətlərin digər ölkələrə psixoloji təsir göstərməsi nəticəsində, onların birliyə can atması
- «Domino» effekti – Regionun və dünyanın bir qrup ölkələrinin hansısa bir birliyin üzvü olması, kənarda qalan , ölkələrin bu ölkələrlə əlaqələrdə bir sıra çətinliklər yaranır ki, bu da bəzi hallarda ölkələrlə ticarət dövriyyəsinin azalmasına səbəb olur. Buna görə də bəzən integrasiyada heç bir maraqları olmayan ölkələr yuxarıda göstərilən təhlükələr üzündən integrasiyaya qoşulurlar.

Göstərilən şərtlər daxilində müəyyən iqtisadi birliklər yaradan ölkələr, aşağıdakı üstünlükləri əldə edirlər:

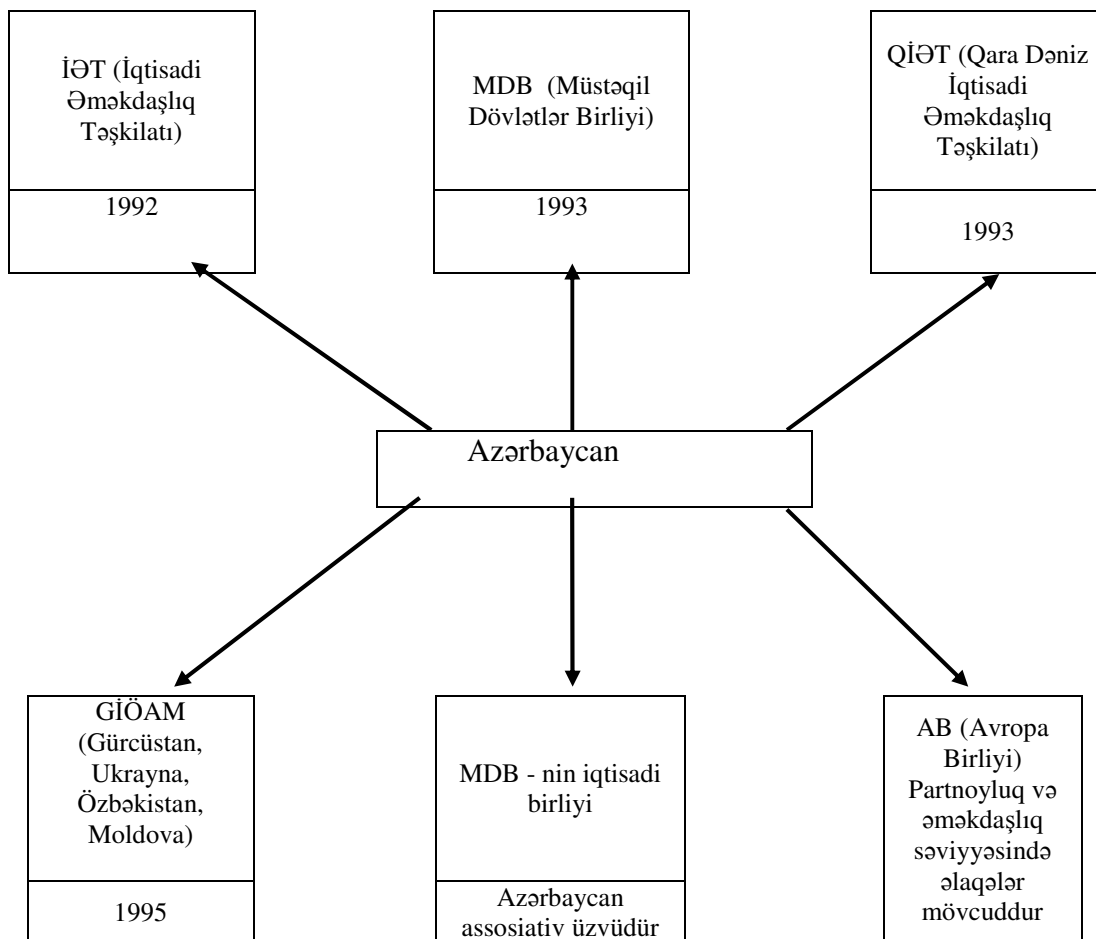
- ❖ Regionun iqtisadi potensialından düzgün istifadə edərək əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi.
- ❖ Regional birlik daxilində tarif dərəcələrinin azaldılması və digər ticarət maneələrinin aradan qaldırılması nəticəsində Xarici Ticarətin verdiyi bütün üstünlüklərdən bəhrələnmə.
- ❖ Maliyyə vəsaitlərinin mobilliyinin yüksəldilməsi, birlik daxilində bütün növ investisiyaların daxil olması və repatriasiyası şərtlərinin

yüngülləşdirilməsi sayəsində ölkələrdə, milli sərhədlərdən kənara çıxan bilən nəhəng kompaniyaların yaranması.

- ❖ Ən əsas isə ölkələr integrasiya sahəsində təcrübə əldə etməsidir. Birincisi, praktik olaraq integrasiyanın üstünlüklərini görmüş olurlar. İkincisi, integrasiya prosesi zamanı qarşıya çıxan problemlərin həlli yollarına daha yaxşı bələd olurlar.

İntegrasiya birliklərinin yuxarıdakı üstünlüklərini nəzərə alan yenidən müstəqillik əldə edən respublikamız bəzi regional birliklərin üzvü oldu. Bunlara misal olaraq Mğstəqil Dövlətlər Birliyi, Qarşılıqlı İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, İƏT, GİÖAM və s. göstərmək olar (ətraflı sxemlərdə verilmişdir). Lakin bir sıra yüksək inkişaf etmiş regional təşkilatlara üzv olmaq isə strateji məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur, çünki bu birliklər qəbul olunmaq üçün qarşıya qoyulmuş şərtlər (tələblər) daha yüksək iqtisadi inkişafı və demokratik cəmiyyət quruculuğu tələb edir.

İƏT, MDB, QİƏT və GİÖAM əsasən keçmiş ittifaq respublikalarından və Türkiyə, Yunanistan, İran, Pakistandan ibarət olduğundan bu regional integrasiya birliklərində o dərəcədə də fərqlər müşahidə olunmur. Düzdür müəyyən vaxtlarda birliklərin daxilində integrasiya proseslərinin sürətinin aşağı düşməsi həmin birliklə iqtisadi əlaqələrdə özünü göstərmişdir. Lakin son illər yuxarıda qeyd edilən regional integrasiya birliklərinin üzvləri ilə əlaqələrin yaxşılaşması və birlik ölkələri ilə əlaqələri əhəmiyyətinin dərk olunması respublika xarici iqtisadi əlaqələrində onların rolun gələcəkdə də yüksək olacağından xəbər verir.

Ümumiyyətlə bir çox iqtisadçılar və ekspertlər göstərilən integrasiya birlikləri ilə münasibətləri təhlil edərkən əsasən respublikamız ilə bu integrasiya birlikləri arasında xarici ticarət göstəricilərinə müraciət edirlər. Qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq gah AB-nin, gah QİƏT-in, gah da GIÖAM – ın rolunun yüksək olacağından bəhs edirlər.

Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyaya integrasiya edir. Təkcə ötən il ölkəmiz 135 xarici dövlətlə uğurlu ticarət əməliyyatları aparıb. Ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artımı ötən il əvvəlki ilə nisbətən 26,4 faiz təşkil edib. Yeni neft strategiyasının müsbət nəticələri, regionların hərtərəfli inkişafı sayəsində ölkədə məşğulluq problemi öz həllini tapır. Əməkhaqqı, pensiya və müavinətlərin artırılması, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün şərait yaradılması dövlətimizin daimi qayğısıdır. Bütün bunlar Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni keyfiyyət mərhələsinə

qədəm qoyduğunu sübut edir. Cədvəl 9-da Ümumi Daxili Məhsul bazar qiymətləri ilə verilmişdir.

Cədvəl 9

Ümumi daxili məhsul bazar qiymətləri ilə

İllər	Milyard manat	Milyon ABS dollar	Adambasına	
			manat	\$
2000	18875,4	4583,6	2400595,2	583
2005	23590,5	5272,6	2975367,7	665
2010	26578	5707,8	3325908,5	714,3
2011	30312,3	6236,1	3764614,5	774,5
2012	35732,5	7276,3	4403754,0	896,7
2013	41872,5	8521,8	5114823,2	1041,0

2013-cü ilin yanvar-fevral aylarında ölkənin istehlak bazarında əhaliyə 3368,5 milyard manatlıq istehlak malları satılmış və pullu xidmətlər göstərilmişdir. Keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin həcmi 11,2 faiz artaraq 2861,3 mlrd.manat, pullu xidmətlərin həcmi isə 12,2 faiz artaraq 507,2 milyard manat təşkil etmişdir.

2013-cü ilin mart ayının əvvəlinə iqtisadi fəal əhalinin sayı 3802,3 min nəfər olmuş və əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 20,3 min nəfər artaraq ölkə əhalisinin 46,6 faizini təşkil etmişdir. İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı 3747,6 min nəfər (98,6%), rəsmi işsiz statusuna malik olanlar isə 54728 nəfər (1,4%) olmuşdur. 2012-ci ilin fevral ayı ilə müqayisədə işsizlərin sayı 6,3 faiz artmışdır.

2013-cü ilin fevral ayının 1-nə əhalinin banklardakı əmanətlərinin məbləği 1301,7 mlrd.manat olmuş və keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 442,5 mlrd.manat və ya 51,5 faiz artmışdır.

Əmanətlərin 98,3 mlrd.manatı və ya 7,6 faizi milli, 1203,4 mlrd.manatı və ya 92,4 faizi isə xarici valyutada qoyulmuş və 2012-ci ilin fevral ayının 1-i vəziyyətinə olan əmanət qoyuluşlarına nisbətən müvafiq olaraq 39,6 faiz və 52,6 faiz artmışdır. Ümumi əmanətlərin 542,1 mlrd.manatı və ya 41,6 faizi özəl banklara qoyulmuş əmanətlər təşkil etmişdir.

2013-cü ilin yanvar-fevral aylarında əhalinin nominal pul gəlirləri 4208,6 mlrd.manat olmuş və keçən ilin eyni dövrünə nisbətən 17,3 faiz artmışdır. Əhalinin hər nəfərinə düşən pul gəlirləri keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 16,4 faiz artaraq 516,3 min manat olmuşdur.

Ölkənin gələcəkdə də dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafı üçün əsas prioritetləri müəyyənləşdirmək və mövcud vəsaitlərin həmin prioritetlərə uyğun olaraq daha səmərəli xərclənməsini təmin etmək məqsədilə «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən 2013-cü və 2013-2017-ci illər üçün əsas makroiqtisadi göstəricilərin proqnozları işlənib hazırlanmışdır. Bu proqnozlar mövcud sosial iqtisadi vəziyyətin təhlilinə və proqnozların əhatə etdiyi illər üçün sosial iqtisadi siyasətin prioritetlərinə əsaslanır. Aşağıdakı cədvəldə orta aylıq nominal əmək haqqı göstərilmişdir.

Cədvəl 10

2013-cü ildə orta aylıq nominal əmək haqqı

Fəaliyyət növlərinin adı	Orta aylıq nominal əmək haqqı (min manat)		
	Cəmi	o cümlədən	
		dövlət	qeyri-dövlət
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	483.4	318.6	894.8
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	146.5	143.1	153.5
Balıqçılıq, balıqyetidirmə	170.5	179.6	99.1
Mədəncixarmanın sənayesi	2254.6	845.3	7823.1
Emal sənayesi	494.2	451.4	558.9
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	434.9	392.9	818.3
Tikinti	1084.3	507.0	1717.8
Topdan və pərakəndə ticarət: avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri	578.6	291.4	590.3
Mehmanxana və restoranlarla xidmətin göstərilməsi	554.4	221.3	669.1
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	565.8	542.1	745.1
Maliyyə fəaliyyəti	1082.9	584.9	1421.8
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi	1038.1	340.5	3237.1
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminatın vəzifələri	433.5	557.6	150.3

Təhsil	255.1	253.2	423.2
Səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	148.1	135.0	715.5
Digər kommunal, sosial və şəxsi xidmətlərin göstərilməsi	216.4	203.1	336.2

Cədvəldən göründüyü kimi, 2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatında çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı 483,4 min manat təşkil etmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 20,3 faiz artmışdır.

2013-cü ilin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin və ortamüddətli (2013-2017-ci illər) sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları, həmçinin iqtisadiyyatın neft və qeyri-neft sahələrinin inkişaf perspektivləri Maliyyə, Vergilər Nazirlikləri, Dövlət Gömrük Komitəsi və digər aidiyyəti dövlət orqanları ilə, eyni zamanda Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının missiyaları ilə geniş müzakirə olunmuşdur. Cədvəl 11-də makroiqtisadi göstəricilər verilmişdir.

Cədvəl 11

Makroiqtisadi göstəricilər

	2013-ci ilin yanvar-fevralı, faktiki	2013-cü ilin yanvar-fevralı 2012-ci ilin yanvar-fevralına nisbətən, faizlə	Məlumat üçün
			2012-ci ilin yanvar-fevralı, 2011-ci ilin yanvar-fevralına nisbətən, faizlə
Ümumi daxili məhsul	2228.9	148.1	108.5
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) ümumi həcmi	1877.9	159.3	105.7
Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar	687.7	105.2	102.3
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	121.2	103.5	104.4
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, min ton	19639.7	108.9	104.2
Poçt və rabitə xidmətlərinin həcmi	70.1	126.5	131.1
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	851.4	111.7	111.9
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər	177.3	130.5	116.3
Xarici ticarət dövriyyəsi, mlyn. ABŞ \$ ^{x)}	488.4	70.6	207.4
o cümlədən:			
ixracın ümumi həcmi ^{x)}	236.6	217	82.7
idxalın ümumi həcmi ^{x)}	251.8	43.2	288.9
Dövlət büdcəsinin gəlirləri ^{x)}	198.6	156.2	160.7
Dövlət büdcəsinin xərcləri ^{x)}	129.4	3.0 d.	71.2
Dövlət büdcəsinin profisiti ^{x)}	69.2	-	-

Əhalinin gəlirləri ^{xxx)}	1572.1	118.4	122.7
Adambaşına düşən gəlirlər, manat	188.9	117.1	121.5
Bir işçiyə hesablanmış orta aylıq əmək haqqı, manat	128.7	120.7	121.7
Qeydə alınmış işsizlərin sayı (2006-cı il martın 1-nə, nəfər)	56364	100.6	102.4
İstehlak qiymətlərinin indeksi		105.7	110.4

Ötən il iqtisadiyyatın bütün sahələrində dinamik inkişaf özünü açıq şəkildə göstərdi. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində qazanılan uğurları xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Ötən il bizdə ümumi daxili məhsul istehsalının artımı 26,4 faiz olub. Belə yüksək göstərici MDB-nin heç bir ölkəsində qeydə alınmayıb. Keçən il sənayenin inkişafında artım 33,5 faiz təşkil edib. Cari ildə isə 30 milyon ton neftin hasil edilməsi proqnozlaşdırılıb. Əvvəlki illərdə ölkədə idxal olunan mallarda ərzaq məhsullarının çəkisi 40 faizdən çox idi. Ancaq yerli istehsalın inkişafı nəticəsində bu rəqəm ötən il 12 faizə enib. Bu onu göstərir ki, ölkədə ərzaq istehsalı lazım olan səviyyəyə çatıb.

Dövlət başçısı ölkənin hərtərəfli inkişafına qayğı göstərir. Bunun nəticəsidir ki, ümumi daxili məhsulda qeyri-neft sektorunun payı 77 faizə çatıb. Bu işdə regionlarda yeni istehsal müəssisələrinin açılması xüsusi rol oynayır. (Cədvəl 12)

Cədvəl 12

Ümumi Daxili Məhsulda özəl və dövlət sektorlarının xüsusi çəkisi

	2000	2010	2011	2012	2013
Dövlət sektoru	32,0	29,0	27,0	26,7	26.5
Özəl sektor	68,0	71,0	73,0	73,3	73.5

FƏSİL III. İNKİŞAF ETMİŞ BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ RESPUBLİKANIN XARİCİ TİCARƏT STRATEGİYASININ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1.AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BEYNƏLXALQ TİCARƏTDƏ YERİ VƏ ONUN ƏSAS İNKİŞAF MEYLLƏRİ

Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində ölkənin sosial-iqtisadi problemlərini səmərəli həll etmək üçün dövlətin rolu əvəzsizdir. İqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün ölkələrdə sahibkarlığın inkişafında dövlət öz rolunu oynayır və elə iqtisadçı-tədqiqatçı tapmaq olmaz ki, bunu inkar etsin. Söhbət, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iqtisadi siyasətində qarışıq iqtisadiyyatın optimal nisbətinin müəyyən olunmasından gedir. Başqa sözlə, dövlət mülkiyyəti ilə xüsusi mülkiyyətin optimal nisbətdə tarazlaşdırılması inkişaf etdirilməsi vacibliyi inkar edilməzdir.

Sahibkarlığın inkişafına təkan verən qüvvə, ilk növbədə dövlət tərəfindən müvafiq qanunların qəbul edilməsi və idarəetmə orqanlarının yaradılmasıdır. Suverenlik dövründə respublikamızda bu sahədə xeyli iş görülmüşdür. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi sahəsində bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir. Onlara: Azərbaycan Respublikasının «Mülkiyyət haqqında», «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «İcarə haqqında», «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» qanunları, «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Birinci Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Köməyi Proqramı (1997-2000-ci illər)», «Azərbaycan Respublikası sahibkarlığa kömək fondu haqqında» əsasnamə, «Azərbaycan Respublikasında 1999-2005-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin İkinci Dövlət Proqramı» və s. daxildirlər.

Həmin normativ aktlarda, sahibkarların hüquq vəzifələri, onlara şamil edilən güzəştlər öz əksini tapmışdır. Bunlarla yanaşı, vergi üzrə qanunvericilik aktlarında sahibkarlığın inkişafı üçün çoxlu güzəştlərin verilməsi də qeyd olunmalıdır. Eyni zamanda, ölkədə qəbul edilmiş xarici ticarətin və qiymətlərin liberallaşdırılması, lisenziya, lizinq fəaliyyətinə geniş yol açılması sahibkarlığın mərhələlərlə inkişafına öz töhfəsini verməkdədir.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması dövründə nəinki iqtisadi inkişafın sür'əti, eyni zamanda ölkənin müstəqilliyi dövlətdən daha çox asılıdır. Ona görə ki, inzibati-amirlik iqtisadi sistemindən bazar iqtisadi sistemə keçən dövlətlərdə, o

cümlədən Azərbaycanda, müstəqil, milli dövlətlər öz bazisindən əvvəl yaranmışlar. Aşağıdakı cədvəldə xarici ticarət dövriyyəsi verilmişdir.

Cədvəl 13

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi

İllər	Dövriyyə	İdxal	İxrac	Saldo
2007	1682647,9	1076497,4	606150,5	-470346,9
2008	1965552,4	1035888,8	92663,6	-106225,2
2009	2917291,1	1172071,2	1745219,9	573148,7
2010	3745313,5	1431107,4	2314206,1	883098,7
2011	3832883,7	1665484,0	2167399,7	501915,7
2012	5216558,9	2626181,1	2560377,8	-35803,3
2013	7131310,9	3515861,1	3615449,8	99588,7

Bir halda ki, gənc milli dövlətlərin məqsədi bazar iqtisadiyyatına keçməkdir, deməli onun bazisini formalaşdırmaq zərurəti yaranır. Belə bir iqtisadiyyat totalitar sistemdə yarana bilməzdi. Beləliklə keçid dövründə dövlətin əsas vəzifəsi öz bazisini, çoxmülkiyyətli qarışıq iqtisadiyyatı yaratmaqdır.

Keçid iqtisadiyyatında dövlətin rolu, həm inzibati-amirlik sistemi dövründə, həm də klassik bazar iqtisadi sistemində mövcud olmuş məmləkətlərdən daha çoxdur və həlledici qüvvəyə malikdir. Bu, onunla izah olunmalıdır ki, klassik bazar iqtisadiyyatı dövlətlərində qanunlar işləyir, inzibati-amirlik sistemində isə iqtisadiyyat inzibati qayda-qanunlarla tənzim olunur. Diktatura yolu ilə-sərt inzibatçılıqla, iqtisadiyyatı tənzimləmək, iqtisadi vasitələrlə idarə etməkdən daha asandır. Məhz, keçid iqtisadiyyatı zamanı hər iki tənzimləmə tam gücü ilə işləmədiyinə görə ağırlıq əsasən dövlətin üzərinə düşür. Bu müddəə üç səbəblə izah olunmalıdır:

Birincisi, bazar hələlik formalaşma dövründədir, onun özünü idarəetmə qabiliyyəti çox da böyük deyildir. Belə halda, bazar mexanizmi yuxarının inzibati-amirlik sistemindən doğan ən'ənəvi təzyiqinə aşağıının himayəçilik psixologiyasına qarşı dura bilmir.

İkincisi, dövlət planlı iqtisadiyyatda əsas və aparıcı rol oynadığından, bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərməyə kifayət qədər hazır olmamışdır. Buna

görə də keçmiş sosialist ölkələri bazar iqtisadiyyatına keçməkdə olduqca riskli hərəkət etmişlər.

Üçüncüsü, bazar münasibətlərinin formalaşması tarixi göstərir ki, onun çiçəklənməsi dövrünə çatana kimi bir çox çətinliklərlə üzləşmək qaçılmazdır.

Burada belə bir məntiqi nəticəyə gəlmək olar ki, yalnız bazarın özünü idarəetməsi ilə dövlətin tənzimləmə funksiyasını düzgün əlaqələndirməklə keçid dövründə bazar iqtisadiyyatının formalaşmasını asanlaşdırmaq olar.

Bu üç səbəb, bazar iqtisadiyyatına keçilməsi prosesinin dövlət tərəfindən idarə olunmasını zəruri edir. Azərbaycanda seçilən islahat modelinin müəllifi dövlətdir. Buna görə də əsas islahatçı da dövlət hesab olunur. Keçid dövründə hüquqi qanunları qəbul etmək və qanunların həyata keçirilməsini tənzim etmək dövlətin əsas vəzifələridir. Keçid iqtisadiyyatının formalaşması, dövlətin öz vəzifələrini necə yerinə yetirməsindən çox asılıdır.

Keçid iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlətin ən mühüm vəzifəsindən biri-çox mürəkkəb həm də iqtisadi sistemin əsası olan mülkiyyət münasibətlərini formalaşdırmaqdır. O, qarışıq iqtisadiyyatda iqtisadi resurslardan dövlətin, xüsusi mülkiyyətin və başqa mülkiyyət formalarının payını düzgün müəyyən etməli və onu tənzimləməlidir. Dövlət, ümumxalaq sərvətindən cəmiyyətin sırayı üzvlərinin pay almaqda iştirak mexanizmini işləyib hazırlamalı və onun reallaşmasını tənzimləməlidir. Hər bir şəxsin xalqın sərvətindən istifadə etmək üçün ixtiyar sahibi olmaq, sərəncam vermək və istehsalın nəticəsindən faydalanmaq hüququ olmalıdır. Bunun üçün, dövlət müəssisələrində özünü idarəetmə və nəzarət sistemi yaradılmalıdır. Təəssüf ki, Azərbaycan dövləti bu vəzifəsini istənilən səviyyədə həyata keçirə bilmədi. Nəticədə, kütləvi özəlləşdirməyə qədər dövlət müəssisələrində çoxlu neqativ hallar baş verdi, dövlət əmlakının müəyyən hissəsi talan edildi. Bu isə keçid dövründə sağlam milli iqtisadiyyatın formalaşmasına mənfi təsir göstərən amillərdən biridir.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçməsinin və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılmasının çətinlikləri adekvat şəkildə malların ixrac dinamikasında öz izini qoymuşdur (Cədvəl 14).

2000-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ixrac dinamikası
(mln ABŞ dolları)

İllər	İxrac (milyon ABŞ dolları)	1993-cü ilə (%-lə)
2003	652,7	88,6
2004	637,2	73,5
2005	631,3	72,7
2006	781,3	104,8
2007	606,1	67,4
2008	929,2	133,2
2009	1745,2	250
2010	2314,7	331,3
2011	2167,5	328,8
2012	2590,4	356,4
2013	3615,4	494,5

Əmtəələrin ixrac strukturunda neft, neft məhsulları (bütün ixracın 70%-i), elektrik enerjisi, pambıq, tütün və araş-şərab məhsulları təşkil etmişdi.

Azərbaycan hökumətinin ixrac tərkibi ticarət dövriyyəsi kursu vahid məsələnin həll edilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici bazara xammal və materialların göndərilməsini ekstensiv şəkildə artırmaq imkanları müəyyən dərəcədə tükənmişdir.

Bunlarla yanaşı, demokratik idarəçilik mexanizminin təmin olunmasının bir vasitəsi də ümumxalq mülkiyyətinin mənimsənilməsi, istifadə edilməsi və sərəncam verilməsi hüququnun bir hissəsinin mərkəzi dövlətin əlindən alınaraq yerli orqanlara verilməsidir. Çox təəssüflər olsun ki, bu proses də ləng həyata keçirilir.

Keçid dövründə dövlət müxtəlif mülkiyyət formalarının yaranmasına şərait yaratmalı, onların normal fəaliyyət göstərməsinə təminat verməli və hərtərəfli

kömək göstərməlidir. Bilavasitə, xüsusi mülkiyyətin formalaşması prosesinin sür'ətləndirilməsi-dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi, sonradan isə özəlləşdirilməsi-tənzimlənməlidir.

Özəlləşdirilmənin vaxtında və ədalətlə həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın dirçəldilməsinin mahiyyətini və başlıca məqsədini təşkil edir. Bu prosesin təşkilatçısı və tənzimləyicisi isə dövlətdir. Dövlətin bu sahədə səhv buraxması və yaxud ləngiməsi çox ağırlı olan keçid dövrünün vaxtının uzadılması, çoxlu resursların itkisi deməkdir.

Keçid iqtisadiyyatı dövründə struktur dəyişikliyi, mülkiyyətin bir formasının digər formalara çevrilməsini təşkil etmək, onu tənzimləmək dövlətin əsas vəzifəsi olsa da, bütün bu tədbirlərin hamısı əhalinin sosial-iqtisadi mənafeyinin müdafiəsi ilə paralel getməlidir. Əhalinin sosial-iqtisadi mənafeyini müdafiə etmək dövlətin birbaşa vəzifəsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yaxın keçmişdəki sosializm sisteminin bəlkə də yeganə müsbət cəhəti, sosial müdafiənin və sosial tə'minatın nisbətən düzgün təşkili idi. Belə ki, təhsil və səhiyyə dövlətin tam nəzarəti altında idi. Bu sahələrin tə'minatı yüksək səviyyədə olmuşdur. Məhz bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycanda iqtisadiyyat, elm, təhsil və səhiyyə sür'ətlə inkişaf etmişdir. Azərbaycan dövlətinin keçid dövründə əsas vəzifəsi onu dağıdıb yenisini qurmaq yox, 70 il ərzində yaranmış və möhkəm əsaslar üzərində dayanmış iqtisadiyyat, elm, təhsil və səhiyyə sahəsində olan nailiyyətləri qoruyub saxlamaq, onu milli mənafeyə uyğun təkmilləşdirməkdən ibarətdir.

Əvvəllər qeyd edildiyi kimi, totalitar sistemdə istehsal vasitələri istehsalına üstünlük verilmiş, iqtisadi inkişaf «istehsal-istehsal üçün» prinsipi üzərində qurulmuşdur. Keçid dövründə isə bu, «istehsal-istehlak üçün» prinsipinə uyğun keçirilməlidir. Bunun üçünsə, hər şeydən əvvəl, yığımla istehsal arasında optimal nisbət yaratmaq zəruridir.

Iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsində hər bir dövlətin özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, ümumi cəhətləri də çoxdur. Bu baxımdan həm

klassik, həm də bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yaşayan dövlətlərin təcrübələrini öyrənmək və ondan yaradıcı surətdə istifadə etmək faydalı olar.

Türkiyə milli sahibkarlığın inkişafında böyük müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Bu təcrübədən faydalanmaq və öz ölkəmizdə onlardan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Təkcə ona görə yox ki, bizim dilimizdə, soykökümüzdə, adət-ənənələrimizdə çoxlu eyni və oxşar cəhətlərimiz vardır. Həm də ona görə ki, Türkiyə dövləti açıq bazar iqtisadiyyatına 80-ci illərin əvvəllərində qədəm qoysa da, keçən qısa müddət ərzində bu sahədə xeyli uğurlar qazanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində iqtisadi inkişaf qeyri-bərabərdir. Belə ki, respublikanın dağ və dağətəyi rayonlarının iqtisadi inkişaf səviyyəsi digər iqtisadi zonalardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Belə vəziyyət inzibati-amirlik dövründə yaradılmışdır. Bu rayonlarda əhalinin normal yaşaması üçün heç bir şərait yaradılmadığına görə əhalinin əksəriyyəti, xüsusilə gənclər, öz el-obalarından Azərbaycanın mərkəzinə və imperiyanın müxtəlif şəhərlərinə köçməyə məcbur olmuşlar.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra inzibati-amirlik dövründə yaradılmış belə mənfi halların aradan qaldırılması, buraxılan səhvlərdən ibrət dərsi almaq, həm də dünya təcrübəsindən istifadə edərək respublikanın bütün regionlarında əhalinin orta sıxlığını təmin etmək əsas məsələlərdəndir. Dövlət mülkiyyəti, o cümlədən torpaq özəlləşdirilərkən dövlət bu regionlar üçün xüsusi proqram hazırlamalıdır. Burada bütün formalarda sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayanlar üçün güzəştlər və imtiyazlar müəyyən edilməlidir. Başqa sözlə, onlara güzəştli şərtlərlə kreditlər vermək, onları bütün növ vergilərdən azad etmək və hər cür bürokratik əngəllərdən qorumaq lazımdır.

Dövlət bu regionlarda təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olanlara təkcə hərtərəfli hüquqi və iqtisadi köməklik göstərməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda, həmin zonalara yollar çəkdirmək, onları qaz, su, elektrik enerjisi ilə təmin etmək, o yerlərdə mədəni-məişət, sosial, müxtəlif xidmət göstərən müəssisələrin tikilməsi və istifadəyə verilməsini öz üzərinə götürməlidir. Bir sözlə,

elə bir şərait yaradılmalıdır ki, o zonalarda əhalinin sosial-iqtisadi səviyyəsi, respublika əhalisinin orta səviyyəsindən aşağı olmasın.

Işın gedişi sübut edir ki, Azərbaycanda keçid dövründə yeni iqtisadi sistemin, sağlam milli bazar iqtisadiyyatının formalaşması məsələlərində dövlətin iqtisadi tənzimləmə siyasəti fəal olmalıdır. Keçid dövrü nisbətən axıra yaxınlaşdıqca yeni iqtisadi sistem-bazar iqtisadiyyatı-bərqərar olduqca və yetkinləşdikcə dövlətin müdaxiləsi və tənzimləmə rolu, tədricən müvafiq olaraq azaldılmalıdır. Bu yumşaldılmanın əvəzində isə, azad rəqabət və bazar mexanizminin digər atributları daim güclənmə meylinə malik olacaqdır.

Azərbaycanda yeni mülkiyyət formalarının yaranması, sahibkarlığın sürətli inkişafı üçün yaradılan münbit şərait əhalinin sosial baxımdan nisbətən zəif təbəqəsinin maraqlarını inkar etmir. Bu təbəqənin maraqları mütləq nəzərə alınır və ölkəmizdə özəl sektorun daha da inkişafı üçün atılan hər bir addımın bu təbəqənin maraqlarına vura biləcəyi cüzi ziyan belə təxirəsalınmaz sosial müdafiə tədbirləri hesabına kompensasiya edilir. Son iki ildə ölkəmizdə təkcə minimum əməkhaqqının 4 dəfə, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət işçilərinin, elm sahəsində çalışanların, polis əməkdaşlarının, hərbiçilərin əməkhaqlarının, tələbə, magistr və aspirantların təqaüdlərinin, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinə verilən müavinətlərin bir neçə dəfə artırılması və digər bu kimi tədbirlər buna sübutdur.

Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar və əlverişli investisiya mühitinin yaranması nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına 2003-2013-cü illərdə bütün maliyyə mənbələri hesabına 57 trilyon manat (13,6 mlrd. ABŞ dolları) məbləğində investisiya qoyulmuşdur ki, bunun da 40 trilyon manatını (9,7 mlrd. ABŞ dolları) xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Cari ilin 9 ayının yekunlarına görə isə bütün maliyyə mənbələri hesabına həyata keçirilmiş investisiyaların həcmi 2,4 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmiş və keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 71 faiz artmışdır. Son illər ərzində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmuş xarici investisiyaların adambaşına düşən həcminə görə Azərbaycan nəinki postsovet məkanında, hətta Şərqi Avropa ölkələri arasında ən qabaqcıl yerlərdən birini tutur.(Cədvəl 15).

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):							
mlrd.manat	2403.4	6469.2	6448.9	7272.5	13590.1	20729.7	26407.7
mln.dollar	544.0	1571.0	1441.4	1561.8	2796.6	4221.3	5374.4
Xarici investisiyalar:							
mlrd.manat	1657.0	4493.0	4147.5	5083.9	10859.9	16074.5	19931.0
mln.dollar	375.1	1091.1	927.0	1091.8	2234.9	3273.3	4056.3
Daxili investisiyalar:							
mlrd.manat	746.4	1976.1	2301.4	2188.6	2730.2	4655.2	6476.7

Cədvəldən göründüyü kimi, 2009-cu ildə bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşu 7.4 % artaraq 26407.7mlrd.manat və ya 5374.4 mln. ABŞ dollar təşkil etmişdir. 2010-2011-ci illərdə boru kəmərlərinin inşasının tamamlanması ilə əlaqədar investisiyaların həcmində nisbətən azalma müşahidə olunacağı proqnozlaşdırılır. Bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşunun 2012-ci ildə 15482.7 mlrd.manat, 2013-cü ildə 14220 mlrd. manat və 2017-ci ildə 14605 mlrd. manat həcmində olacağı gözlənilir.

Xarici investisiyaların həcmi 2011-ci ildə 19931.0 mlrd. manat, 2012-ci ildə 11882.7 mlrd. manat, 2013-cü ildə 10370 mlrd. manat, 2017-ci ildə 10455 mlrd.manat təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. Ümumi investisiyalarda xarici investisiyaların xüsusi çəkisinin 2011-ci ildə 80.7 faiz, 2012-ci ildə 76.7 faiz,

2013-cü ildə 72.9 faiz, 2017-ci ildə 71.6 faiz olacağı gözlənilir.

Ölkəmiz sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətində böyük keyfiyyət dəyişikləri ərəfəsindədir. Bu keyfiyyət dəyişiklikləri özünü 2014-cü ilin Dövlət büdcəsində göstərdi. Dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasını qabaqcadan müəyyənləşdirmək üçün iqtisadi proqnozlaşdırmalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün ölkə iqtisadiyyatında baş verən bütün dəyişikliklər hərətərflə təhlil olunmalıdır. 2015-ci ildə ümumi daxili məhsulda ən azı 50 faiz artım gözləyirik. 2017-ci il üçün Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamına əsasən, proqnozlaşdırma və büdcənin tərtibi prosesinə başlanılıb.

Ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və yüksək iqtisadi artım tempinin təmin edilməsi sosial siyasətin səmərəliliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasını, əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərin inkişaf etmiş bazarının formalaşdırılmasını, həyatın keyfiyyətinin artırılmasını tələb edir. Əhalinin yoxsul təbəqələrinə yardım, islahatların mümkün mənfi təsirinin azaldılması ilə yanaşı sosial siyasət müqayisəli üstünlüklərin və Azərbaycan iqtisadiyyatının artım amillərinin formalaşdırılmasını təmin etməlidir. Bu, ölkə iqtisadiyyatına əhalinin əmək, intellektual və yaradıcılıq potensialının maksimum dərəcədə cəlb edilməsi yolu ilə reallaşdırılacaq. Bununla əlaqədar olaraq 2014-2017-ci illərdə aşağıdakı tədbirlərə xüsusi diqqət yetiriləcək:

- cəmiyyətin əmək potensialının inkişafı və ondan səmərəli istifadə edilməsi;
- müasir təhsil imkanlarının genişləndirilməsi hesabına iqtisadi imkanların bərabərləşdirilməsi və sosial mobilliyin gücləndirilməsi;
- vətəndaşların sosial xidmətlərin həcminə, strukturuna və keyfiyyətinə təsir imkanlarının genişləndirilməsi;
- işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin, rəqabət qabiliyyətinin və mobilliyinin artırılması hesabına əhalinin səmərəli məşğulluğu üçün şəraitin yaradılması, əmək bazarında təklif və tələb balansının təmin edilməsi;
- əhalinin sosial cəhətdən həssas təbəqələrinə dəstək, pensiya təminatının yaxşılaşdırılması, ünvanlı sosial yardımın daha da təkmilləşdirilməsi, uşaqların sağlamlaşdırılması tədbirlərinin gücləndirilməsi;
- pul gəlirlərinin artımının təmin edilməsi və əmək məhsuldarlığının artımı ilə müşayiət olunan əmək haqqının artımı əsasında əhalinin qütbləşməsinin azaldılması, büdcə təşkilatlarında əmək haqqının artırılması;
- sosial xidmətlərin göstərilməsində və maliyyələşdirilməsində, onların keyfiyyətinə nəzarət sahəsində qeyri-hökumət və ictimai təşkilatlarla qarşılıqlı fəaliyyət.

3.2.ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATININ VƏ ONUN AZAD TİCARƏTİN İNKİŞAFINDA ROLU

Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində, onun inkişafında yaranan maneəçiliklərin aradan qaldırılmaqda və liberallaşdırılmasında beynəlxalq iqtisadiyyatın təşkili mühüm rol oynayır. Belə təşkilatlardan biri və demək olar ki, ən əsası TTBS olmuşdur. 1947-ci ildə 23 ölkə tərəfindən TTBS-nin yaradılması haqqında müqavilə imzalanmışdır və 1948 - ci ilin yanvarın 1- də qüvvəyə minmişdir. 1994-cü ildə 118 dövlət QATT-ın iştirakçısı olmuşdur.

TTBS – İştirakçı-ölkələr arasında qarşılıqlı ticarətin prinsiplərini, hüquqi normalarını, həyata keçirilməsinə və dövlət tənzimlənməsi qaydalarını özündə birləşdirən çoxtərəfli beynəlxalq razılaşmadır.

QATT əsasən 3 funksiyanı yerinə yetirmişdir.

1. Dünya ticarətinin həyata keçirilmə qaydalarını işləməklə ölkələrin ticarət siyasətinə təsir göstərmək
2. Ticarətin liberallaşması üzrə danışıqlar üçün forum
3. Mübahisələrin tənzimlənməsi.

QATT-ın prinsipləri:

- Diskriminasiyasız ticarət həyata keçirmək (bütün razılaşmış tərəflər hər bir ölkədə eyni cür əlverişli şərait yaratmağa borcludur).
- Milli sənayenin miqdar məhdudları və digər tədbirlər vasitəsi ilə deyil, yalnız gömrük rüsumları vasitəsilə qorunması.
- Çoxtərəfli danışıqlar yolu ilə rüsumların azalması.
- İştirakçı – ölkələr arasında ticarət problemlərinin tənzimlənməsi üçün konsultasiyasının keçirilməsi.
- Beynəlxalq ticarətin inkişafı nəticəsində ədalətli rəqabətin təmin edilməsi.
- Regional ticarət sazişlərinin bağlanması.

➤ İEOÖ – üçün güzəştli rejimin təqdim olunması.

Dünya ticarətinin sonrakı liberallaşması və ticarət maneəsinin aradan qaldırılması məqsədilə TTBS – nin 8 raundu keçirilmişdir.

1963-cü ilə qədər keçirilən danışıqların 5 turunda gömrük tariflərinin azaldılması, qeyri-tarif ticarət maneələrinin azaldılması və tənzimlənməsi üzrə iştirakçıların müəyyən qarşılıqlı güzəştlər etməyə razılaşıblar.

1964–1967 –ci illərdə keçirilən Kennedi - raundunda tariflərin 5 il ərzində orta hesabla 35 % azaldılması haqqında razılaşmaya nail olundu. İlk dəfə olaraq bu raund zamanı qeyri-tarif proteksianizmin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına təşəbbüs edildi və antidempinq kodeksi razılaşdırıldı.

1973-1979- cu illərdə keçirilən danışıqların Tokio raundunda 1980 – cı ilin yanvarın 1- dən başlayaraq 8 il ərzində gömrük rüsumlarının mərhələlərlə azaldılması nəzərdə tutuldu, həm də beynəlxalq ticarətin qeyri-tariflərində maneələrin azaldılmasında müəyyən irəliləyişlər əldə olundu.

1986-1993-cü illərdə keçirilən çox tərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay Raundunda danışıqları aparan qrupların iş planı və qrafikini tənzimləyən təşkilatı struktur razılaşdırıldı.

TTBS –yə zidd olan, ticarət məhdudiyyətlərinin tətbiq etməmək barədə iştirakçı ölkələrin götürdüyü öhdəliklərə riayət etməsini araşdıran xüsusi orqan təşkil edildi. Danışıqları aparacaq 15 qruppa yaradıldı: gömrük

tarifləri üzrə, qeyri-tarif maneələri üzrə, təbiət mənşəli əmtəələr üzrə, toxuculuq və paltar üzrə, kənd təsərrüfatı əmtəələri üzrə, tropik əmtəələr üzrə, subsidiyalar və kompensasiya rüsumları üzrə, intellektual mülkiyyətə hüquqların ticarət aspekti üzrə, ticarətdə qoruyucu tədbirlər üzrə, TTBS sisteminin fəaliyyəti üzrə, mübahisələrin həlli prosedurları üzrə və ticarət xidmətləri üzrə.

Uruqvay raundu kənd təsərrüfatı əmtəələrinin xidmətlərinin və intellektiv mülkiyyətə hüquqların ticarətində TTBS qaydalarının yayılmasında iştirakçı ölkələr arasında çox saylı konfliktlər aşkara çıxarıldı. ABŞ və Avropa birliyi

arasında aqrar sahədə mövcud olan bəzi ziddiyyətlər, həm də İEOÖ və İEÖ arasında olan bəzi mübahisəli məsələlərin Uruqvay Raundunun nəzərdə tutulduğu kimi 1990 – cı ildə başa çatmağına imkan vermədi. Danışqlar 1994 – cü ilə qədər uzandı.

Azərbaycanın reallıqlarına gəldikdə isə, fikrimizcə, strateji planda ÜTT –yə üzvlüyümüzün alternativini ola bilməz. Çünki məhz bu şərt daxilində ölkəmizin ixracının təkmil strukturuna nail olmaq mümkündür. Yalnız beynəlxalq ticarət sisteminin tam hüquqlu üzvünün əldə edə biləcəyi üstünlüklər (ən əlverişli rejim, milli rejim prinsipləri və s.) dərin emal səviyyəli məhsullarımızın ixracını genişləndirməyə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin böyük həcmə malik sənaye məmulatları bazarlarına daxil olmağımıza imkan verə bilər. Eyni zamanda, maraqlarımızın müdafiəsi üçün ÜTT mexanizmlərindən istifadə etmək imkanlarımız da genişlənər. Bu addım digər ölkələrdə iqtisadi münasibətlərimizin sabitliyini artırmağa, beynəlxalq ticarət qaydalarının hazırlanmasında iştirak etməyə, heç bir beynəlxalq təşkilatda analoqu olmayan ticarət mübahisələrinin həll edilməsi mexanizmində iştirak üçün real imkanlar əldə etməyə, investisiyaların cəlb edilməsi şəraitini daha da əlverişli şəkildə gətirməyə imkan verə bilər.

Bundan əlavə, Şərqi Avropa ölkələrinin və Rusiyanın təcrübəsindən göründüyü kimi, keçid dövrünü yaşayan dövlətlər üçün xarici bazarlara çıxış istiqamətində ən böyük əngəllər antidempinq tədbirləri ilə bağlıdır. Belə ki, nəinki Azərbaycan və Rusiya kimi dövlətlər, hətta islahatlar sahəsində daha böyük nailiyyətlər əldə etmiş Şərqi Avropa dövlətləri belə, ÜTT-nin bazar iqtisadiyyatlı ölkə statusunu əldə etmək üçün müəyyən etdiyi meyarlara cavab vermirlər. Bu statusun əldə edilməməsi isə təşkilatın digər üzvlərinə həmin ölkələrin iqtisadiyyatının vahid müəssisə kimi nəzərdən keçirmək və ticarət məhdudiyyətlərini ayrı-ayrı ixracatçılara deyil, müvafiq malın bütün ixracına aid etmək üçün hüquqi əsas verir.

Dempinq məsələlərində isə onlara qeyri-bazar iqtisadiyyatı ölkələrə münasibətdə istifadə olunan prinsiplər tətbiq oluna bilər. Bu halda antidempinq təhqiqatı aparan qabaqcıl dövlətlər adətən həmin ölkələrin müəssisələrindəki

istehsal məsrəflərini və bazarlarındakı faktiki qiymətləri nəzərə almaqdan imtina edir, göstərilən parametrləri özləri üçün əlverişli olan digər ölkələrin daxili qiymətlərindən çıxış edərək süni şəkildə təyin edirlər. Məhz bu səbəblər baxılan ölkələrə əsas rəqabət üstünlüklərindən –

ucuz işçi qüvvəsi və zəngin təbii ehtiyatlarından tam həcmdə istifadə etmələrinə əngəllər törədir. Cədvəl 16-da dünya ixracı əks etdirilmişdir.

Cədvəl 16

Dünya ixracında əsas ölkələr -2014 il üzrə

Ölkələr	İxrac, mlrd. dollar.	Dünya ticarətində payı, %-lə
ABŞ	512	12,3
Almaniya	421	10,1
Yaponiya	397	9,5
Fransa	236	5,7
İngiltərə	205	4,9
İtaliya	189	4,5
Kanada	165	4,0
Honkonq	152	3,7
Hollandiya	148	3,6
Belçika	131	3,1
Çin	121	2,9
Sinqapur	96	2,3
Cənubi Koreya	96	2,3
Tayvan	93	2,2
İspaniya	73	1,7

İqtisadi yüksəlişin ilkin mərhələsində iqtisadiyyatımızın baza sahələrinin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətinin istehsal amilləri əsasında inkişafı həqiqətini, habelə ÜTT üzvü olmaqla bu kimi diskriminasiyadan müdafiə oluna biləcəyimizi, antidempinq tədbirlərinin haqsız şəkildə ölkəmizə tətbiq olunmasının çətinləşəcəyini nəzərə alsaq, baxılan təşkilata qoşulmaqdan əldə edəcəyimiz üstünlüklər barədə daha dolğun fikir yürüdə bilərik.

Lakin bu zaman növbəti bir neçə məqamı da diqqətdən kənarda qoymaq olmaz. İlk əvvəl unudulmamalıdır ki, ÜTT –yə üzvlük iqtisadi siyasətin, xüsusilə xarici iqtisadi blok üzrə, həyata keçirilməsində müstəqilliyimizin, qismən də olsa, itirilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Belə ki, ölkəmiz artıq birtərəfli qaydada kömrük rüsumların yüksəltmək, kəmiyyət və digər ticarət məhdudiyyətlərini sərbəst tətbiq etmək imkanlarına malik olmayacaqdır. Digər tərəfdən, istehsalın mövcud durumunda (texnoloji gerilik, real sektorun qeyri-həsiledici sahələrində böhranın davam etməsi) xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi ixracımızın yalnız cüzi bir hissəsi üçün müəyyən əhəmiyyət daşımaqdadır. Belə ki, təəssüflə də olsa qeyd etməliyik ki, artıq ənənəvi olaraq onun əsas hissəsini (orta hesabla 75-80 faizini), neft və neft emalı məhsulları təşkil edir ki, bunların da dünya bazarlarında satışı istiqamətində ciddi əngəllər mövcud deyildir. Bu növ ixracın genişləndirilməsini əsasən iki amil – onların hasilatı və emalı sahəsindəki güclərin həcmi, habelə nəqliyyat sistemlərinin buraxılış qabiliyyəti məhdudlaşdırır.

Digər tərəfdən, dünya ticarətində payı yalnız 0,015 faiz olan respublikamızın müvafiq qaydaların hazırlanmasında iştirak etmək yolu ilə onları öz maraqlarımıza uyğunlaşdırmaq imkanlarını da bir o qədər ciddi qəbul etmək olmaz. ÜTT–yə üzvlüyün xarici investisiyaların həcmi artıracağına da böyük ümidlər bəsləmək olmaz. Belə ki, bu iki proses arasında birmənalı səbəb-nəticə asılılığının mövcudluğu təcrübədə sübut olunmamışdır. Göstərilənlər ÜTT-yə tam hüquqlu üzvlük məsələsinə, fikrimizcə, daha həssas yanaşmanı tələb edir.

Göründüyü kimi, ÜTT ilə əməkdaşlıq strategiyasının düzgün müəyyən edilməməsi, bu işdə tələsikliyə yol verilməsi paradoksal bir vəziyyəti ortaya çıxara bilər. Azərbaycan kifayət qədər ciddi öhdəliklərin qəbulu hesabına mütərəqqi mallarla xarici bazarlara çıxış imkanlarını təmin etməklə yanaşı, həmin məhsulların ölkədəki istehsalı şərtlərinə xələl gətirə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hökumətimizin 1997 – ci ilin iyununda ÜTT –yə müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikasına müşahidəçi statusu verilmiş və bununla da üzvlük proseduruna artıq başlanmışdır. Respublikamızın xarici ticarət rejimi haqqında memorandum hazırlanmış və ÜTT –nin Katibliyinə təqdim

edilmişdir. Avstraliya, Yaponiya və Avropo İttifaqının sorğularına cavablar hazırlanmış, ABŞ – in sorğu siyahısı daxil olmuşdur. Proses artıq getməkdədir. Bu baxımdan, indiki mərhələdə əsas diqqət həmin prosesin xüsusiyyətləri, xarakteri üzərində cəmləşdirilməlidir.

ÜTT ilə danışıqlar prosesində respublikamızın mövqeyinin müəyyən edilməsi zamanı növbəti məqamların nəzərə alınması fikrimizcə zəruridir:

- Respublikamızın keçid iqtisadiyyatlı inkişaf etməkdə olan ölkə statusunu əldə etməsinə, habelə üzvlük şərtlərimizin iqtisadiyyatımızın transformasiyası məqsədlərinə xidmət etməsinə nail olunmalıdır. Bildirmək zəruridi ki, ölkələrin ÜTT –yə hansı şərtlərlə tam hüquqlu üzv kimi qəbul edilməsi, ilk növbədə onların danışıqlar prosesinə hansı statusla başlamalarından asılıdır. Bu status təşkilatın sənədlərində nəzərdə tutulmuş güzəştlərdən istifadə baxımından müəyyənəddici rol oynamaqdadır. ÜTT sənədlərində isə ölkələrin statusu məsələsi zəif işlənildiyindən bu sahədə bəzi anlaşılmazlıqlar meydana çıxır, məsələn, BMT – nin Ticarət və İnkişaf üzrə Komitəsi tərəfindən zəif inkişaf etmiş hesab edilən ölkələrdən ÜTT – də inkişaf etmiş ölkələrlə eyni, bəzi hallarda isə hətta daha ciddi öhdəliklər qəbul edilməsi tələb oluna bilər. Bunu Çinin danışıqlar təcrübəsindən müşahidə etmək olar. Məhz bu səbəbdən də göstərilən məqama xüsusi diqqət yetirilməlidir;
- Keçid iqtisadiyyatlı ölkə olduğumuzdan irəli gələn problemlərin təşkilat tərəfindən nəzərə alınmasına nail olunmalı və bu əsasda inkişaf etməkdə olan üzv - ölkələrə nisbətən daha güzəştli üzvlük şərtlərinin əldə edilməsinə səy göstərilməlidir;
- Təşkilatın yerli real sektorumuzun inkişafına maneəçilik törədən tələblərinin qəbul edilməsindən boyun qaçırılmalıdır. Əksinə , qurulmaqda olan milli bazarımızın inkişafı üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi danışıqların məğzini təşkil etməlidir və indiki mərhələdə daxili bazarın tarif və qeyri – tarif müdafiəsi gücləndirilməlidir.

Unudulmamalıdır ki, milli iqtisadiyyatımızın real sektorunun qeyri-neft sahələrinə xarici birbaşa investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində köklü irəliləyişlərə nail olunması ticarət rejimimizin liberallaşdırılması üzrə görülməli tədbirlərin əsası və vacib şərti kimi çıxış etməlidir.

İstehsal-investisiya əməkdaşlığı sahəsində qeyd olunan keyfiyyət dəyişikliklərini əldə etməyə nə kimi isə inkişaf elementləri olan istehsal sahələrinin xarici rəqabətin mənfi təsirindən ciddi müdafiəsi təmin edilməlidir. Əks halda hal-hazırda malik olduğumuz və xam, ən yaxşı halda isə ilkin emal olunmuş məhsulların ixracı və istehlak təyinatlı hazır məhsulların idxalı ilə səciyyələnən, sahələrarası ixtisaslaşmaya əsaslanan xarici ticarət əməkdaşlığı modelinin və onun doğurduğu qeyri-məqbul meyllərin hələ uzun müddət qorunub saxlanacağına şübhə etməyə dəyməz.

Bu mülahizələrimiz ölkələrin təcrübəsinə əsaslanır və ondan irəli gəlir ki, idxal məhdudiyyətlərinin (bu məhdudiyyətlərin ölkədə əlverishi investisiya iqliminin təmin olunması ilə müşayiət edilməsi şərtilə) mövcud olduğu zaman xarici iş adamları hazır məhsul idxalı əvəzinə, ölkədə müvafiq istehsalları qurmaqla daxili bazarda sabit mövqe tutmağa daha çox səy göstərirlər. Eyni zamanda bu idxal məhdudiyyətləri daxili bazarın müvafiq segmentinin müdafiəsini təmin etməklə ölkədə həmin investorlar üçün əlverişli işgüzar mühit yaratmış olur və bunula da birbaşa investisiyaların cəlb edilməsinə əlavə impuls verir.

Qeyd edilən məqsədə nail olunması üçün isə təşkilat qarşısında qeyri-rəsmi öhdəliklərin (ilk növbədə isə – üzvlük prosesində mövcud institusional bazanın dəyişdirilməsini, habelə qüvvədə olanlarla müqayisədə daha proteksionist tənzimləmə tədbirlərini tətbiq etməyi qadağan edən öhdəliklərin) qəbul edilməsindən qaçılmalıdır. Göstərilən bu öhdəliklər ÜTT – nin əsas sənədlərində təsbit edilməmişdir, lakin son dövrlərin təcrübəsindən aydın olur ki, danışıqlar mərhələsində olan ölkələr hər vaxtlə onları qəbul etməyə məcbur edilirlər.

- Üzvlük prosesində qarşıya çıxan problemlərdən bir qisminin zəruri biliklərə malik mütəxəssislərin çatışmamazlığı və maddi-texniki

təchizatın zəifliyi ilə şərtləndiyini nəzərə alaraq təşkilatın ölkəmizə texniki yardımının artırılması üçün səylər göstərməlidir.

- Ölkəmizin, əgər belə demək olarsa, mürəkkəbləşdirici şərtlər daxilində üzvlük prosesinə qoşulduğunun mütləq nəzərə alınması. Başqa sözlə desək, ərazimizin işğal altında olduğunu və böyük sayda qaçqın əhalinin mövcudluğunu nəzərə alaraq azad ediləcək ərazilərdə istehsalın təşkili, habelə qaçqınların məşğulluğunun təmin edilməsi üçün tənzimləmə alətlərindən daha sərbəst istifadə imkanları nəzərdə tutulmalıdır;
- Dünyanın ən inkişaf etmiş bazarlarından olan ABŞ bazarına sərbəst daxil olmaq məqsədilə bu ölkə tərəfindən Azərbaycan ƏƏR – in (ən əlverişli rejimin) şərtsiz təqdim edilməsinə nail olunmalıdır. Məsələ bundadır ki, 1974 – cü ildə qəbul edilmiş ABŞ Ticarət Qanununun 4–cü maddəsinin 402-ci bəndinə (məlum CeksonVenik düzəlişi) görə keçmiş ölkələrinə münasibətdə (keçmiş Almaniya Demokratik Respublikası, Çexiya, Slovakiya, Estoniya, Latviya və Macarıstan istisna olmaqla) ƏƏR – in «şerti təqdim olunması» prinsipindən istifadə edilir. Bu isə ABŞ–yə ÜTT – nin qaydalarını pozmaqla ƏƏR-i göstərilən qrupdan olan istənilən ölkəyə verməmək üçün şərait yaradır. Məsələn, hətta Qırğızıstan kimi, ÜTT tarixində belə görünməyən, ultraliberal şərtlərlə bu təşkilata üzv olmuş ölkəyə münasibətdə ABŞ göstərilən prinsipdən istifadə etməkdədir. Eyni çətinliklə artıq ÜTT üzvi olan Gürcüstan və Moldova da qarşılaşmaqdadırlar. Bu isə analogi vəziyyətə düşmüş ölkələri hər il ABŞ konqresinin müvafiq qərarını gözləmək məcburiyyəti ilə üzləşdirir, nəticədə onların iqtisadi və siyasi sabitliyinə ciddi xələl gətirir.

Fikrimizcə, ölkəmizin maraqları ÜTT – yə üzvlük istiqamətində aparılan işlərin kompaniya deyil, təcridi xarakter daşmasını tələb edir. Həmin müddət isə sənayemizin struktur yenidənqurulması və odernləşdirilməsi, ölkənin korporativ strukturlarının islahatı, daxili və xarici təsərrüfat münasibətlərinin

dövlət tənzimlənməsinin təsirli sisteminin formalaşdırılması vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə sərf edilməlidir.

ÜTT-üə üzvlüyə hazırlığımızın indiki mərhələsində qarşımızda duran məsələlərdən biri də iqtisadiyyatda sağlam rəqabət mühitinin və istehsalın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Çünki yalnız bu şərtlər daxilində ölkəmizdə rəqabət-qabiliyyətli, texnoloji mürəkkəb məhsulların istehsalını qurmaq mümkün ola bilər ki, bu cür istehsalların xarici və yerli bazarlarda maraqlarının müdafiəsi ideyası da ÜTT- yə üzvlük istiqamətindəki söylərimizin qayəsini təşkil etməlidir. Əks halda isə təşkilatda üzvlüyümüz öz məntiqi əsasını itirmiş olar.

Fikrimizcə, ÜTT-yə üzvlük məsələsinə dar - sahəvi deyil, makroiqtisadi kontekstdən yanaşılmalıdır. Belə ki, keçid dövrünün ötən mərhələsində əsas diqqət makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsinə, qiymətlərin liberallaşmasına və dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinə cəlb edilmişdi. Lakin bu tədbirlər iqtisadiyyatda sağlam sahibkarlıq mühitinin, rəqabət şəraitinin təşəkkül tapması üçün kifayət deyildir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsindən məlum olduğu kimi isə, yalnız sonuncu şərtlər təmin edildiyi təqdirdə iqtisadiyyatın səmərəliliyini və artım templərini yüksəltmək mümkün olur. Bu sahədə köklü dəyişikliklərə nail olmağa imkan verən təsirli tədbirlərdən biri kimi isə kölgə iqtisadiyyatının leqallaşdırılması çıxış edə bilər. Həmin tədbirin həyata keçirilməsi dövlət büdcəsinin mədaxilini artırmağa və bu yolla da vergi yükünün azaldılmasına imkan verə bilər ki, nəticədə də vergi bazası genişlənmiş olar. Bu isə ÜTT-yə üzvlüklə əlaqədar qaçılmaz olan, büdcəyə gömrük tarifləri hesabına gələn mədaxilin azalmasını kompensasiya etməyə imkan verə bilər.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, malların, işçi qüvvəsinin və kapitalın hər hansı bir məhdudiyyət olmadan milli sərhədləri aşaraq hərəkət etdiyi, mütləq şəkildə açıq iqtisadiyyat heç bir ölkədə mövcud deyildir. Bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən təsərrüfatlara malik bütün dövlətlər milli maraqlarının müdafiəsi məqsədilə xarici iqtisadi əməkdaşlıq sferasını ən

müxtəlif tədbirlər, o cümlədən inzibati metodlar vasitəsilə tənzimlənilirlər. Açıq iqtisadiyyata malik olduqları qəbul edilən Qərbi Avropa dövlətlərində, ABŞ-da və Yaponiyada açıqlıq – milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatında gedən proseslərin xarakterini nəzərə almayan, integrasiyadan uzaqlaşdıran metodlarla tənzimlənməsindən imtina edilməsi kimi başa düşülür. Başqa sözlə desək, açıq iqtisadiyyatda milli təsərrüfatın dövlət tənzimlənməsinə xarici iqtisadi amillərin fəaliyyəti ilə məhdudiyyətlər qoyulur. Göstərilən ölkələrdə iqtisadiyyatın açıqlığına radikal, inqilabi metodlarla deyil, iqtisadi proseslərin məntiqindən irəli gələn, onilliklər ərzində həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər hesabına nail olunmuşdur. Xidmətlə beynəlxalq ticarətdə aparıcı ölkələr aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 17

Xidmətlə beynəlxalq ticarətdə aparıcı ölkələr
2000-2012-ci illərdə (%-lə)

Ölkələr	Xidmətlərin ixracında payı			Xidmətlərin idxalında payı		
	2000	2005	2009	2010	2011	2012
ABŞ	10,1	17,0	17,5	8,4	11,8	11,6
Fransa	10,8	9,3	6,1	8,4	7,1	4,8
Almaniya	7,5	6,8	5,7	11,9	9,8	9,3
İngiltərə	8,5	6,7	6,5	6,2	5,3	5,3
Yaponiya	4,7	5,1	5,2	8,1	10,5	9,4
İtaliya	5,1	6,1	5,5	4,1	6,0	5,4
Hollandiya	4,4	3,8	3,7	4,4	3,5	3,4
Cəmi	51,1	54,8	50,2	51,5	54,0	49,2

Beləliklə, bu qənaətə gəlirik ki, milli iqtisadiyyatımızın məqsədyönlü və dövlət tərəfindən tənzimlənən şəkildə açılması onun inkişafı üçün yeni imkanlar meydana çıxar bilər:

- Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının genişlənməsi və milli gəlirin artım templərinin sürətlənməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələrin iqtisadi artımın və struktur yenidənqurulmasının intensiv faktoru kimi rolunun güclənməsi;
- texniki təchizat, məsrəflər və məhsulların keyfiyyəti baxımından yerli istehsalın dünya standartlarına yaxınlaşması, başqa sözlə desək, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin artması;
- Azərbaycanın dünya təsərrüfatı ilə əməkdaşlıq modelinin dəyişməsi: dinamik müqayisəli üstünlüklərə əsaslanan yeni ixtisaslaşma bazasında ənənəvi əmtəə mübadiləsindən əməkdaşlıq daha mütərəqqi formalardan (kapitalların qovuşması, elmi-texniki kooperasiya, istehsal integrasiyası və s.) keçid;
- bazar institutları və mexanizmlərinin, bütövlükdə sağlam rəqabət mühitinin formalaşmasının sürətlənməsi və s.

Beləliklə, bu qənaətə gəlirik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat integrasiyasının indiki mərhələsində ölkədə bazar münasibətlərinin tam qüvvəsi ilə fəaliyyət göstərməməsi və iqtisadiyyatın qeri-neft sektorunda böhranlı vəziyyətin davam etməsi növbəti məqamlara ciddi diqqət yetirilməsini tələb edir. Birincisi, milli iqtisadiyyatımızın xaricə açılmasının optimallığı yalnız onun ciddi şəkildə struktur yenidənqurulması nəticəsində təmin oluna bilər. Yəni bu proses milli iqtisadiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə (onun miqyası, istehsalın və satışın inhisarçılıq dərəcəsi və s.) şərtlənən mərhələlərlə həyata keçirilməlidir. İkincisi, açıq tipli bazar iqtisadiyyatının qurulması dövlətin fəal, qurucu rolunu tələb edir ki, bu zaman da dövlət nəinki struktur, sənaye və xarici iqtisadi siyasətləri işləyib hazırlayır, həm də onları iqtisadi və inzibati tənzimləmə vasitələrini səmərəli şəkildə uzlaşdırmaqla həyata keçirir. Üçüncüsü, açıqlıq xarici iqtisadi əlaqələrin

sürətli şəkildə liberallaşdırılmasının sinonimi və bazar islahatlarının vasitəsi deyil, əksinə onların məqsədi olmalıdır.

Baxılan istiqamətdə vəziyyətin sağlamlaşdırılması üçün fikrimizcə, aşağıdakı kimi tədbirlərin görülməsi məqsədə müvafiq olardı: xarici tərəf- müqabillərlə bağlanan irimiqyaslı müqavilələrin ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından ekspertizası aparmalı; təsərrüfatçılıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti gücləndirilməli, xarici investorların daxil olması qadağan olan, yaxud məhdudlaşdırılan sahələr qanunvericiliklə müəyyən edilməli, xarici investorlar tərəfindən səhmlərin alınması proseduru ciddiləşdirilməli, bank sisteminin müdafiəsi təmin edilməlidir.

Hazırda Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələrin yanacaq-xammal təchizatçısı rolu barışması və bu meylin güclənməsi də ciddi problemlərdən biridir. İqtisadi təhlükəsizlik baxımından bu meylin qarşısının alınmaması ölkənin dünya bazarının konyunkturundan yolverilməz dərəcədə asılılığına, iqtisadi artım imkanlarının məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Bu problem, yalnız iqtisadiyyatın struktur yenidənqurulması strategiyası əsasında həll edilə bilər. Hazırda isə bu növ ixracın həcmi azaldılmasına deyil, əksinə, yeganə sabit xarici valyuta mənbəyi olduğundan onun səmərəliliyinin artırılmasına çalışmaq lazımdır. İqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi baxımından bu sahədə həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlər sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: yanacaq-xammal resurslarının hasilatı və ilkin emalı sahələrinin modernləşdirilməsi, gələcəkdə təbii ehtiyatlara daxili tələbatın azalmasına imkan verən resurs qənaət edən texnologiyalara keçilməsi, ixracdan gələn gəlirlərdə investisiya məqsədlərinə yönəldilən hissənin artırılması.

Müasir şəraitdə dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı fəaliyyət sahəsində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafının nəticələrinin ölkənin maraqlarına uyğunluğu kimi də müəyyən edilə bilər. Azərbaycanın maraqları, zənnimizcə ən ümumi şəkildə götürüldükdə, xarici iqtisadi əlaqələrin milli iqtisadiyyata sabitləşdirici təsirinin təmin edilməsindən, onların struktur yenidənqurulmasının amili kimi rolunun gücləndirilməsindən, xarici iqtisadi

münasibətlərin ölkəmizin beynəlxalq bazarlarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsinin təkanverici qüvvəsinə çevrilməsindən ibarətdir.

Xarici təhlükələrin xarakterindən göründüyü kimi, yalnız operativ tənzimləmə metodları vasitəsilə onların təsirinin zəiflədilməsi qısamüddətli və məhdud səmərə əldə etməyə imkan verə bilər. Uzunmüddətli perspektiv üçün isə iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi makroiqtisadi, struktur və sənaye siyasətlərinin məzmunu və məqsədləri ilə əlaqəli iri, ümummilli vəzifələrin həllinə yönəldilmiş perspektiv hədəfləri nişanlayan təşkilati, iqtisadi və hüquqi tədbirlərin durmadan həyata keçirilməsini tələb edir. Bu baxımdan, Azərbaycanın dünya bazarlarındakı mövqelərinin əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının işlənməsi əsas vəzifələrdən biridir.

İqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi baxımından bu cür strategiyanın başlıca istiqaməti, fikrimizcə, xarici ticarət dövriyyəsinin, ilk növbədə isə ixracın «sənayeləşməsi» səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Bunun üçün isə, hər şeydən əvvəl, xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının əsas tərkib elementlərindən biri kimi ixrac bazasının inkişafı proqramı işlənilib hazırlanmalıdır. Həmin proqramda, ilk növbədə, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli sektorlarında investisiya fəallığının stimullaşdırılması, habelə vergi-kredit mexanizmi və iqtisadi diplomatiya vasitələrinin köməkliyi ilə ixraca yardım göstərilməsi üzrə tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır.

Bu istiqamətdə atıla bilən konkret addımlar kimi isə aşağıdakılar göstərilə bilər:

- istehsal dövrü uzun olan ixracın (xüsusilə yüksək texnoloji məhsulların) dövlət kreditləşməsi sistemini durmaq. Dünya bazarlarında maşın və avadanlıqların, bir qayda olaraq sonradan ödəniş sxemi əsasında satıldığını nəzərə alsaq, müvafiq ixracın gücləndirilməsi üçün bu tədbiqin vacibliyini sübut etməyə ehtiyac qalmaz;
- ixracın dövlətin iştirakı ilə siyası və qismən kommersiya risklərindən sığortalanmasını təşkil etmək;

- perspektiv ixrac istiqamətlərində vergi yükünü ixraca təşviq yönündə yüngülləşdirmək. Vergi güzəştlərini dolayı (sürətli amortizasiya vasitəsilə) və birbaşa dövlət subsidiyaları ilə tamamlamaq;
- strateji hesab edilən istiqamətlər üzrə malların və xidmətlərin ixrac istehsallarını imkan daxilində dövlət büdcəsindən maliyyələşdirmək;
- xüsusi kapitalın və bankların maliyyə yardımı ilə xarici iqtisadi informasiyanın (dünya əmtəə bazarlarının konyunkturu, onların proqnozu, xarici ölkələrin təsərrüfat qanunvericiliyi, gömrük rejimi və s.) yayılması sistemini qurmaq;
- xarici dövlətlərdə Azərbaycan ixracının münasibətdə diskriminasiya xarakteri daşımayan ticarət və valyuta rejiminin tətbiq edilməsinə nail olmaq; perspektivdə ÜTT–də tam hüquqlu üzv statusunun əldə edilməsi istiqamətində işi gücləndirmək (potensial üstünlükləri və itkiləri müqayisə etmək, danışıqlar taktikasını müəyyən etmək, müvafiq təcrübəni öyrənmək, verilə biləcək güzəştlərin optimal variantını hesablamaq və s.)

3.3.İQTİSADİ İSLAHATLARIN DƏRİNLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ «NEFT ƏTRATEGİYASI»NİN ROLU

Müstəqilliyin onuncu ilini yaşayan ölkəmiz iqtisadi inkişafa nail ola bilmiş, son beş il ərzində çox uğurlu antiböhran və antiinflasiya tədbirləri görə bilmişdir. Nəticədə iqtisadi artımın həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə yeni səviyyəsinə nail olunmuşdur. Xüsusən ölkəmizdə aparılan 2005-2013-cü illər ərzindəki islahatlar iqtisadi inkişafa səbəb olmuş, iqtisadiyyatın strukturunun dəyişilməsini təkidlə qarşıya qoymuşdur. Eyni zamanda əhalinin yaşayış vəziyyətinin yaxşılaşmasını ön cərgəyə çəkməsinə şərait yaratmışdır.

2010-cu ildən ölkənin ÜDM-u artmağa başlamışdır. 2013-cü ildə onun artım sürəti əvvəlki ilə nisbətən 9,8 faiz çox olmuşdur.

İqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olmayaraq milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu problemi həmişə diqqət mərkəzində olan aktual problemlərdən biridir. Lakin bu aktualıq müstəqillik əldə etmiş və bazar iqtisadiyyatı sistemində keçən respublikamız üçün daha vacibdir. Bu onunla izah edilir ki, iqtisadiyyatın artım sür'ətinin təmin olunması onun sabit səviyyəsinin yaradılması milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin müvazinətli inkişafının qorunması, əhalinin mənafeyinə cavab verən bazar mühitünün formalaşması, bilavasitə daxili və xarici investisiyanın səfərbərliyə alınmasından, onun düzgün istiqamətləndirilməsindən bilavasitə asılıdır. İnvestisiya milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm maliyyə mənbəyidir. Bu mənbə hesabına nəinki, ancaq istehsal inkişaf etdirilir, eyni zamanda iqtisadiyyatın strukturunda ciddi sosial yönümlü dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur. Nəzərə alsaq ki, ümumiyyətlə investisiya anlayışları, məna etibarilə

mənfəət almaq məqsədilə həm ölkə daxilində, həm də xaricində tətbiq olunan maliyyə resursudur, onda, istər-istəməz onun iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə tətbiq olunması meyl meydanə gəlir. İnvestisiya milli iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrinə, xüsusən həm hasil, həm emal sahəsinə, eləcə də xidmət sferasına tətbiqi onun uzun və qısamüddətli xarakter daşmasına səbəb olur. Bu baxımdan tətbiq olunan investisiya resursları əgər qiymətli kağızların alınmasına yönəldilirsə, o, maliyyə resursu formasını alır. Əgər sənayeyə, kənd təsərrüfatına, tikintiyə, təhsilə və s. sahələrə kapital qoyuluşu kimi tətbiq edilirsə o, real investisiya formasını almış olur. Ona görə də milli iqtisadiyyata tətbiq olunan maliyyə və real investisiyaları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Maliyyə investisiyaları səhmlərə, istiqrazlara və başqa qiymətli kağızlara kapital qoyuluşudur. Belə şəraitdə yalnız transfert əməliyyatları baş verir. Real investisiyalar kapitalın hər hansı iqtisadi sahəyə və ya müəssisəyə qoyuluşudur ki, bunun nəticəsində də yeni kapitalın yaranmasına, yaxud da ki, mövcud kapitalın artmasına səbəb olar. Məsələn binalar, avadanlıqlar, istehsal vasitələri, əmtəə materialları artımı baş verir.

Respublikada artıq çoxukladlı bazar iqtisadiyyatı inamla formalaşmaqdadır. Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsində iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına geniş integrasiya zəminində qurulması və inkişaf etdirilməsi real zəruriyyətə çevrilmişdir. Respublikanın uzaq xaric və MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin inkişafı milli iqtisadi mənafeələrin gözlənilməsinə təminat verən dövlət proqramları əsasında həyata keçirilir. Həmin proqramda bir tərəfdən xarici investisiyaların cəlb edilməsi əsasında ölkənin ixracat potensialını artırmaq, digər tərəfdən, xarici-iqtisadi əlaqələrin getdikcə daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan hələ 1994-cü il 20 sentyabrda imzalanmış «Əsrin müqaviləsi»nin sosial-iqtisadi əhəmiyyəti əvəzedilməzdir. Belə ki, 2009-cu ilin 19 avqustunda «Əsrin müqaviləsi»nin beşinci il dönümünün keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı xüsusi sərəncam tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin sərəncamda göstərilir ki, beynəlxalq aləmdə «Əsrin müqaviləsi» adını almış bu sazişin bağlanması müstəqil Azərbaycan

Respublikasının həyatında tarixi hadisə kimi qiymətləndirilir. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq öz milli sərvətinə tam sahib olduğunu dünyaya bir daha göstərdi. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına integrasiyası üçün tam əsas yaratdı. Beləliklə, beynəlxalq konsersium yaradılaraq, indiyədək respublikada 19 neft müqaviləsi bağlanmış və bu mühüm problemdə 14 xarici ölkədə 33 iri məşhur

şirkətlərin iştirakları təmin edilmişdir. Hesablamalara görə bu mühüm sazişlər respublikada karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə sahəsində ölkəni Xəzər regionunda aparıcı mövqeyə çıxaracaqdır. Təhlil göstərir ki, indiyədək «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsi ilə bağlı 2,4 milyard ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyulmuşdur. Ümumiyyətlə, neft-qaz hasilatı üzrə bağlanmış müqavilələr 30 il müddətinə nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun da nəticəsində respublikamıza ümumilikdə 60 milyarda yaxın ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyuluşları nəzərdə tutulur. Bu barədə daha geniş təsəvvürə malik olmaqdan ötrə 18-ci cədvəlin rəqəmlərinə nəzərə salmaq lazımdır.

Cədvəl 18

Neft yataqlarının layihə istismarına nəzərdə tutulmuş
xarici investisiyaların həcmi

No	Neft yataqları	İstehsalın həcmi (mln.t.)	İnvestisiya (mlrd. ABŞ dol. hesabı ilə)	Azərbayca- nın payı (fa- izlə)
1.	«Azəri», «Çıraq», «Günəşli»	630,0	12-14	10,0
2.	«Qarabağ»	80-150	1,7-2,0	7,5
3.	«Şahdəniz»	100,0	4,0	10,0
4.	«Dan ulduzu-Əsrəfi»	100-150,0	1,5-2,0	20,0
5.	«Lənkəran-Talış- dəniz»	100,0	1,5-2,0	25,0
6.	«Yalama» (D-222)	100,0	1,5-2,0	40,0
7.	«Abşeron»	150-300	3-3,5	50,0
8.	«Naxçıvan» (Keçmiş D-3)	75-100	5,0	50,0
9.	«Oğuz»	75,0	2,0	50,0

10	«Kürdaşı»	90-120	2,0	50,0
11	«Güney-Qərrib-Qobustan»	30-60	0,3-0,5	20,0
12	«İnam»	150-250	3-4	50,0
13	«Muradxanlı»	80-80	1-1,5	50,0
14	«Alov», «Araz», «Şərq»	150-300	9,0	40,0
15	«Kürsəngi», «Qarabağlı»	60-90	0,5-0,8	50,0
16	«Atəşgah»	100,0	2,0	50,0
17	«Zəfər», «Məşəl»	120-150	2,0	50,0
18	«Lerik-dəniz», «Savalan»	100-120	2,0	50,0
19	«Padar»	50-100	0,8-1,0	20,0

Aparılan hesablamalardan məlum olduğu kimi, Azərbaycanın müqavilələrdə iştirak payı 7,5 faizdən 50 faizə qədərdir (cədvəl 18). Qeyd etmək lazımdır ki, müqavilələrdə iştirak edən hər bir şirkətin payı müəyyənləşdirilmişdir. Məsələn, «Əsrin müqaviləsi» ilə dünyanın 6 ölkəsindən 2 şirkət arasındakı pay bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulmuşdur. «Britiş Petroleum» (İngiltərə) – 17,12%, «Yunokal» (ABŞ) – 10,5%, «Statoyl» - 8,56%, «Ekson» - 8,0%, «Türk petrolları» (Türkiyə) – 6,75%, «Penzoyl» (ABŞ) – 4,81%, «İtoçu» (Yaponiya) – 3,92%, «Ramko» (İngiltərə) – 2,08%, «Delta» (Səudiyyə Ərəbistanı) – 1,68%-dir. Qeyd etdiyimiz kimi, neft yataqlarının birgə işlənməsi 25-30 il müddətinə nəzərdə tutulur ki, bu da XXI əsrin astanasında Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişafının daha da yüksəldilməsinin təməlini qoymuş olacaqdır. Nəzərdə tutulan milyardlarla xarici investisiya qoyuluşları ümumilikdə iqtisadiyyatın, xüsusilə, neft-kimya sənayesinin elmi, istehsal, texniki bazasının keyfiyyətə yeniləşməsinə təmin edəcəkdir ki, bu da ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artımı ilə yanaşı, kadr potensialının daha da möhkəmləndirilməsinə real şərait yaratmaqla, yeni peşə və iş yerlərinin açılmasına şərait yaradacaqdır. Beləliklə, dənizin dərin qatlarından karbohidrogen yataqlarının müştərək istifadəsi yolu ilə qabaqcıl xarici təcrübəyə yiyələnməklə

gələcəkdə neft-qaz yataqlarından sərbəst istifadəyə nail olunacaqdır. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi nəticəsində faktiki olaraq 1994-cü ildən indiyədək, ardıcıl surətdə hər bir neft yataqları üzrə sazişlərin Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edilməsi ilə əlaqədar geniş və intensiv iş həyata keçirilir. Belə ki, imzalanmış 19 sazişdən 2-nin həyata keçirilməsindən az vaxt keçməsinə baxmayaraq, yeni sazişlər üzrə birbaşa sərmayələrin məbləği 700 milyon ABŞ dollarından çox olmuşdur.

Respublikada geniş miqyas almış xarici ölkələrin investisiya fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul edilmiş «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» qanunu əsasında tənzimlənilir. Həmin qanunda qeyd edilir ki, mulkiyyət formadın asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının müdafiəçisi dövlətdir. Bununla belə, dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin həddən artıq mövcud qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilə münasibətlərinə müdaxilə etməsinə yol verilmir. Məlum olduğu kimi, investisiya fəaliyyəti investorların müəyyən məqsədlər üçün investisiya qoyuluşları ilə bağlı həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bütün fəaliyyətin məcmusu hesab edilir və dövlət tərəfindən tənzimlənilir. Beləliklə, mulkiyyət və təsərrüfatçılıq fəaliyyətindən asılı olmayaraq, investisiya qoyuluşları ölkədə mövcud qanunvericilik aktlarına tam uyğun formada tənzimlənilir. Odur ki, dövlət ölkədə sosial-iqtisadi inkişafı tənzimləmək, xalq təsərrüfatında lazımi proporsiyaların yaradılmasını təmin etməklə investisiya qoyuluşlarından və habelə, investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərdən tam və səmərəli istifadəni ciddi surətdə tənzimlənməlidir. Şübhəsizdir ki, hər hansı istehsal və sosial sahələrin yaradılması, yenidən qurulması, genişləndirilməsi və habelə məşğulluğun təmin edilməsi, müvafiq investisiya qoyuluşlarından və xüsusi ilə də ondan əldə edilmiş gəlirdərdən səmərəli istifadə olunmasını tələb edir. Bu baxımdan, investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Odur ki, müasir müstəqillik və bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ölkələrin marağına və milli iqtisadiyyatın inkişafına tam uyğun olaraq, investisiya fəaliyyətini daha da dərinləşdirmək tələb edilir. Belə bir real şəraitdə, investisiya

fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi müasir reallıqdan irəli gəlir. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələri çoxşaxəli olmaqla bərabər, onun əsas istiqamətlərindən biri respublikaya investisiya axınının getdikcə gücləndirilməsidir. Təhlil göstərir ki, son illərdə neft-qaz hasilatı sahəsində sazişlərin çoxalması ilə bağlı xarici investisiya fəaliyyəti ildən-ilə genişlənməkdədir. Bu barədə ətraflı təsəvvürə malik olmaq cədvəldəki məlumatlarına nəzər salmaq kifayətdir.

Cədvəl 19

Azərbaycan Respublikasına xarici investisiya axınının inkişaf dinamikası (milyon ABŞ dolları ilə)

	2010	2011	2012	2013
Xarici investisiyaların cəmi:	1091,8	2234,9	3371,0	4575,5
Ondan:				
Maliyyə kreditləri	192,0	223,0	238,3	293,0
Neft sənayesinə	820,5	1693,0	2972,4	4088,1
Birgə müəssisələr və xarici firmalar	79,3	318,9	45,4	104,2
Ondan:				
Türkiyə	11,8	55,6	17,1	80,2
ABŞ	16,9	41,4	4,9	8,4
İran	-	2,7	-	-
Almaniya	1,2	1,7	-	2,1
Rusiya	1,4	0,7	1,2	1,8
Böyük Britaniya	15,1	108,1	9,2	4,2
BƏƏ (Birləşmiş Ərəb Əmirliyi)	0,7	0,2	4,4	4,4
Sair ölkələr	0,4	18,6	27,5	6,6

Cədvəlin materiallarından aydın göründüyü kimi, xarici investisiya qoyuluşunda sürətli artım tempi mövcuddur. Belə ki, 2011-ci ilə nisbətən 2013-cü

İldə investisiya qoyuluşunun həcmi 3,7 dəfə artmışdır. Beləliklə, xarici investisiya resurslarının artırılması və xüsusilə, investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərdən istifadə istiqamətlərinin tənzimlənməsi yolu ilə milli iqtisadiyyatın strukturunda səmərəli proporsiyaların yaradılması, habelə, güclü istehsal potensialına uyğun sosial infrastrukturun formalaşması və inkişafı dövlətin tənzimləyici rolunun və funksiyasının bir daha artırılmasını təkidlə tələb edir. Bu barədə birmənalı düşüncələr də az deyildir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı hər şeyə qadirdir və o hər şeyi öz yerinə qoyacaqdır – deyənlər və birmənalı fikirləşənlər keçid iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata hər tərəfli müdaxilə etməsi zəruriliyini ənənəvi bazar iqtisadiyyatlı qərb ölkələrində olduğu kimi dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə həddilə eyniləşdirirlər. Şübhə ola bilməz ki, sabit bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin müəyyən həddi olmalıdır. Lakin, müasir keçid şəraitində dövlətin güclü tənzimləyici siyasəti olmadan real bazar münasibətlərini formalaşdırmaq qeyri-mümkündür.

Müasir dövrdə neft sənayesinə qoyulan investisiyaların 60%-dən çoxunu xarici investisiyalar təşkil edir. Cəlb olunmuş xarici investisiyalarda xarici dövlətlərdən Türkiyənin payı 34,7%, ABŞ-ın payı 12,4%, İranın payı 8,9%, Böyük Britaniyanın payı 10,4%, BƏƏ-nin payı 3,6%, Rusiyanın payı 2,3% təşkil etmişdir.

Xarici investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədilə normativ hüquqi aktları dünya standartlarına uyğun olaraq təkmilləşdirmək lazımdır. Məlum olduğu kimi, bu istiqamətdə respublika hökuməti lazımi tədbirlər həyata keçirmişdir. Belə ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və tənzimlənməsi istiqamətində qiymətlərin liberallaşdırılması, xarici ticarətin stabilləşdirilməsi və respublikaya xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkələrarası sərbəst mal mübadiləsinin həyata keçirilməsi üzrə bir sıra tədbirlər də yerinə yetirilmişdir və bunun da nəticəsində respublikaya xarici ölkələrin marağı daha da artmışdır. Lakin xarici investorların normal fəaliyyətini tənzimləməkdən ötəri geniş tədbirlər həyata keçirməlidir. Daha doğrusu, xarici investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sahəsində dövlət iqtisadi mexanizmdən xüsusilə, güzəştli vergi sisteminin, sürətli amortizasiya,

qiymətdə qoyma siyasətinin həyata keçirilməsi və s. iqtisadi vasitələrdən daha fəal və çevik istifadə edilməsini təmin etməlidir.

Məhz buna görə də ölkədə geniş xarici investisiya fəaliyyətinin bərqərar olduğu şəraitdə dövlətin tənzimləyici funksiyası bir daha artmış olur. Bu istiqamətdə başlıca problemlərdən biri investisiya fəaliyyətində sosial infrastrukturun kompleks inkişafına nail olunmasıdır. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda birbaşa sərmayə qoyuluşlarından az da olsa, sosial istiqamətdə 15,5 milyon ABŞ dolları həcmində məbləğ sərf edilmişdir ki, onun da 9,5 milyon dolları respublikada işçi heyətinin təhsilinə və ixtisaslarının artırılmasına yönəldilmişdir. İndi investisiya fəaliyyətinin ölkəmizdə getdikcə genişləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq güclü xidmət-servis komplekslərinin yaradılmasına və inkişafına yüksək dövlət qayğısı lazımdır. Araşdırmalar göstərir ki, xarici şirkətlərin böyük əksəriyyəti özləri ilə xidmət servisini də gətirirlər. Təhlil göstərir ki, indi Azərbaycanca Böyük Britaniyadan 230-dan çox, ABŞ-dan 110 xidmət şirkəti fəaliyyət göstərir. Bu istiqamətdə fəaliyyət Almaniya, Fransa, Yaponiya, Türkiyə, İsveç, İtaliya və İran şirkətləri tərəfindən də təşkil edilmişdir. Şübhə yoxdur ki, xarici ölkələrin servis xidmətlərinin rolu və əhəmiyyəti inkar edilməzdir. Bu baxımdan həmin zəngin təcrübədən bəhrələnərək, gələcəkdə qismən olmuş olsa da, servis xidmətləri həyata keçirilərsə, onda məşğulluq probleminin həllinə müsbət təsir etməklə bərabər, ölkədə valyuta gəlirlərinin artmasına da şərait yaradılmış olardı. Deməli, neft-qaz istehsalının intensivləşdirilməsi və bununla bağlı, müvafiq sənaye sahələrinin inkişafı, respublikamızda xüsusi neft fondunun təşkil edilməsini zərurətə çevirmişdir. Odur ki, neft fondunun yaradılması, xalq təsərrüfatının proporsional və tarazlı inkişafında mühüm rol oynamaqla yanaşı, ölkədə sosial infrastrukturun formalaşması və inkişafına öz real təsirini göstərəcəkdir. Beləliklə, neft fondundan səmərəli istifadə edilməsi respublikada sosial sahələrin güclü və kompleks inkişafına da müsbət təsir göstərə bilər. Odur ki, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə birtərəfli deyil, kompleks yanaşmaq daha faydalı hesab olunur.

Bütün bunlarla yanaşı dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində iqtisadi mexanizmlərdən daha fəal istifadə etməlidir. Bu mexanizmlərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:

- subyekt və obyektlərdə vergi dərəcələrinin və vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən, əsas fondların sürətli amortizasiyası ilə bağlı güzəştlər, ayrı-ayrı istehsal sahələri üzrə dəyişkən və fərqli güzəştlərin müəyyən edilməsi;
- ayrı-ayrı region və istehsal sahələrinin inkişafı üçün subversiya, subsidiya və büdcə borclarının verilməsi;
- dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi və antiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- torpaqdan, sudan və s. təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- investisiya layihələrinin ekspertizası və s. tədbirlər nəzərdə tutulur.

Beləliklə, respublikada milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində və onun inkişafında investisiya qoyuluşları bir tərəfdən bazar iqtisadiyyatının mahiyyətindən və habelə, ölkənin zəngin yeraltı sərvətlərə malik olmasından, digər tərəfdən, respublikada bu geniş strateji məqsədlərə çatmaq üçün lazımi vəsaitin olmaması xarici investorları respublikaya cəlb edilməsini zəruriyyətə çevirmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə real bazar münasibətləri şəraitində Milli sosial-iqtisadi inkişafın daxili və xarici amilləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq formalaşır. Bu prosesin ümuminkişaf qanunauyğunluqları və bütövlükdə global iqtisadi prosesin daxili təbiətinə aid olan və məntiqi xüsusiyyətlərdən doğan bir hadisə olduğu heç bir şübhə doğurmur. Bu baxımdan Azərbaycanın müasir inkişaf

mərhələsində Milli iqtisadiyyatın formalaşması və mövcud problemlərin heç olmazsa kəskinlik dərəcəsinin azalması səpgisində xarici ticarətin mühümlüyü və zəruriliyi ilk baxımdan meydana çıxır. Hal-hazırda Respublikamız bir sıra problemlə qarşılaşmışdır ki, onların həlli ümumiyyətlə Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və inkişafına birbaşa təsir göstərmək iqtidarındadır. Məhz, bu baxımdan ölkənin xarici ticarət strategiyasının zəruriliyi istiqamətində problemin qoyuluşu öz aktuallığı ilə səciyyələnir.

Öz-özlüyündə aydındır ki, iqtisadi, siyasi və sosial inkişafın üzvü vəhdətdə olduğu müasir dünyada Azərbaycan Respublikası kimi problemlər burulğanında olan bir ölkə təcrid olunmuş şəkildə nəinki inkişaf edə, hətta mövcud ola bilməz. Xarici ticarətin nəzəri əsaslarının sistemli təhlili açıq-aydın şəkildə göstərir ki, istinad prinsiplərinin təkamül prosesinə uyğun şəkildə dəyişməsi heç də xarici ticarətin zərurilik səviyyəsinin azalmasına dəlalət etmir. Əksinə, müasir dünyada Milli inkişafın qlobal qarşılıqlı asılılıq prizmasından keçdiyi və bu istiqamətdə xarici ticarətin «lokomativ» rolunu oynadığı heç bir şübhə doğurmur. Eyni zamanda, müxtəlif tərzli və fərqli metodoloji bazarlara əsaslanan nəzəri yanaşmaların (marksist, klassik, neoklassik, müasir) əksəriyyəti məzmun və mahiyyətindən asılı olmayaraq xarici ticarətin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi və bütövlükdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin sübstansiyası olduğu fikrində yekdildirlər. Tədqiqatımızın nəticələri açıq-aydın şəkildə göstərir ki, respublikanın milli iqtisadiyyatının həm formalaşması, həm də inkişafında xarici ticarətsiz keçinmək qeyri-mümkündür. Ən ümumi formada keçid dövrü ərzində xarici ticarətin sosial-iqtisadi zəruriliyini və əhəmiyyətini aşağıdakı kimi ifadə etmək mümkündür. Xarici ticarət əlaqələri ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tutması və sərfəli (müqayisəli üstünlüklər prinsipi baxımından) proporsiyalarda ixtisaslaşmasına şərait yaradır; xarici ticarət daxili bazarda real bazar mexanizminin formalaşması prosesinə müsbət təsir göstərir, öz mahiyyəti etibarlı ilə istehsal amillərinin, o cümlədən kapital ixracının alternativ forması kimi çıxış edir və xarici ticarət ixrac multiplikatorunu hərəkətə gətirir. Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı xarici bazara çıxışa şərait yaradır ki, bunsuz da respublika

iqtisadiyyatının inkişafı sadəcə olaraq, qeyri-mümkündür. Xarici ticarət idxal asılılığının yüksək səviyyədə olduğu və keçid dövrünün bir sıra spesifik problemlərinin mövcudluğu şəraitində getdikcə pisləşən həyat şəraitini qismən də olsa sabit saxlamağa imkan verir.

Qlobal iqtisadi əlaqələrdə «millilik» sərhədlərinin getdikcə daha sürətlə silinməsi texnologiya, nəqliyyat və rabitə sferalarında baş verən əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri nəticəsində geniş təkrar istehsal sferasının fazaları arasında sıx uzlaşma xarici ticarət strategiyasının zəruriliyini müasir getçəkliyin tələbi kimi ortaya qoyur. Azərbaycan respublikasının potensial imkanları, mövqeyindən yanaşdıqda, ölkənin xarici ticarət strategiyasının global kontekstdə araşdırılması real situasiyanın daxili məntiqinə əsaslanır. Bu baxımdan xarici ticarət siyasətinin iki əsas istiqamətinin – azad ticarət və proteksionizmin başlıca cəhətlərini tədqiq etməklə keçid iqtisadiyyatı şəraitində onların tətbiqi xüsusiyyətini üzə çıxarmaq məqsədəuyğun olmuşdur.

Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, ölkənin xarici ticarət strategiyası bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının tərkib elementi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Söhbət, hər şeydən əvvəl element-sistem qarşılıqlı münasibətlərində üzvi birliyə nail olmaqdan, yarana biləcək antoqonist ziddiyyətlərin daha az itgi ilə aradan qaldırılmasından gedir. Xarici ticarətin strukturunda baş verən ən cüzi dəyişikliklər belə ölkənin maddi rifahına təsir göstərmək iqtidarındadır. Deməli, real bazar münasibətlərinin təşəkkülü prosesinə paralel olaraq ümumilli mənafeələrin subyekt tərkibi mövqeyindən, ümumidən xüsusiyyətlə yönələn inkişafın labüdlüyü heç bir şübhə doğurmur. Belə ki, iqtisadi maraqların ifrat fərdiləşməsi meylinin getdikcə dərinləşməsi sözsüz ki, ölkənin həm iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasında, həm də onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan xarici ticarət siyasətində də adekvat dəyişikliklərə gətirib çıxaracaqdır. Xarici ticarət əlaqələrinin dövlət müdaxiləsinin sərhədlərini müəyyənləşdirən amillər kompleksi tədqiq edilərək, xarici ticarət strategiyasının beynəlxalq potensiala uyğunlaşdırılması problemi araşdırılmışdır.

Tədqiqatların nəticələri belə bir qənaətə gəlmək imkanı verir ki, mövcud inkişaf modelləri arasında iqtisadi regionalizmin seçilməsi daha məqsədə müvafiq olardı. Fikrimizcə, ölkənin xarici ticarət strategiyasının əsas istinad bazası regional iqtisadi integrasiya çərçivəsi daxilində yaradılan azad ticarət blokları ola bilərdi.

Hal-hazırda Azərbaycan Avrasiya məkanında yeganə ölkədir ki, eyni zamanda dörd regional qruplaşmada iştirak edir.

Azərbaycanın xarici ticarət strategiyası bütövlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin əsas dəyişənlərindən biri olmaqla ilk növbədə milli rəqabət üstünlüklərinin formalaşması və inkişafına əsaslanmalıdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin məzmun və mahiyyətində fasiləsiz olaraq baş verən dəyişikliklər xarici ticarət strategiyasında da müvafiq dəyişiklikləri tələb edir. Müasir situasiyanın sistemli tədqiqi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına keçidin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılması, iqtisadiyyatın zəruri artım tempinə nail olunması və dünya iqtisadiyyatına səmərəli qovuşma xarici ticarət siyasətinin maksimum sərbəstləşdirilməsini tələb edir. 1991-ci illə müqayisədə bu istiqamətdə bir sıra müsbət nəticələr əldə olunmuşdur. Belə ki, Respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi istiqamətində sistemliliyə nail olunmuş, ölkənin ÜTT-na üzv olmaq istiqamətində bir çox maneələr dəf edilmiş, ölkənin milli mənafeələrinin qorunması yönündə qismən də olsa irəliləyiş müşahidə olunmuşdur. Bununla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, xarici ticarət strategiyasının ümumilli mənafeələrə optimal uyğunluğu real məzmunundan xeyli kənardadır.

Fikrimizcə, müasir inkişaf mərhələsində xarici ticarət strategiyasının arzu edilən səviyyədə formalaşa bilməsi bir tərəfdən real bazarın hələ təşəkkül mərhələsində olması, digər tərəfdən onun ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi çıxış etməsi ilə bağlıdır. Söhbət hər şeydən əvvəl, element-sistem qarşılıqlı münasibətlərinin araşdırılan səpgidə daha dəyişkən və daha mücərrəd olmasından gedir.

Ölkənin xarici ticarətin inkişaf dinamikası 2001-2010-ci illəri əhatə etməklə tədqiq olunmuşdur. Təhlilin nəticələri göstərir ki, sabiq SSRİ dövründə ölkənin mal dövriyyəsində müttəfiq respublikaların xüsusi çəkisi 62 % təşkil etmiş və

Azərbaycan hər il orta hesabla 2,3 mlrd dollardan çox aktiv saldoya malik olmuşdur ki, bu məbləğin də böyük hissəsi ittifaq hökumətinin sərəncamına keçirilmişdir. Müstəqillik illəri ərzində xarici ticarət əlaqələrinin istiqamətlərində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermiş və MDB ölkələrinin xüsusi çəkisi kəskin şəkildə azalmışdır.

Ümumiyyətlə, ölkənin müstəqillik illəri ərzində xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən situasiyaların təsirinə məruz qalmışdır. Yaranmış meyl və xüsusiyyətlər, eləcə də ölkənin bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə olması ilə bağlı olan problemlər xarici ticarətin sahə strukturunun dinamikasına da əhəmiyyətli surətdə təsir göstərmişdir. Təhlilin nəticələri göstərir ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə kompensasiya əlaqələrinin qırılması və bir sıra siyasi xarakterli mənafehlərin uyğunlaşdırılmaması sabiq SSRİ məkanı timsalında ənənəvi satış bazarının itirilməsi, istehsal edilən məhsulların keyfiyyət parametrləri baxımından dünya standartlarına cavab verməməsi, keçid dövrünün spesifik problemlərinin daha da kəskinləşməsi, müharibə vəziyyəti və s. amillərin təsiri nəticəsində ölkənin xarici mal dövriyyəsi getdikcə azalmaqla və monostruktur istiqamət daha da dar çərçivədə formalaşmaqla davam edir.

Ölkənin xarici ticarətinin coğrafiyası getdikcə daha geniş əraziləri əhatə etməklə, yanaşı, mövcud regional qruplaşmalar çərçivəsində bir sıra xüsusiyyətlərin meydana çıxması ilə səciyyələnir. Kompleks tədqiqatın nəticələrinə əsaslanmaqla belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, iqtisadi regionalizmin yaratdığı biliterial asılılıq perspektiv inkişaf üçün təhlükə törədir və bunun daha az itgi ilə aradan qaldırılması naminə multilateral əlaqələrin hər vəchlə gücləndirilməsi zəruridir. Xarici ticarətlə xarici iqtisadi fəaliyyətin digər struktur elementləri arasında sıx dialektik bağlılığın mövcudluğu bazarına istinad etməklə, ölkədə birgə sahibkarlığın inkişafı yolundan bütün mənafehləri ləğv etmək zəruridir. Təhlilin nəticələri əsasında belə bir qənaət hasil olur ki, respublikada birgə sahibkarlığın inkişafı onun sahə strukturunun təkmilləşdirilməsinə istinad etməli və bu istiqamətdə bütün zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir. Söhbət, hər şeydən

əvvəl istehsal sahibkarlığının tərəqqisindən və ölkənin ixrac potensialının fasiləsiz olaraq artırılması və struktur optimallaşdırılmasından gedir.

Apardığımız tədqiqatlar əsasında müxtəlif mənbələrdən əldə edilən informasiyaların sistemli təhlili nəticəsində ölkənin təbiyyə balansının əsas maddələr üzrə tərtibinə nail olmuşuq. 2001-ci ilin tədiyyə balansı son dərəcə gərgin vəziyyətin formalaşdığını özündə əks etdirir. Təhlil göstərir ki, problemin mahiyyəti heç də mənfi saldonun yüksəlməsində deyil, idxal-ixrac əməliyyatlarının monostrukturunda və bir tərəfliliyindədir. Son on il ərzində formalaşmaqda olan meylləri aşağıdakı kimi ifadə etmək mümkündür. Yüksək texnologiya tutumlu məhsulların xammal və yarımfabrikatlar tərəfindən sıxışdırılması. Bu təmayülün getdikcə güclənməsi respublikanın nəinki xarici ticarət balansının tarazlaşdırılmasına, heç olmazsa defisit həcmnin azaldılmasına imkan vermir, hətta bütövlükdə ölkənin dünya iqtisadiyyatında, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər kompleksində layiqdi mövqə tuta bilməsi imkanlarını heçə endirir.

Eyni zamanda, müəyyən zaman intervalında ixrac əməliyyatlarında barter, kliring və beynəlxalq qarşılaşma ticarətinin digər formalarından istifadə edilməsi məcburi xarakter daşıyır. Buradan da ikinci təmayül formalaşır: xammal resurslarının əsas kütləsinin ixracatı dünya qiymətlərindən aşağı səviyyədə həyata keçirilir. Göstərilən situasiyanın yaranması milli resursların mövcud yenidən bölgüsü sisteminin daxili məntiqi ilə sıx surətdə bağlıdır və bu amillərin məcmusu son nəticədə rentabelliği aşağı salmaqla, həmin məhsulların ixracatını daha az cəlbedici edir. Digər tərəfdən, ödəmə göstəricilərinin təhlili zamanı qeyri legal ixracatın da nəzərə alınması zəruridir. Bu qəbildən olan malların ixracatı ölkə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli surətdə təsir göstərir. Ölkənin xarici ticarət balansının kəsirdə qalmasında başlıca amillərdən biri də milli valyuta – manatın sabitləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən siyasətdir. Manatın məzənnəsinin yüksək nöqtədə qərarlaşması bir çox ixrac əməliyyatlarını sadəcə olaraq səmərəsiz edir, digər tərəfdən bu amilin təsiri əyani şəkildə bunda təzahür edir ki, əgər manatla daxili satış qiymətləri nisbətən sabit qalırsa, dollarla qiymət artır. Beləliklə, dolların Azərbaycanda devalvasiyası baş verir ki, bu da xarici ticarət

balansında yaranmış müasir vəziyyətin əsas səbəblərindən biri kimi izah oluna bilər.

Xarici ticarət balansı və onun aktiv yaxud passiv saldo ilə tamamlanması, strateji əhəmiyyəti olan bir problemdir. Buna görə də, Respublikanın xarici ticarət əməliyyatlarının təşkili və idarə edilməsində fəaliyyətin düzgün və bazar iqtisadiyyatının tələbləri səviyyəsində həyata keçirilməsi ölkənin mövcudluğu və perspektiv inkişafında müstəsna roludur.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici ticarət əməliyyatlarının subyekti tərkibi dövrün, zamanın tələbləri və spesifik xüsusiyyətləri baxımından önəmli rol oynamaq iqtidarındadır. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətinin sistemli təhlilinə və əldə edilən müvafiq nəticələrə əsaslanmaqla tam əminliklə qeyd etmək olar ki, hal-hazırda dünya bazarında geniş surətdə istifadə olunan strateji alyansların müxtəlif formalarını ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin strukturunda səmərəli şəkildə tətbiq etmək mümkündür. Xarici ticarət siyasətində dövlət prioritetləri sisteminin olmaması yolverilməzdir. Onu formalaşdırarkən dünyada fəaliyyətin real vəziyyətinin təhlilinə istinad etmək və ölkənin mövcud maraqlar balansından çıxış etmək lazımdır.

Xarici ticarət ölkədaxili situasiyaya həm birbaşa, həm də, dolayısı ilə təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin optimallıq kriteriyası xarici bazarda fəaliyyət göstərən müəssisə ilə məhdudlaşmır.

Onun lokal kriteriyasında istehsal səmərəliliyi də əks olunur. Buna görə də, xarici ticarətin səmərəlilik kateqoriyasına daha geniş və əhatəli anlayış kimi yanaşmaq və onun bütövlükdə beynəlxalq əmək bölgüsünün effektivliyi kimi səciyyələndirmək daha məqsədəuyğun olardı. Təhlil nəticəsində idxal-ixrac əməliyyatlarının iqtisadi səmərəliliyi müəyyənləşdirilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın müasir reallığı baxımından xarici ticarətin dinamik səmərəliliyi, ondan ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişafında zəruri tələblər səviyyəsində istifadə edilməsi qeyri-mümkündür. Əlbəttə, iqtisadi hesablamalarda və optimal inkişafa olan inama əsaslanmaqla müəyyən

dəyişikliklərin aparılmasını tövsiyyə etmək olar. Lakin, qeyd etdiyimiz kimi müasir gerçəklik baxımından bu bir qədər qeyri-real yanaşma təsiri bağışlayır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi və perspektiv inkişaf yolundan maneələrin aradan qaldırılması məqsədi ilə aşağıdakıların tətbiqi və onlardan istifadə edilməsi məqsədəuyğun olardı:

1. Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasını müəyyənləşdirərkən xarici ticarət siyasətinin konkret prinsipinə xüsusi diqqət verilməlidir. Keçid dövrü ərzində müqayisəli üstünlüklərdən istifadə real bazarın təşəkkülünə qədər davam edə bilər. Real bazar şəraitində rəqabət üstünlükləri prinsipinə istinad edilməli və ölkənin potensial imkanları məhz bu istiqamətdə qruplaşdırılmalıdır.
2. Xarici ticarət əlaqələrinin təşkili və tənzimlənməsində dövlət müdaxiləsinin obyektiv və subyektiv sərhədləri müəyyənləşdirilməlidir.
3. Xarici ticarətdə rəqabətətləbliliğin yüksəldilməsi və dünya bazarında səmərəli fəaliyyət göstərilməsi məqsədilə:

- İxracın diversifikasiyası fasiləsiz olaraq həyata keçirilməli, hazır məhsulların ümumixracatda xüsusi çəkisi durmadan artırılmalıdır;
- İxracın dövlət həvəsləndirməsi sisteminin formalaşdırılması, onun optimal səviyyəsinə nail olunması;
- İxracda «könüllü mərkəzləşmə» yaratmaqla informasiya təminatını yüksəltmək və zəruri hallarda strateji alyansların tərkibinə daxil olmaq;
- Birgə sahibkarlığın inkişafına proqram-məqsədli yanaşma və onun cari problemlərin həllinə istiqamətləndirilməsi;
- Manatın süni surətdə devalvasiyası praktikasına son qoymaq və məqsədyönlü devalvasiya siyasəti yeritməklə ixracın artırılması üçün şərait yaratmaq.

4. İqtisadi artımla xarici ticarət strategiyası arasında səmərəlilik meyarları əsasında üzvü vəhdətin formalaşdırılması yönümunəkdə konseptual istiqamətlər müəyyənəşdirilməlidir.

5. İdxallıq struktur diversifikasiyasından dövlət tənziəlmənəsi və azsaylı nomenklatura üzrə idxal asılılığının aradan qaldırılması.

6. Mövcud regional ticarət bloklarından hər hansı birinin çərçivəsində manatın regional dönərliyinə nail olunması və ilkin vaxtlarda xarici ticarət dövriyyəsinin 25-30 %-nin manatla aparılması.

7. Regional aspektdə (keçid dövrü ərzində) biliteral asılılığın formalaşmaması naminə mültilateral əlaqələrin inkişaf etdirilməsi.

8. Xarici ticarətin proqnozlaşdırılmasında ixrac və idxalatın ən mühüm məhsul növlərini fərqləndirməklə iki qrupa ayrılması metodologiyasına istinad edilməsi.

9. Ölkənin xarici ticarət rejiminin optimallaşdırılması naminə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmanın zəruriliyi.

10. Xarici ticarət sferasında ümumilli mənafeələrin təminatı mühümlüyünü nəzərə almaqla ölkə iqtisadiyyatında iqtisadi klaster praktikasından istifadə edilməsi.

Göstərilən təklif və tövsiyələrin tətbiqi ölkənin xarici ticarət strategiyasında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasına və perspektiv inkişafına güclü təsir göstərə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Кемпбелл. Р. Макконел, Стенли Л. Брю “Экономикс” 2001.
2. А.П.Киреев “Международная экономика” В 2-х ч.-Ч. I. Москва, 2003.
3. В.И.Фомичев “Международная торговля” Москва, 2001.
4. Ш.Г.Гаджиев “Азербайджан на пути к миру сообществу: стратегия внешнеэкономического развития” Киев, 2000.
5. R.Mehdiyev “Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri” Bakı 2005.
6. А.Ş.Şəkəraliyev “Keçid iqtisadiyyatı və dövlət” Bakı, 2000.
7. В.М.Анышин “Инвестиционный анализ” Москва, 2002.
8. В.Б.Буглай “Международные экономические отношения” Москва, 2001.
9. В.К.Ломакин “Мировая экономика” Москва, 2001.
10. О.И.Дегтярева, Т.Н.Полянова, С.В.Саркисов
“Внешнеэкономическая деятельность” Москва, 2002.
11. Под ред. проф. А.С.Булатова. “Мировая экономика” Москва, 2002.
12. И.Т.Балабанов, А.И.Балабанов “Внешнеэкономические связи”
Москва 2001.
13. Т.Б.Рубинштейн “ВТО: практический аспект.” Москва, 2004.
14. “Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2005” Bakı 2005.
15. А.Ə.Əliyev “Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri”
Bakı, 2003.
16. A.N.Nadirov “Azərbaycan iqtisadiyyatı” Bakı, 2003.

- 17.A.Abdullayev “İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət” Bakı, 2003.
- 18.H.B. Allahverdiyev “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”Bakı, 2002.
- 19.H.B. Allahverdiyev “İnvestisiya proseslərinin tənzimlənməsi” Bakı 2003.
- 20.M.T.Əliyev “Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri.” Bakı, 2001.
- 21.F.P.Rəhmanov “Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində” Bakı, 2002.
- 22.F.B.Əliyev “İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirilməsi” Bakı, 2003.
- 23.Ə.Q.Əlirzayev “İqtisadi və sosial idarəetmə: bazar iqtisadiyyatı, metodoloji prinsiplər, qanunauyğunluqlar” Bakı, 2001.
- 24.И.Н.Герчикова «Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности.» Москва, 2002.
- 25.Л.Е.Басовский «Мировая экономика» Москва 2003.
- 26.А.П.Мельничук «Внешекономическая деятельность» Москва, 2003.
- 27.Е.В. Жуков «Инвестиционные институты» Москва, 2001.
- 28.Сальваторе Доменик. «Международная экономика» Москва, 2000.
- 29.www.kitab.az
- 30.www.azstat.org
- 31.www.cer.az
- 32.www.economy.gov.az

Mahmudov Habil Farhad

SAMMARY

The international trade policy and its concepts are explained in details in first chapter of the dissertation work. The role and complex analysis of certification in international trade operations are given in the second chapter. Application characteristics of certification in the foreign trade relations of Azerbaijan are explained at the end of the dissertation work.

РЕЗЮМЕ

В работе исследованы важнейшие вопросы стратегии внешнеэкономической деятельности Азербайджанской Республики и его роль в современном экономическом развитии страны. Основное направление исследования - экономические отношения и их динамика. Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и списка использованной литературы. Во введении обосновывается актуальность темы, дается степень ее научно-концептуального изучения, сформулирована цель, задачи, объект исследования, методологическая и информационная база, указана научная новизна и практическая ценность исследования.

REFERAT

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq inzibati-amirlik sisteminə xas olan bütün prinsiplər, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət inhisarı aradan qaldırılmış, tamamilə yeni fərqli məzmunu malik situasiya formalaşmışdır. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə həyata keçirilən islahatlar təkcə forma dəyişikliyi deyil, eləcə də xarici iqtisadi münasibətlərin təkrar istehsal proseslərini əhatə etməklə, qlobal səviyyəli inkişaf qanunauyğunluqlarına maksimum dərəcədə müvafiq gələn xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Son 10 illik inkişaf dinamika göstərir ki, iqtisadiyyatın “açıq”lıq dərəcəsinin yüksəldilməsi və bazar münasibətlərinin təşəkkülü istiqamətində nailiyyətlər əldə olunmuş, milli iqtisadi subyektlərə beynəlxalq rəqabətin təsir gücü hissediləcək dərəcədə artmışdır. Digər tərəfdən, dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərin (iqtisadi integrasiya və qloballaşma, istehsal və kapitalın transmilliləşməsi prosesinin sürətlənməsi və s.) təsiri nəticəsində ölkədaxili iqtisadi münasibətlərin yeni modifikasiyası meydana çıxmış, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi problemi daha da kəskinləşmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi sferasında dinamik xarakterli dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Keçid iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruriliyi ilə ölkənin milli mənafeələrinin təminatı, digər tərəfdən isə müasir global meyl və təmayüllər arasında optimal mütənasibliyin formalaşdırılmasında əsas ağırlıq məhz xarici ticarət strategiyasının üzərinə düşür. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən struktur modernləşmə iqtisadi artımın davamlılığına nail olma, mənafe subyektləri arasında düzgün tənəsüblüyün formalaşması, bölgü sferasında prioritetlərin nəzərə alınması və ümumiyyətlə, dünya iqtisadiyyatına effektiv qoşulma prosessində real gerçəkliyə söykənməklə həyata keçirilən xarici ticarət strategiyası həlledici əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda real bazarın və milli iqtisadiyyatın hələ formalaşma mərhələsində olduğunu diqqət mərkəzində saxlamaqla, xarici ticarət strategiyasının formaları və tərkib ünsürlərinin seçilməsində real situasiyaya adekvatlığın təminatı da xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Xarici ticarət strategiyasının formalaşdırılması və tətbiqi probleminin kompleks xarakterə malikliyi, onun iqtisadiyyatın bütün səviyyələri(mikro, mezo,makro) və sferaları ilə sıx qarşılıqlı bağlılığı, bu bağlılığın funksional məzmununun müxtəlif aspektlərinin mövcudluğu əksər iqtisadi məktəblərin nəzər-diqqətini cəlb etmiş və qeyd olunan yönümdə tədqiqatlar bu gün də davam etməkdədir. Xarici ticarətin fundamental problemləri C.Keynsin, A.Marşallın, P.Linderfin, M.Pebro-nun, V.Rıbalkinin, P.Kruqmanın, C.Saksın və digərlərinin əsərlərində bütün təfərrüatı ilə araşdırılmışdır.

Xarici ticarət strategiyasının nəzəri dərkə və dövlət tənzimlənməsi problemləri isə A.Atkinsanın, B.Belaşanın, C.Blekin, P.Samuelsonun, C.Stiqlisin, Y.Timbergenin, R.Consun, Q.Fişerin və s. tədqiqatlarında sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Sabiq SSRİ nin süqutu və ardıcıl olaraq həyata keçirilən liberallaşdırma nəticəsində yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin dünya iqtisadiyyatına integrasiyası prosessinin getdikcə güclənməsi xarici ticarət strategiyasını elmi tədqiqatların başlıca mövzularından birinə çevirmişdir. Bu baxımdan rus tədqiqatçılarından

A.Maşinin, S.Qonçarenkonun, V.Evstiqnevin, S.Sışkovun, A.Roqocinin, A.Fedovskinin araşdırmaları səciyyəvidir.

Azərbaycan alimlərindən A.Nadirov, Z.Səmədzadə, A.Ələsgərov, A.Şəkərliyev, M.Meybullayev, Ə.Babayev, Ş.Hacıyev, Ə.Bayamov, H.Allahverdiyev və digərlərinin əsərlərində xarici iqtisadi fəaliyyət, ələlxüsüs xarici ticarət strategiyası ilə bağlı tədqiqatlar aparılmış, keçid iqtisadiyyatı şəraitinin tələblərinə müvafiq gələn nəticələr əldə olunmuşdur.

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət strategiyasının optimallaşdırılması sferasında bir sıra problemlər sistemli araşdırmalara məruz qalmamışdır. Söhbət hər şeydən əvvəl xarici ticarət münasibətlərində liberallaşdırma siyasətinin və eləcə də, ticarət maneələrinin inkişafa təsirindən, xarici ticarət strategiyası ilə iqtisadi artım, ətraf mühit və institutsional inkişaf arasında qarşılıqlı bağlılığın tədqiqindən, xarici ticarət siyasətinin modelləşdirilməsi problemindən, eləcə də beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşmanın daxili mexanizmindən gedir və s.

Məhz problemin elmi tədqiqinin sistemlilik nöqteyi nəzərindən əhatə dairəsinin natamamlığı dissertasiya mövzusunun seçilməsi və tədqiqatın məqsədini əsaslandırır.

Dissertasiya işində əsas məqsəd keçid iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət strategiyasının spesifik xüsusiyyətlərinin araşdırılması, onun optimallaşdırılması imkanlarının müəyyənəşdirilməsi istiqamətində konkret təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq müvafiq vəzifələr müəyyən edilmiş və onların həlli prosessi aşağıdakı məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir:

- keçid dövrü şəraitində xarici ticarət strategiyasının mahiyyəti və iqtisadi təbiətinin sistemli tədqiqi: onun ümumi iqtisadi siyasətdə yeri və rolunun müəyyənəşdirilməsi ;
- xarici ticarət siyasətinin iki əsas istiqamətinin (azad ticarət və proteksionizm) başlıca cəhətlərini araşdırmaqla keçid iqtisadiyyatı şəraitində tətbiqi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq ;

- xarici ticarət əlaqələrinə dövlət müdaxiləsinin sərhədlərini müəyyənləşdirən amillər kompleksini tədqiq etmək ;
- Azərbaycanın xarici ticarət rejimi və onun hüquqi-normativ bazasını sistemli tədqiq etmək ;
- xarici ticarət strategiyasının beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması problemini araşdırmaq ;
- iqtisadi artımla xarici ticarət strategiyası arasında dialektik bağlılığı təhlil etmək ;
- ölkənin xarici ticarət strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqmətlərinin konseptual qiymətləndirilməsinə nail olmaq.

Xarici iqtisadi strategiyanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlər sistemi və onun makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyata təsiri təşkil edir. Ölkənin xarici ticarət strategiyası sferasında mövcud olan münasibətlər kompleksindən ibarətdir.

Neoklassik iqtisadi nəzəriyyə və görkəmli tədqiqatçıların beynəlxalq ticarət sferasına aid olan fundamental yanaşmaları, eləcə də, beynəlxalq iqtisadiyyatın ümumi nəzəriyyəsi, keçid iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların proqnoz qiymətləndirmələri, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun və normativ aktlar, eləcə də, digər rəsmi sənədlər təşkil edir.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl ölkənin xarici ticarət strategiyasının kompleks tədqiqi nəticəsində əldə olunan nəticələrin konkret məzmun daşımada və sırf əməli xarakterə malikliyində təzahür edir. Belə ki, tədqiqatın yekunlarına əsaslanaraq irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən istifadə edildiyi tədqirdə xarici ticarət strategiyasının, keçid dövrünün spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmagla optimallaşdırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Eyni zamanda, dissertasiya işinin nəticələri ölkənin xarici iqtisadi inkişaf strategiyasının, eləcə də, xarici ticarət sferasında dövlət proqramlarının hazırlanmasında, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla, ələxüsus, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə qarşılıqlı əlaqələrin ümummilli mənafeələrə uyğun istiqamətdə

formalaşdırılmasında, lokal səviyyəli mənafe tarazlığının qərarlaşması və ölkə-region, ölkə-dünya iqtisadiyyatı qarşılığında dövlət maraqlarının qorunması, məqsədi ilə hazırlanan tədbirlər kompleksində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın elmi-nəzəri xarakteri dissertasiya işinin tədris prosesində “İqtisadi nəzəriyyə”, “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, “Beynəlxalq ticarət” və s. fənnlərin tədrisində də istifadə olunmasını mümkün edir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və irəli sürülən əsas təkliflər 2001-2013-cü illər ərzində keçirilmiş müxtəlif səviyyəli elmi-praktik konfranslarda, elmi seminarlarda məruzə edilmiş, elmi jurnallarda dərc edilmişdir.

Dissertasiya işi 9 paragrafı özündə birləşdirən 3 fəsildən, nəticə və təkliflərdən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işi 91 kompüter səhifəsindən ibarətdir. Dissertasiya işinin birinci fəslə bazar münasibətlərinə keçidin elmi-nəzəri əsaslarının açıqlanmasına həsr edilmişdir. Burada bazar münasibətlərinə keçidin iqtisadi mexanizmi və onun əsas elementəri qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə ardıcıl izah edilmişdir.

İkinci fəsil beynəlxalq təşkilatların xarici ticarətin tənzimlənməsində və regional iqtisadi integrasiyanın formalaşmasında və dinamik inkişafında və respublikamızın xarici ticarətinin bazar münasibətlərinə keçidin sürətləndirilməsində bu birliklərin rolu və təsiri öz izahını tapmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində Azərbaycanda inkişaf etmiş bazar münasibətlərinin yaranmasında və dərinləşməsində neft strategiyasının rolunun, xarici ticarət strategiyamızın əsas xüsusiyyətlərinin ardıcılıqla açıqlanmasına həsr edilmişdir.

**AzDİU-nin Magistr Mərkəzinin «Beynəlxalq ticarət»
ixtisası üzrə təhsil alan 102M qrupunun magistri
Mahmudov Həbil Fərhad oğlunun «Azərbaycan Respublikasının
xarici ticarət strategiyası və onun optimallaşdırılması problemləri»
mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

**AzDİU-nin Magistr Mərkəzinin «Beynəlxalq ticarət»
ixtisası üzrə təhsil alan 102M qrupunun magistri
Mahmudov Həbil Fərhad oğlunun «Azərbaycan Respublikasının
xarici ticarət strategiyası və onun optimallaşdırılması problemləri»
mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi sferasında dinamik xarakterli dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Keçid iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruriliyi ilə ölkənin milli mənafehlərinin təminatı, digər tərəfdən isə müasir global meyhl və təmayüllər arasında optimal mütənəsbibliyin formalaşdırılmasında əsas ağırlıqla məhz xarici ticarət strategiyasının üzərinə düşür. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən struktur modernləşmə iqtisadi artımın davamlılıqlına nail olma, mənafe subyektləri arasında düzgün tənəsublüyün formalaşması, bölgü sferasında prioritetlərin nəzərə alınması və ümumiyyətlə, dünya iqtisadiyyatına effektiv qoşulma prosessində real gerçəkliyə söykənməklə həyata keçirilən xarici ticarət strategiyası həlledici əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda real bazarın və milli iqtisadiyyatın hələ formalaşma mərhələsində olduğunu diqqət mərkəzində saxlamaqla, xarici ticarət strategiyasının formaları və tərkib ünsürlərinin seçilməsində real situasiyaya adekvatlığın təminatı da xüsusi aktuallıqla kəsb edir. Bu baxımdan yazılan dissertasiya işi aktual mövzuya həsr edilmişdir.

İşin I fəslində «Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri» xarici ticarət strategiyasının seçilməsinin və hazırlanmasının metodoloji əsası kimi» - həsr edilmişdir. Burada beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin təsnifatı, xarici ticarət strategiyasının strukturu, inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində xarici ticarətin tənzimlənməsinə həsr edilmişdir.

II fəsildə «Beynəlxalq təşkilatların və integrasiya birliklərinin xarici ticarət strategiyalarının optimallaşdırılmasında rolu»ndan bəhs edilir. Burada

respublikanın beynəlxalq ticarətinin mövcud vəziyyətinin təhlili, investisiya siyasəti və xarici ticarət strategiyası, regional iqtisadi integrasiya birliklərinin respublikanın xarici ticarət strategiyasının optimallaşdırılmasına təsiri araşdırılmışdır.

III fəsildə «İnkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində respublikanın xarici ticarət strategiyasının istiqamətləri» araşdırılmışdır. Həmin fəsildə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ticarətdə yeri və onun əsas inkişaf meyilləri, ÜTT-nin və onun azad ticarətin inkişafında rolu, iqtisadi islahatların dərinləşməsində «Neft strategiyası»nın rolu təhlil edilmişdir.

Təqdim edilən dissertasiya işi 94 səhifə komputer mətnindən ibarətdir, mövcud tələblərə və qaydalara cavab verdiyindən onu Müdafiə Komissiyası qarşısında həqiqi müdafiəyə buraxılmasını tövsiyə edirəm.

Elmi rəhbər:

**AzDİU-nin «Beynəlxalq ticarət
və gömrük işi» kafedrasının dosenti:
H.M.Əsgərov**

**AzDİU-nin Magistr Mərkəzinin «Beynəlxalq ticarət»
ixtisası üzrə təhsil alan 102M qrupunun magistri
Mahmudov Həbil Fərhad oğlunun «Azərbaycan Respublikasının
xarici ticarət strategiyası və onun optimallaşdırılması problemləri»
mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət strategiyasının optimallaşdırılması sferasında bir sıra problemlər sistemli araşdırmalara məruz qalmamışdır. Söhbət hər şeydən əvvəl xarici ticarət münasibətlərində liberallaşdırma siyasətinin və eləcə də, ticarət maneələrinin inkişafa təsirindən, xarici ticarət strategiyası ilə iqtisadi artım, ətraf mühit və institutsional inkişaf arasında qarşılıqlı bağlılığın tədqiqindən, xarici ticarət siyasətinin modelləşdirilməsi problemindən, eləcə də beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşmanın daxili mexanizmindən gedir və s. Məhz problemin elmi tədqiqinin sistemlilik nöqtəyi nəzərindən əhatə dairəsinin natamamlığı dissertasiya mövzusunun seçilməsi və tədqiqatın məqsədini əsaslandırır.

Bu baxımdan yazılan dissertasiya işi aktual mövzuya həsr edilmişdir.

İşin I fəslə «Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri» xarici ticarət strategiyasının seçilməsinin və hazırlanmasının metodoloji əsası kimi» - həsr edilmişdir.

II fəsildə «Beynəlxalq təşkilatların və integrasiya birliklərinin xarici ticarət strategiyalarının optimallaşdırılmasında rolu»ndan bəhs edilir.

III fəsildə «İnkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində respublikanın xarici ticarət strategiyasının istiqamətləri» araşdırılmışdır.

Təqdim edilən dissertasiya işi 94 səhifə komputer mətnindən ibarətdir, mövcud tələblərə və qaydalara cavab verdiyindən onu Müdafiə Komissiyası qarşısında həqiqi müdafiəyə buraxılmasını tövsiyə edirəm.

**AzDIU-nin «Ticarət»
kafedrasının dosenti:**

H.İ.Həşimov